НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№4
2017

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 15252-3824Р від 22.06.2009 р.
Виходить з 1997 р. До 2006 р. – "Вісник Одеського інституту внутрішніх справ". Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Албул С.В.,
кандидат юридичних наук

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Ісаєнко М.М.,
кандидат педагогічних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Берлач А.І., доктор юридичних наук
Бутенко В.Г., доктор педагогічних наук
Грохольський В.Л., доктор юридичних наук
Єськов С., Ph.D., Associate Professor
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук
Кузніченко С.О., доктор юридичних наук
Марковська Г., Ph.D., Associate Professor
Меркулова В.О., доктор юридичних наук
Пойман П., Ph.D.
Саакян М.Б., доктор юридичних наук
Тарасенко В.Є., доктор юридичних наук
Цільмак О.М., доктор юридичних наук
Яковенко С.І., доктор психологічних наук
Ярмакі Х.П., доктор юридичних наук
Ярмиш О.Н., доктор юридичних наук

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол № 4 від 27.12.2017 р.

Журнал входить до переліку наукових фахових видань,в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук. Затверджено рішенням Атестаційної колегії Міністерства від 26 червня 2014 року.

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі “Південноукраїнський правничий часопис”, допускається лише з письмового дозволу редакції.
При передрукуванні матеріалів посилання на “Південноукраїнський правничий часопис” обов’язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, обсягом до 1 авт. арк.

2. Будова статті
УДК (універсальний десятковий класифікатор)
Анотація (українською, російською та англійською мовами).
Ключові слова (3-10 слів).
Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок з важливими науковими чи практичними завданнями.
Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, **виділення невирішених** раніше частин загальної **проблеми,** котрим присвячується означена стаття.
Формулювання **мети** статті.
Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових **результатів.**
Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі.
Література.
Підпис автора і дата.

3. Технічні вимоги до оформлення статей
Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін -20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Посилання на літературу бажано зазначати безпосередньо в тексті у квадратних дужках порядковим номером використаного джерела та через кому конкретної сторінки.

4. Паперовий варіант, електронний варіант, завірена рецензія спеціаліста (кандидата або доктора наук відповідного профілю), довідка про автора на окремому аркуші (прізвище, ім’я, по батькові, адреса, телефони з кодом міста, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа).

Адреса редакції
Україна, 65014, м.Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: south-ukrainian_law_journal@ukr.net

Науковий журнал
Південноукраїнський правничий часопис
4’2017
© Одеський державний університет внутрішніх справ, 2017

УДК 347.965

ОСНОВНА РОЛЬ ТА ЗАВДАННЯ АДВОКАТУРИ ЯК ПРАВОЗАХИСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Нікітченко В. В.

У статті визначено загальне розуміння адвокатури, його поняття, основна роль, призначення правозахисної організації в Україні та місце адвокатури у механізмах забезпечення правового порядку у суспільстві. Проведено паралель між такими поняттями, як «правоохоронний» та «правозахисний»; досліджено термін «захист». Автор наголошує, що головною соціальною місією, фундаментальним призначенням адвокатури є захист прав людини; визначає межі функціонування адвокатської діяльності. Місце і роль адвокатури визначається тим, що це єдина масова спільнота людей вільної професії, котра, з одного боку, є носієм професійно-правової свідомості, проте, з іншого боку, на відміну від інших професійно-юридичних груп (слідчі, прокурорські працівники, суддівський корпус, працівники органів внутрішніх справ, міністерства юстиції та інші), адвокати безпосередньо не виконують владно-примусові функції.

Сьогодні адвокатська діяльність, відповідно до появи нових галузей права, розширює межі свого функціонування. Правова допомога надає можливість вирішувати спірні питання у сфері банківського та фінансового права, корпоративного та комерційного права, нерухомості й будівництва, податкового права тощо.

На відміну від інших правозахисних інститутів громадянського суспільства, адвокатура на правових засадах обов'язково залучається до здійснення функцій держави і державних органів (попереднього слідства, правосуддя та іншого). Потрібно враховувати специфіку цієї сфери як принципово знакову та, безумовно, необхідну умову, бо без участі адвоката юридичні процедури слідства і правосуддя деформуються, перетворюючись на свою протилежність.

Ключові слова: *адвокатура, адвокатська діяльність, захист, правозахисний, правоохоронний, права людини, завдання, правозахисний інститут, роль, функції.*

В статье определено общее понимание адвокатуры, его понятие, основная цель, назначение правозащитной организации в Украине и место адвокатуры в механизме обеспечения правового порядка общества. Проведена параллель между такими понятиями, как «правоохранительный» и «правозащитный»; исследован термин «защита». Автор отмечает, что главной социальной миссией, фундаментальным назначением адвокатуры является защита прав человека; определяет пределы функционирования адвокатской деятельности. Место и роль адвокатуры определяется тем, что это единственная массовая общественность людей свободной профессии, которая, с одной стороны, является носителем профессионально-правового сознания, а с другой, в отличие от других профессионально-юридических групп (следователи, прокурорские работники, судейский корпус, работники органов внутренних дел, министерства юстиции и другие), адвокаты непосредственно не выполняют властно-принудительные функции.

На сегодняшний день адвокатская деятельность, в соответствии с появлением новых отраслей права, расширяет границы своего функционирования. Правовая помощь позволяет решать спорные вопросы в сфере банковского и финансового права, корпоративного и коммерческого права, недвижимости и строительства, налогового права и других.

В отличие от других правозащитных институтов гражданского общества, адвокатура на правовых началах обязательно привлекается к осуществлению функций государства и государственных органов (предварительного следствия, суд и др.). Учитывать специфику этой сферы является принципиальным и, безусловно, необходимым условием, так как без участия адвоката юридические процедуры следствия и правосудия деформируются, превращаясь в свою противоположность.

Ключевые слова: *адвокатура, адвокатская деятельность, защита, правозащитный, правоохранительный, права человека, задачи, правозащитный институт, роль, функции.*

The article defines the general understanding of the lawyer, his concept, the main role, the appointment of a human rights organization in Ukraine, and the place of the advocacy in the mechanisms of ensuring legal order in society. A parallel between such concepts as "law enforcement" and "human rights" is conducted; The term "protection" is investigated. The author emphasizes that the main social mission, the fundamental purpose of advocacy is the protection of human rights; defines the limits of the functioning of the advocacy. The place and role of the advocacy is determined by the fact that it is the only mass community of people of a free profession, which, on the one hand, is the bearer of professional legal consciousness, on the other hand, unlike other professional legal groups (investigators, prosecutors, judges, employees of the bodies of internal affairs, the ministries of justice, etc.), lawyers do not directly perform voluntary-compulsory functions.

To date, advocacy, in line with the emergence of new branches of law, expands the boundaries of its functioning. Legal assistance provides an opportunity to resolve disputes in the field of banking and finance law, corporate and commercial law, real estate and construction, tax law, etc.

Unlike other human rights institutions of civil society, the legal profession is necessarily involved in the implementation of the functions of the state and state bodies (preliminary investigation, justice, etc.). Considering the specifics of this area is fundamentally significant and, of course, a prerequisite, because without the participation of a lawyer, legal investigation procedures and justice are deformed, turning into their opposite.

Key words: *advocacy, defense, human rights, law enforcement, human rights, tasks, human rights institution, role, functions.*

Вступ. Права людини – це ціннісний орієнтир, який дозволяє застосовувати «людський вимір» не тільки по відношенню до держави, права, закону, правового порядку, але й до громадянського суспільства, оскільки ступінь розвитку останнього залежить в значній мірі від реалізації цих прав, їх обсягу та рівня захисту.

Поступове утвердження на міжнародному рівні ідеї про людину як вищу соціальну цінність, процес розвитку міжнародних стандартів з прав людини, підвищення ролі та значущості міжнародних механізмів у їх забезпеченні дають змогу дійти висновку про формування в сучасний період ще одного з прав людини – права на міжнародний захист. Але реальна можливість

Нікітченко В. В., 2017

здійснення основних прав людини конкретною людиною забезпечується насамперед юридичними механізмами відповідної держави. Інакше кажучи, основними гарантами прав людини має бути національне законодавство держави, на території якої проживає особа. Про це, зокрема, свідчать і встановлені процедури міжнародного правозахисту: особа може реалізувати своє право на міжнародний захист лише тоді, якщо вичерпала всі внутрішньодержавні засоби правового захисту. Тобто сама держава зобов'язана забезпечити кожну людину, права якої порушено, ефективними засобами захисту.

Постановка проблеми. Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 року не оминула такої проблеми, як забезпечення державами-учасницями Ради Європи ефективних засобів захисту прав людини. Навіть більше, в контексті функціонування цього міжнародно-правового договору проблема ефективності таких засобів є ключовою, а основне її призначення (роль та завдання) є досить розмитим. Завдання цієї статті полягає в аналізі нормативних актів, що регулюють діяльність адвокатів, дослідженні наукових напрацювань, з метою визначення основної ролі та завдання адвокатури.

Результати дослідження. У Міжнародному пакті про громадські і політичні права 1966 р., ратифікованому Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р., зазначено, що держава повинна гарантувати кожному, чиї права і свободи порушено, ефективний засіб правового захисту, і таке право повинно встановлюватися судовим або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, та можливість вільного вибору обвинуваченим захисника. Основні принципи, що стосуються ролі юристів, прийняті восьмим Конгресом ООН з питань попередження злочинності і поводження з правопорушниками (27 серпня – 7 вересня 1990 р.), передбачають, що кожна людина має право звернутися до будь-якого юриста за допомогою для захисту і відстоювання своїх прав та захисту їх на всіх стадіях кримінального судочинства.

Для постійного захисту прав людини і громадянина, відновлення їх у разі порушення, державою створено спеціальні правозахисні органи та організації, серед яких важливе місце посідає адвокатура України.

Інертно адвокатуру зараховують до правоохоронних органів, та й погляд такий підживлюється збереженням у суспільній свідомості її образу як складової частини механізму інституцій, що своїм головним завданням мають боротьбу зі злочинністю. Як зазначає Крижанівський А.Ф., дуже шкодить іміджу, спотворює образ адвокатури, наділяє її у сприйнятті пересічних громадян провладними (а відтак, силовими) рисами [1, с 36].

Тому на теоретико-правовому, галузевому та прикладному рівнях необхідно з сучасних правознавчих позицій вирішити питання щодо місця адвокатури у соціально-владних механізмах. По-перше, є необхідні підстави для вилучення адвокатури із механізму держави як інституції, що не має всіх ознак притаманних державним органам. По-друге, в рамках сучасної парадигми влади як категорії, природу якої визначає її первинний зв'язок з суспільством, уможливлюється окреслити «нішу» адвокатури у системі інституцій громадянського суспільства. По-третє, адвокатура має визначатися як правозахисна (а не правоохоронна) інституція.

До того ж захист в контексті адвокатської діяльності – це передбачені нормами права дії (заходи) державних і громадських органів, спрямовані на примусове відновлення прав у разі їх порушенні [2, с. 117]. Цю позицію підтримують також О.Ф. Скакун [3, с. 74], В.М. Стойка [4, с. 6], В.Г. Клочков [5, с. 56].

Л.В. Тихомирова та М.Ю. Тихомиров термін «захист» трактують як комплексну систему заходів, що використовуються для забезпечення вільної та належної реалізації прав [6, с. 169]. В. Ф. Цвих зауважує, що захист, який зводиться лише до корегування неправильно вжитих заходів, що призвели до утиску прав та інтересів, має відновлюваний і тому запізнілий характер. Вчений вважає, що захист слід тлумачити ширше, включаючи до нього процеси зародження, формування, розвитку, стабілізації та згасання потреб, інтересів і прав. Це передбачає здійснення захисту не після того, як вчинено дії, що утискують права та інтереси людей, а до їх здійснення. З огляду на це більш правильно захист визначати як «дії, спрямовані на припинення або недопущення порушення прав та інтересів людей» [7, с. 184 – 185].

Конституція України, зокрема, в статтях 3, 8, 22, 62, 63, 129 покладає на державу обов'язок всіма можливими засобами захищати права та свободи громадян, які мають найвищу соціальну цінність.

Виходячи зі змісту вказаних статей Основного закону, можемо зробити висновок, що правова допомога є ніщо інше, як один з механізмів здійснення соціальної функції захисту прав фізичних та юридичних осіб. Тобто саме держава повинна захищати своїх громадян, а також осіб без громадянства та іноземних громадян, які знаходяться на території України, від порушень та обмежень їх прав та свобод.

Термін «захист» використовується в Конституції України в юридичних конструкціях, які, зокрема, позначають: 1) юридичний обов'язок держави чи інших зобов'язаних суб'єктів правовідносин із захисту прав і свобод людини; 2) можливості особи реалізувати власне суб'єктивне процесуальне право на захист у разі порушення її права» [3, с. 59].

В. Темченко вважає, що термін «захист» у сукупності термінологічних конструкцій, що позначають певні суб'єктивні процесуальні можливості (право) особи щодо захисту порушених прав, стосується будь-якого конституційного права чи свободи, незалежно від буквального вживання цього терміну безпосередньо у тексті норм Конституції України. Це право логічно виокремлюється відповідно до теоретичного поняття суб'єктивного права та його структури, яка складається із наступних загальновизнаних теоретичною наукою елементів: право особи на власні фактичні чи юридичні дії – право-поведінка; право вимагати від іншої сторони виконання обов'язків – право-вимога; можливість звертатися за захистом до компетентних державних органів – право-домагання; можливість користуватися певним соціальним благом, цінністю – право-користування [8, с. 61].

Не слід ототожнювати правоохоронні й правозахисні організації й через те, що різниця у визначенні понять «правоохоронний» та «правозахисний» зумовлюється не стільки етимологічною різницею слів «охорона» та «захист», скільки змістом, який у них вкладається в конкретному суспільстві. Розрізняючи терміни «правоохоронний» та «правозахисний», необхідно передусім акцентувати увагу не на методах діяльності, а на їх об'єкті. Таким чином, правоохоронні органи і правозахисні організації насамперед відрізняються своїм об'єктом: по-перше, це закон, а по-друге – права людини.

Як правозахисна інституція, адвокатура має розглядатися як елемент не системи правоохоронних органів держави, а правозахисної системи громадянського суспільства.

Розкриваючи місце та роль адвокатури в суспільстві та державі, А.В. Воробйов, А.В. Полякова та Ю.В. Тихонравова вважають, що адвокатура як правовий інститут не є приналежністю держави. Адвокатура не володіє примусовою силою, а впливає лише силою морального авторитету, силою думки, силою знання про належну соціально значущу поведінку індивідів, колективів, організацій і власне держави [9; 10, с. 51].

А.М. Подоляка визначає адвокатуру як унікальне юридичне явище, єдину організацію, яка виконує державну (публічно-правову) функцію, і не є при цьому державним органом, вона, навпаки, зберігає незалежність від держави [11, с. 12].

Як бачимо, адвокатура повинна прагнути бути загальним станом, тобто станом, не орієнтованим ні на що, крім виконання своїх загальних функцій. Вона може реально існувати лише за наявності таких умов:

1) існування дійсного предмету судового захисту – приватних інтересів, які настільки широкі, що входять у суперечність з іншими приватними інтересами або з публічним інтересом;

2) існування носіїв цих інтересів, суб'єктів, які готові свої інтереси захищати і можуть захистити їх тільки в суді.

Адвокатура має бути одним із найпотужніших інститутів саморегулювання громадянського суспільства. Даючи свободу адвокатурі, заохочуючи її активність, держава «звільняє руки», оскільки значна частина суспільних проблем перекладатиметься на цей незалежний інститут. Як адвокат надає допомогу людині у разі крайньої необхідності, так і держава повинна застосовувати дану йому силу лише у разі крайньої необхідності, коли всьому суспільству загрожує серйозна небезпека.

Незалежність адвокатури від держави має бути ключовим принципом цього правозахисного інституту та необхідною умовою довіри людини в захисті її прав. Саме з цих позицій адвокатура, як правовий інститут, не є власністю держави та окремих її органів влади. Адвокатура, не будучи носієм влади, впливає на правові процеси силою думки, силою знання про належну соціально значущу поведінку індивідів, колективів, організацій і, власне, держави.

Водночас при наданні адвокатами кваліфікованої юридичної допомоги, разом з приватним інтересом захищається й публічний інтерес всього суспільства, який насамперед виражається у встановленні режиму законності, своєчасному припиненні порушень прав людини, їх відновленні і попередженні таких порушень у майбутньому. Тим самим юридична допомога з боку адвокатури усвідомлюється як одна з важливих гарантій прав особи, реалізація якої забезпечується механізмом співпраці держави і громадянського суспільства.

Отже, головною соціальною місією, фундаментальним призначенням адвокатури є захист прав людини. Даний постулат має бути основоположними у вирішенні проблеми досконалого функціонування цього надзвичайно важливого правозабезпечувального інституту.

На відміну від інших правозахисних інститутів громадянського суспільства (громадські організації та об'єднання, приватні агентства, бюро тощо), адвокатура на правових засадах обов'язково залучається до здійснення функцій держави і державних органів (попереднього слідства, правосуддя та іншого). Враховувати специфіку цієї сфери потрібно принципово знаковою та, безумовно, необхідною умовою, бо без участі адвоката юридичні процедури слідства і правосуддя деформуються, перетворюючись на свою протилежність.

Адвокат володіє правовими засобами для стримування посадової особи чи владної інституції у рамках вимог правого закону, здатний змусити її дотримуватись прав затриманого, обвинуваченого, підсудного.

Оскільки адвокатура – це інститут громадянського суспільства, такий її статус означає не тільки певне дистанціювання від державної влади, але й усвідомлення необхідності консолідації адвокатського корпусу задля ефективного, соціально-необхідного впливу на державні правоохоронні інституції і, що найважливіше, на правову політику держави у цілому.

Місце і роль адвокатури у механізмах забезпечення правового порядку у суспільстві визначається й тим, що це єдина масова спільнота людей вільної професії, котра, з одного боку, є носієм професійно-правової свідомості, з іншого боку, на відміну від інших професійно-юридичних груп (слідчі, прокурорські працівники, суддівський корпус, працівники органів внутрішніх справ, міністерства юстиції та інші), адвокати безпосередньо не виконують владно-примусові функції. Рівень правової культури адвокатів навіть у середовищі юристів-професіоналів традиційно вирізнявся добротним поєднанням теоретичної підготовки та практичних умінь та навичок, раціоналізмом і креативністю, здатністю щодо пристосування до змін у правовій сфері, сприйняттям новітніх тенденцій правового розвитку. Адвокати мають великі можливості протистояти тенденційно налаштованим чи недостатньо фаховим слідчим чи суддям (до речі, цікавим є той факт, що досить часто слідчі згодом переходять до лав адвокатів). Разом з тим, прошарок адвокатів є тим «соціальним містком», який поєднує громадянське суспільство і державу. У багатьох країнах усталеної демократії корпус державних службовців юридичного фаху формується переважно завдяки адвокатам. Звичайно, здається нездійсненним досягнення того рівня правового, соціального та матеріального статусу, який притаманний, наприклад, адвокатам Сполучених Штатів Америки, але ж і там це не сталося миттєво.

Слід зазначити, що обов'язки адвоката не обмежуються сумлінним виконанням того, що йому доручено виконувати в межах, дозволених законом. Адвокат має слугувати інтересам правосуддя, а також тим, чиї права і свободи йому довірено стверджувати й захищати. Обов'язком адвоката є не лише представляти справу клієнта, а й бути його порадником. А тому повага до професійної діяльності адвоката є суттєвою умовою для ствердження верховенства права і демократії у суспільстві.

Роль адвоката, незалежно від того, чи покладається вона на особу, корпорацію або державу, є роль представника клієнта, якому він довіряє, це роль професіонала, якого мають поважати треті сторони, та роль обов'язкового учасника у справедливому здійсненні правосуддя. Поєднуючи всі ці елементи, адвокат, який сумлінно слугуватиме інтересам свого клієнта і захищатиме його права, також паралельно виконуватиме функції адвоката в суспільстві, які полягатимуть у тому, щоб попереджати та запобігати конфліктам, забезпечувати врегулювання

конфліктів у відповідності з загально визначеними принципами цивільного, публічного чи кримінального права та з належним врахуванням прав та інтересів, сприяти розвиткові цих прав, захищати свободу, справедливість і верховенство права.

До того ж, на сьогоднішній день адвокатська діяльність, відповідно до появи нових галузей права, розширює межі свого функціонування. Правова допомога надає можливість вирішувати спірні питання в сфері банківського та фінансового права, корпоративного та комерційного права, нерухомості й будівництва, податкового права тощо.

Члени адвокатських організацій не повинні стояти осторонь розвитку інституту адвокатури, вони постійно мають приймати участь у наукових конференціях, форумах, круглих столах, семінарах, що надасть можливість підвищувати кваліфікацію адвокатів та рівень їх знань і досвіду.

Розглядаючи судове представництво, слід наголосити на тому, що воно має включати в себе участь адвокатів не тільки в судових засіданнях, але й на такому етапі захисту клієнтів, як переписка з ціллю позасудового урегулювання спорів.

Оскільки не менш важливою є процедура виконання судових рішень, то необхідно наголосити на налагоджені взаємодії з органами виконавчої служби, на яку державою покладено функцію примусового виконання судових рішень та інших виконавчих документів.

В сьогоднішніх умовах становлення прозорої ринкової економіки та жорсткої конкуренції, суб'єктам господарювання стає складніше дотримуватися правил, які стосуються недопущення чи обмеження монополізму, формування здорових та легітимних методів чесної та конкурентної боротьби, недопущення будь-яких проявів недобросовісної конкуренції та антиконкурентних узгоджених дій, у тому числі антиконкурентних дій органів державної влади та управління.

Тому якісне надання послуг в таких специфічних сферах, як антимонопольне та конкурентне право, вимагає від адвокатів високих спеціальних знань. Реалізація такого роду послуг має здійснюватися за такими основними напрямами:

а) Надання консультацій та супроводження правочинів, зокрема: отримання попередніх висновків (дозволів) для здійснення іноземних інвестицій в стратегічні галузі господарювання; отримання попередніх висновків (дозволів) на укладання угод по відношенню до майна; юридична експертиза дій потужних корпоративних клієнтів на відповідність до закону; надання консультацій в сфері захисту екномічної конкуренції; надання консультацій з питань конкурентного права при проведенні держзакупівель, тендерів, прийняття рішень органами державної влади, які можуть викликати обмеження конкуренції; налагодження й підтримання контактів з антимонопольними органами.

б) Спори й розслідування (antitrust litigation), зокрема: представництво інтересів фізичних та юридичних осіб на стадії провадження й проведення антимонопольним відомством розслідування у справах про зловживання монопольним становищем, недобросовісну конкуренцію, антиконкурентні узгоджені дії; урегулювання спорів на стадії розслідування справи; адміністративно-процесуальне оскарження рішень антимонопольного відомства; судове оскарження рішень антимонопольного відомства; представництво й захист інтересів фізичних та юридичних осіб за антимонопольними справами; судовий захист інтересів клієнтів від недобросовісної конкуренції, антиконкурентних дій суб'єктів господарювання, органів державної влади та місцевого самоврядування.

Діяльність адвокатури значними темпами охоплює сферу фінансових послуг та спорів. Нині представники інституту адвокатури надають послуги кредитно-фінансовим установам та корпоративним клієнтам кредитно-фінансових установ. Це можуть бути й стягнення в судовому порядку банківських вкладів з банків, які мають фінансові труднощі, дострокове розірвання депозитних договорів, визнання недійсними тих чи інших правочинів тощо.

Не стоїть осторонь адвокатура й від корпоративного права, де адвокати консультують громадян під час створення юридичних осіб, при реєстрації підприємств, установ, організацій в органах державної влади для отримання ліцензій та дозволів, юридичний аудит (due diligence), у разі злиття та приєднання підприємницької діяльності, під час корпоративної реструктуризації та ряду інших питань.

Висновок. Як бачимо, жодна сфера суспільних відносин не обходиться без участі інституту адвокатури. Вона дійсно є арбітром в процесі врегулювання різного роду спорів, є невід'ємним консультуючим та, безумовно, правозахисним інститутом. Інтенсивно з'являються та розвиваються нові галузі господарювання, які потребують передусім правового регулювання. Тому адвокатура має бути постійно діючим органом та активним учасником цих суспільно-правових відносин.

Література

1. Крижанівський А. Ф. Правозахисна діяльність адвоката як фактор правопорядку. Адвокат. 2007. № 11 12. С. 36–38.
2. Шишкин В.И. Конституционное право на обжалование в суд действий должностных лиц / В. И. Шишкин. К.: Политиздат Украины, 1990. 128 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: [підручник] [пер. з рос.]. Х.: Консум, 2001. 656 с.
4. Стойка В.М. Захист прав суб'єктів інвестиційної діяльності: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2003. 19 с.
5. Клочков В.Г. Роль прокурорского надзора в охране и защите прав и свобод человека. Государство и право. 2009. № 2. С. 55–64.
6. Тихомирова Л.В. Юридическая энциклопедия / Л.В. Тихомирова, М. Ю. Тихомиров; под ред. М. Ю. Тихомирова. М.: ЮрИнформЦентр, 1997. 526 с.
7. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: монографія. К.: ВПЦ Київ. ун-т, 2002. 376 с.
8. Темченко В. Особливості юридичного змісту термінів «захист» та «охорона» у механізмі забезпечення прав людини. Вісник Академії управління МВС. 2007. № 2–3. С. 58–65.
9. Воробьев А.В. Теория адвокатуры / А. В. Воробьев, А. В. Поляков, Ю. В. Тихонравов. М.: Грань. 2002. 496 с.
10. Прилуцький С.В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 12. С. 47–55.
11. Подоляка А.М. Захист прав і свобод громадян засобами адвокатури. Наше право. 2008. № 4, ч. 2. С. 12–17.

Нікітченко В. В.,
кандидат юридичних наук, адвокат,
доцент кафедри господарського,
трудового права та цивільно-правових дисциплін
Міжрегіональної академії управляння персоналом

УДК 343.231

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ПРОТИДІЇ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ ВІДНОСНО ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ

Албул С. В., Домніцак Р. В.

Стаття присвячена питанням наукової розробленості проблем протидії корисливо-насильницьким злочинам відносно іноземців в Україні та основним напрямам їх наукових досліджень. У статті аналізуються основні положення сучасних наукових розробок у галузях кримінального права, кримінології, криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності. Автори на підставі аналізу існуючих точок зору, результатів особистого дослідження виказують власне ставлення до означеного питання та пропонують якісно нові підходи до визначення перспективних напрямів протидії корисливо-насильницьким злочинам відносно іноземців в Україні.

Ключові слова: *злочинність, іноземці, корисливо-насильницькі злочини, мотиви вчинення злочинів, оперативно-розшукова діяльність, протидія злочинам.*

Статья посвящена вопросам научной разработанности проблем противодействия корыстно-насильственным преступлениям в отношении иностранцев в Украине и основным направлениям их научных исследований. В статье анализируются основные положения современных научных разработок в области уголовного права, криминологии, криминалистики, теории оперативно-розыскной деятельности. Авторы на основе анализа существующих точек зрения, результатов личного исследования выражают собственное отношение к указанному вопросу и предлагают качественно новые подходы к определению перспективных направлений противодействия корыстно-насильственным преступлениям в отношении иностранцев в Украине.

Ключевые слова: *иностранцы, корыстно-насильственные преступления, мотивы совершения преступлений, оперативно-розыскная деятельность, преступность, противодействие преступлениям.*

The article is devoted to the issues of scientific elaboration of the problems of counteraction to mercenary-violent crimes against foreigners in Ukraine and the main directions of their scientific research. The article analyzes the main provisions of modern scientific developments in the field of criminal law, criminology, criminology, the theory of operational-search activity. The authors, based on the analysis of existing points of view, the results of personal research, express their own attitude to this issue and offer qualitatively new approaches to the definition of promising areas of counteraction to selfish violent crimes against foreigners in Ukraine.

The authors analyze and present the main directions of further scientific research on the problems of countering mercenary and violent crimes against foreign citizens in Ukraine.

Key words: *mercenary-violent crimes, reasons of committing crime, operative-search activity, criminality, counteraction crimes, foreigners.*

Геополітичний курс України в Європейське співтовариство супроводжується підвищенням зацікавленості іноземних країн у нашій державі. Така зацікавленість виявляється не тільки в туристичній галузі, а й у розвитку всіх без виключення напрямів (науковий обмін, інвестиційні проекти, промислові та культурні стосунки тощо). Разом із тим противагою позитивним процесам інтеграції України виступають деструктивні чинники, одним із яких є сучасна злочинність, яка характеризується високим рівнем, несприятливою динамікою та структурою. Слід зазначити, що одним із міжнародних критеріїв оцінювання рівня цивілізованості держави, утвердження в ній європейських цінностей і демократичних ідеалів є стан законності та правопорядку, захищеність громадян від злочинних посягань. У наведеному контексті особливого значення набуває питання безпечності перебування іноземців в Україні.

Науковці стверджують, що сучасні кількісні та якісні зміни показників злочинності в Україні зумовлені значною кількістю факторів соціально-економічного, політичного, військового характеру [3, с. 14]: економічна нестабільність, правовий нігілізм, незадоволення населення результатами реформ у соціально-економічній сфері, слабкість правоохоронної системи тощо. Усі ці та інші чинники в умовах проведення антитерористичної операції (читай, гібридної війни), яка супроводжується неконтрольованим обігом вогнепальної зброї та вибухівки на території держави, призводять до кардинальних змін у характері злочинних посягань загальнокримінального спрямування в бік підвищення агресивності. Аналіз статистичних даних свідчить, що значний масив продовжують складати корисливо-насильницькі злочини: грабежі, розбої та вимагання. За період 2012–2016 рр. на території України було зареєстровано 232368 грабежів, 41298 розбоїв та 3648 вимагань [13]. Ми погоджуємося з точкою зору науковців, які стверджують, що корисливо-насильницька злочинність є на сьогодні однією з найбільших загроз для системи внутрішньої безпеки, життя та здоров'я, майна громадян будь-якої держави [1, с. 23].

Проблемні аспекти протидії корисливо-насильницьким злочинам привертали та продовжують привертати увагу значної кількості науковців – фахівців у галузі кримінального права, криміналістики, кримінального процесу, кримінології, оперативно-розшукової діяльності тощо. Аналіз їх наукових здобутків свідчить про значний внесок у формування напрямів протидії цим злочинам. Багатоплановість проблемних питань пояснює, на наш погляд, і різноплановість наукових розробок.

Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії корисливо-насильницькій злочинності досліджувалися в роботах С.В. Албула, А.В. Андрушка, А.М. Бабенка, В.С. Батиргареєвої, А.Ф. Белінського, В.А. Владимирова, Б.М. Головкіна, С.В. Дьоменка, І.В. Іваненка, М.Г. Колодяжного, М.Й. Коржанського, С.В. Нікітенка, Д.В. Петрова, О.М. Поповича, В.І. Холостова, Н.В. Яницької та багатьох інших науковців.

Так, С.В. Албул у дисертації «Кримінологічна характеристика корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян» досліджує комплекс питань щодо етіологічних, феноменологічних особливостей та закономірностей корисливо-насильницьких злочинів

Албул С. В., Домніцак Р. В., 2017

відносно іноземців в Україні; вивчає природу, закономірності і особливості віктимізації і віктимності іноземців в Україні. Науковцем докладно висвітлюється комплекс питань теоретичного і практичного характеру, пов'язаних із розробленням організаційно-правових заходів боротьби зі злочинністю відносно іноземців, надано кримінологічну характеристику корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян в Україні, розкрито їх чинники, рівні, структура та географія, викладено аналіз стану латентності, а також розкрито відомості щодо особи злочинця та жертви злочину [2]. У дисертаційному дослідженні, а також у низці наукових праць («Насильство при вчиненні корисливо-насильницьких злочинів проти власності»; «Корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців в Україні: кримінологічний аналіз» тощо) С.В. Албул, досліджуючи особливості вчинення корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземців в Україні, розглядає й кореляційну залежність динаміки таких злочинів від рівнів міграційних процесів, виокремлює їх регіональну специфіку, що певним чином стосується й предмету нашого дослідження.

Загальним питанням запобігання злочинам у туристичній галузі присвячена грунтовна монографія А.В. Андрушка «Злочинність у сфері туристичного бізнесу: кримінологічна характеристика та запобігання» (2016 р.) [6]. Дослідження В.С. Батиргареєвої були присвячені питанням кримінологічної характеристики та попередження розбоїв, поєднаних із проникненням у житло [8]. У свою чергу, сфера наукових інтересів Б.М. Головкіна охоплювала феномен, детермінацію та напрями запобігання корисливої насильницької злочинності в Україні [11]. Питанням, що стосуються кримінологічного аналізу злочинності корисливо-насильницької спрямованості, її ознак, детермінації та соціальної зумовленості присвячені ґрунтовні праці таких науковців, як А.Ф. Белінський та М.Й. Коржанський («Корислива злочинна діяльність», 1998 р.) [16], С.В. Нікітенко («Профілактика корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, скоєних жінками на тлі наркоманії», 2004 р.) [20], О.М. Попович («Кримінологічна характеристика групових корисливо-насильницьких злочинів та їх попередження органами внутрішніх справ», 2000 р.) [25].

Кримінально-правовим аспектам кваліфікації та відповідальності за корисливо-насильницькі злочини присвячені роботи В.А. Владимирова і В.І. Холостова [10]. Проблемним аспектам кримінально-правового та кримінологічного аналізу окремих видів корисливо-насильницьких злочинів прсвятили свої наукові доробки такі вітчизняні вчені, як С.В. Дьоменко («Вимагання: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз», 2006 р.) [12], І.В. Іваненко («Бандитизм: кримінологічне та кримінально-правове дослідження», 2003 р.) [14], М.Г. Колодяжний («Кримінологічна характеристика та запобігання вимаганням, поєднаним із насильством», 2010 р.) [15], Д.В. Петров («Кримінологічна характеристика та запобігання грабежам і розбоям, що вчиняються неповнолітніми у громадських місцях», 2015 р.) [23], Н.В. Яницька («Групова корисливо-насильницька злочинність молоді і її попередження», 2000 р.) [30].

Суттєвий внесок у вирішення актуальних проблем протидії корисливо-насильницьким злочинам у різні часи внесли вчені-криміналісти та процесуалісти: Ю.П. Аленін, Б. Ю. Бистрицький, І.Л. Калімбет, П.К. Кривошеін, Ю.А. Кричун, В.М. Мельничок, В.В. Тіщенко, А.В. Хірсін, Г.В. Щербакова та інші. Серед вітчизняних науковців-криміналістів слід визначити роботи таких вчених, як Ю.П. Аленін («Про класифікацію очагів корисливо-насильницьких злочинів», 1993 р.) [5], П.К. Кривошеін («Розслідування розбійних нападів», 1990 р.) [17], В.В. Мельничок («Розслідування вимагання в сучасних умовах», 1998 р.) [19], які присвячені питанням комплексного криміналістичного аналізу корисливо-насильницьких злочинів та методикам їх розслідування на той час.

На наш погляд, особливої уваги, з огляду на предмет нашого дослідження, заслуговують наукові праці професора В.В. Тіщенка: «Криміналістична характеристика корисливо-насильницької злочинної діяльності» (1993 р.), «Правові та організаційні можливості використання відомостей, отриманих у ході оперативно-розшукових заходів, для розкриття корисливо-насильницьких злочинів» (19996 р.), «Механізм вчинення корисливо-насильницьких злочинів» (2000 р.), «Корисливо-насильницькі злочини: криміналістичний аналіз» (2002 р.) та дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеню доктора юридичних наук «Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів» (2003 р.) [27]. Серед значних доробок науковця слід відмітити розроблення поняття криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких злочинів, аналіз її структури та елементів (суб'єктів, об'єктів, обстановки та механізму вчинення), вироблення теоретичної концепції та принципів розроблення приватних методик розслідування таких злочинів. При цьому розслідування розглядається автором як системна інформаційно-пізнавальна діяльність та як діяльність організаційно-управлінська. Крім цього, знайшли свій подальший розвиток такі напрями, як криміналістичний аналіз слідчих ситуацій (оцінка первинної інформації на момент порушення кримінальної справи, висування та перевірка версій тощо), вирішення типових завдань початкового етапу розслідування корисливо-насильницьких злочинів, організація взаємодії слідчих з органами дізнання, програмування подальшого етапу розслідування корисливо-насильницьких злочинів.

Заслуговують на увагу й дисертаційні дослідження, підготовлені Ю.А. Кричуном («Основи виявлення та розслідування корисливо-насильницьких злочинів» (2005 р.) [18]), А.В. Хірсіним («Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності» (2006 р.) [28]) та Г.В. Щербаковою («Початковий етап розслідування розбоїв, вчинених із метою заволодіння приватним майном громадян» (2006 р.) [29]). Разом із тим слід зазначити, що вказані наукові праці стосовно процесуальних особливостей розслідування корисливо-насильницьких злочинів та його криміналістичного забезпечення були підготовлені за часів чинності старого Кримінально-процесуального кодексу України. За період чинності Кримінального процесуального кодексу України, прийнятого Верховною Радою України 13 квітня 2012 р., були підготовлені наукові дослідження Б.Ю. Бистрицького «Розслідування грабежів, учинених неповнолітніми» (2016 р.), І.Л. Калімбета «Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх» (2017 р.), які, хоча і враховували положення нового процесуального закону, але стосувалися лише певної категорії кримінальних правопорушень.

За різні часи питанням організації і тактики протидії корисливо-насильницьким злочинам були присвячені праці багатьох науковців у галузі оперативно-розшукової діяльності, серед яких слід відзначити докторів юридичних наук: К.В. Антонова, О.М. Бандурки, В.О. Біляєва, М.П. Водько, В.Я. Горбачевського, М.Л. Грібова, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, В.П. Захарова, І.П. Козаченка, Д.Й. Никифорчука, В.Л. Ортинського, О.О. Подобного, М.Б. Саакяна, М.В. Стащака, В.Є. Тарасенка, Р.В. Тарасенка, В.В. Шендрика. Окремим оперативно-розшуковим аспектам вказаної проблематики присвячені роботи А.В. Баб'яка, В.А. Грабельникова, О.О. Дерев'ягіна, О.І. Козаченка, А.Г. Лісового, В.Б. Любчика, О.В. Нікітіна, В.В. Приловського, В.М. Рудіка, В.М. Сілюкова, В.Г. Телійчука та інших.

Питання оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам тривалий час ставали предметом наукових розробок вчених. З урахуванням часу підготування цих робіт, криміногенної ситуації того часу, чинного законодавства та інших аспектів на сьогодні більшість із них становить виключно теоретичну цінність, як базовий потенціал та підґрунтя для порівняльного аналізу. Так, інтерес представляють роботи В.А. Пашковського «Проблеми боротьби з крадіжками, грабежами та розбоями», яка була видана в 1980 р. [22], Б.П. Смагоринського «Оперативно-розшукова тактика та організація розкриття крадіжок, грабежів, розбійних нападів та шахрайств», видана в 1986 р. [26]. Докладно надаючи оперативно-розшукову характеристику цим злочинам, науковці пропонують конкретні рекомендації щодо протидії оперативно-розшуковими заходами. У свою чергу, безпосередньо тактичним питанням оперативно-розшукового попередження та розкриття злочинних посягань на майно іноземців було присвячено наукову працю Ю.М. Худякова та Е.П. Вечерніна «Попередження та розкриття посягань на особисте майно іноземних громадян», яка була видана в 1988 р. у Всесоюзному науково-дослідному інституті МВС СРСР, що існував на той час [9].

На теренах незалежної України значна кількість учених досліджувала проблемні питання оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам як на рівні дисертаційних робіт, так і на рівні наукових статей та навчальних посібників. Значний внесок у розробку наукових засад оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам зробив професор О.О. Подобний. Підготовлене ним у 2013 р. дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеню доктора юридичних наук було присвячено теоретичним, правовим та організаційно-тактичним основам оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю [24]. На концептуальному рівні ним окреслено основні кримінологічні підходи щодо боротьби з корисливо-насильницькою організованою злочинністю; визначено межі кримінально-правової регламентації боротьби з корисливо-насильницькою організованою злочинністю; обґрунтовано місце оперативно-розшукової боротьби з корисливо-насильницькою організованою злочинністю в загальній теорії оперативно-розшукової діяльності; визначено співвідношення оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності в сучасних умовах реформування кримінального судочинства; запропоновано зміст оперативно-розшукової характеристики корисливо-насильницької організованої злочинності; класифіковано корисливо-насильницькі організовані злочинні угруповання, визначено їх структурну побудову; окреслено соціально-психологічні особливості учасників корисливо-насильницьких організованих злочинних угруповань, запропоновано найбільш суттєві критерії класифікації конфліктів, що виникають у таких угрупованнях; обґрунтовано значення і взаємозв'язок субкультури та інфраструктури корисливо-насильницької організованої злочинності; систематизовано історичні етапи розвитку оперативних підрозділів із боротьби з корисливо-насильницькою організованою злочинністю; окреслено чинну систему й структуру оперативних підрозділів із боротьби з корисливо-насильницькою організованою злочинністю, їх вади та напрями оптимізації; виявлено недоліки у визначенні завдань та функцій системи оперативних підрозділів із боротьби з корисливо-насильницькою організованою злочинністю; визначено компетенцію працівників оперативних підрозділів, що здійснюють боротьбу з корисливо-насильницькою організованою злочинністю; окреслено проблеми взаємодії та координації оперативних підрозділів у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю; визначено суб'єктів, об'єкти і пошукові ознаки оперативного пошуку корисливо-насильницької організованої злочинності, а також поняття, суб'єкти, види, завдання та перспективні напрями правоохоронної розвідки в зазначеній сфері; запропоновано шляхи вирішення сучасних проблем оперативної розробки корисливо-насильницьких організованих злочинних угруповань, окреслено завдання такої розробки та умови їх реалізації; обґрунтовано напрями оптимізації документування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності; класифіковано операції з реалізації матеріалів оперативної розробки корисливо-насильницьких організованих злочинних угруповань; визначено сутність оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства в провадженнях про корисливо-насильницьку організовану злочинну діяльність [24].

Питанням протидії корисливо-насильницьким злочинам присвятив свої наукові праці професор Д.Й. Нікіфорчук («Оперативно-розшукова характеристика бандитизму», 2000 р., «Боротьба оперативних підрозділів МВС України з бандитськими формуваннями», 2000 р., «Організація і тактика оперативної розробки бандитських формувань», 2002 р., «Протидія грабежам оперативними підрозділами МВС України», 2011 р. [21]).

Тактичні аспекти оперативно-розшукової протидії окремим видам корисливо-насильницьких злочинів присвячені праці А.В. Баб'яка, М.В. Стащака, В.В. Шендрика [7]. Питання оперативно-розшукової протидії злочинам проти власності, зокрема корисливо-насильницьким, вчиненим у районі проведення антитерористичної операції, аналізуються в колективній монографії С.В. Албула, О.Ю. Анциферова, В.В. Шендрика, Я.В. Стрелюка «Теоретично-прикладні засади протидії підрозділами карного розшуку злочинам проти власності в районі проведення антитерористичної операції» [4].

Необхідно, на наш погляд, вказати значну кількість дисертаційних досліджень, серед яких роботи: М.Г. Богуславського «Організація і тактика оперативної розробки організованих злочинних груп корисливо-насильницького спрямування (за матеріалами

підрозділів ГУБОЗ МВС України)», К.В. Драчової «Протидія грабежам та розбоям, які вчиняють неповнолітніми», О.І. Козаченка «Попередження та розкриття грабежів, поєднаних із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище», А.Г. Лісового «Організація й тактика попередження та розкриття розбійних нападів на об'єкти, що знаходяться під охороною (за матеріалами підрозділів карного розшуку МВС України)», В.В. Плукар «Тактичні основи розкриття розбоїв, вчинених організованими групами», В.В. Приловського «Організаційно-тактичні основи діяльності карного розшуку щодо попередження та розкриття корисливо-насильницьких злочинів», В.М. Рудіка «Оперативно-розшукове забезпечення кримінального судочинства в справах про корисливо-насильницькі злочини», В.О. Сілюкова «Організація і тактика розкриття серійних розбійних нападів», В.Г. Телійчука «Особливості попередження та розкриття оперативними підрозділами МВС України розбійних нападів на квартири громадян», В.В. Черепущака «Взаємодія підрозділів карного розшуку з органами досудового слідства в протидії корисливо-насильницьким злочинам». Разом із тим, незважаючи на жвавий науковий інтерес до проблемних аспектів оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам, питання правових та організаційно-тактичних засад протидії корисливо-насильницьким злочинам відносно іноземців в Україні потребують, за нашим переконанням, подальших ґрунтовних досліджень.

Вивчення дисертаційних і монографічних досліджень останніх років свідчить про недостатню розробленість загальних теоретичних та організаційно-тактичних питань протидії корисливо-насильницьким злочинам відносно іноземців в Україні. На сьогодні залишаються невизначеними і нерозробленими: питання нормативно-правового регулювання протидії корисливо-насильницьким злочинам відносно іноземців в Україні; визначення особливостей оперативно-розшукової характеристики корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземців в Україні; зміст та недоліки інформаційно-аналітичного забезпечення протидії корисливо-насильницьким злочинам відносно іноземців в Україні; напрями внутрішньої та зовнішньої взаємодії підрозділів карного розшуку в протидії корисливо-насильницьким злочинам відносно іноземців в Україні; тактичні особливості оперативно-розшукових заходів із протидії корисливо-насильницьким злочинам відносно іноземців; особливості використання негласних працівників у протидії корисливо-насильницьким злочинам відносно іноземців. Це вказує на актуальність та необхідність розв'язання наукового завдання, що полягає в розробленні сучасних напрямів організації і тактики протидії корисливо-насильницьким злочинам відносно іноземців в Україні та розробленні на їх основі науково обґрунтованих практичних рекомендацій.

Література

1. Албул С.В. Корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців в Україні: кримінологічний аналіз: монографія. Одеса: Видавець Букаєв В.В., 2009. 144 с.
2. Албул С.В. Кримінологічна характеристика корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. –кримінальне право та кримінологія; кримінально-воконавче право. Одеса: ОНЮА, 2005. 194 с.
3. Албул С.В. Протидія кримінальним правопорушенням підрозділами карного розшуку МВС України. Одеса: ОДУВС, 2015. 354 с.
4. Албул С.В. Теоретично-прикладні засади протидії підрозділами карного розшуку злочинам проти власності у районі проведення антитерористичної операції: монографія / за загальною редакцією С.М. Гусарова. Харків: ХНУВС, 2015. 356 с.
5. Аленин Ю.П. О классификации очагов корыстно-насильственных преступлений // Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики на современном этапе: межвузовский сборник научных трудов. Одесса: ОГУ им. И. И. Мечникова, 1993. С. 56–61.
6. Андрушко А.В. Злочинність у сфері туристичного бізнесу: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія. Ужгород: ІВА, 2016. 218 с.
7. Баб'як А.В. Теорія і практика протидії вимагання оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України: монографія. Львів: Галицька видавнича спілка, 2012. 246 с.
8. Батиргареєва В.С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Харків, 2002. 20 с.
9. Вечернин Э.П. Предупреждение и раскрытие посягательств на личное имущество иностранных граждан. М.: ВНИИ МВД СССР, 1988. 156 с.
10. Владимиров В.А. Ответственность за грабеж и личность грабителя: учебное пособие. М.: ВНИИ МВД СССР, 1976. 340 с.
11. Головкін Б.М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків: Право, 2011. 440 с.
12. Дьоменко С.В. Вимагання: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2006. 20 с.
13. Злочинність в Україні. Основні показники стану та структури злочинності за 2012–2016 роки: статистичний збірник. К.: ВПЦ МВС України, 2016. 201 с.
14. Іваненко І.В. Бандитизм: кримінологічне та кримінально-правове дослідження: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса, 2003. 20 с.
15. Колодяжний М.Г. Кримінологічна характеристика та запобігання вимаганням, поєднаним із насильством: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Харків, 2010. 20 с.
16. Коржанський М.І. Корислива злочинна діяльність: монографія. К.: Генеза, 1998. 358 с.
17. Кривошеин П.К. Расследование разбойных нападений. К.: РИО МВД УССР, 1990. 218 с.
18. Кричун Ю.А. Основи виявлення та розслідування корисливо-насильницьких злочинів: автореф. дис. …канд. юрид. наук: 21.07.04. – оперативно-розшукова діяльність. Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2005. 20 с.
19. Мельничок В.М. Розслідування вимагання в сучасних умовах: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. Київ, 1998. 20 с.
20. Нікітенко С.В. Профілактика корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, скоєних жінками на тлі наркоманії: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків: ХНУВС, 2004. 214 с.
21. Никифорчук Д.Й. Протидія грабежам оперативними підрозділами МВС України: навчальний посібник / за заг. ред. О.М. Джужі. Хмельницький: ХНУ, 2011. 115 с.

22. Пашковский В.А. Проблемы борьбы с кражами, грабежами и разбоями: учебное пособие. М.: ВНИИ МВД СССР, 1980. 280 с.

23. Петров Д.В. Кримінологічна характеристика та запобігання грабежам і розбоям, що вчиняються неповнолітніми у громадських місцях: дис.. …канд.. юрид. наук: 12.00.08. – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ: Національна академія прокуратури України, 2015. 255 с.

24. Подобний О.О. Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю: автореф. …дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09. – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2013. 40 с.

25. Попович О.М. Криминологическая характеристика групповых корыстно-насильственных преступлений и их предупреждение органами внутренних дел: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. М., 2000. 165 с.

26. Смагоринский Б.П. Оперативно-розыскная тактика и организация раскрытия краж, грабежей, разбойных нападений и мошенничеств. Минск: МВШ МВД СССР, 1986. 78 с.

27. Тіщенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса: ОНЮА, 2003. 445 с.

28. Хірсін А.В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. К.: КНУВС, 2006. 291 с.

29. Щербакова Г.В. Початковий етап розслідування розбоїв, вчинених з метою заволодіння приватним майном громадян: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.09. – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. К.: КНУВС, 2006. 200 с.

30. Яницька Н.В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді і її попередження: автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2000. 20 с.

Албул С. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
перший проректор
Одеського державного університету внутрішніх справ
Домніцак Р. В.,
ад'юнкт
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 343.01

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ: СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ

Меркулова В. О.

Стаття присвячена дослідженню кримінально-правових та кримінально-процесуальних положень щодо звільнення від кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Автор проводить системно-правовий аналіз норм Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу України та Пленуму Верховного Суду України. Акцентує увагу на проблемі співвідношення статей, що регулюють порядок звільнення від кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, а також наголошує на доцільності подальшого реформування кримінального та кримінально-процесуального законодавства.

Існують законодавчі проблеми, які суттєво впливають на стан правозастосовної практики, а отже, відтворюють певну недосконалість та неузгодженість між положеннями кримінального та кримінально-процесуального законодавства, що передбачають врахування змісту окремих правозастосовних актів рекомендаційного характеру тощо.

В більшій мірі недосконалість та суперечності між положеннями кримінального та кримінально-процесуального законодавства відтворюються у правозастосуванні під час вибору судом доцільного виду звільнення неповнолітньої особи від кримінальної відповідальності, врахування судом ставлення неповнолітнього та його законного представника до факту звільнення та застосування примусових заходів виховного характеру, під час призначення вихователя та умовної реалізації застосовуваних заходів виховного характеру тощо.

Окремо зазначено, що все більшої актуальності набувають дослідження міжнародно-правових стандартів та позитивного міжнародного досвіду у зазначеній сфері. Важливою є наукова дискусія щодо правової сутності примусових заходів виховного характеру, змісту їх окремих видів, співвідносності їх із кримінальною відповідальністю та покаранням.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, неповнолітні, кримінально-правові норми, кримінально-процесуальні норми, суд, призначення покарання, звільнення, реформування, заходи виховного характеру.*

Статья посвящена исследованию уголовно-правовых и уголовно-процессуальных положений об освобождении от уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних.

Автор проводит системно-правовой анализ норм Уголовного кодекса Украины, Уголовно-процессуального кодекса Украины и Пленума Верховного Суда Украины. Акцентирует внимание на проблеме соотношения статей, регулирующих порядок освобождения от уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних, а также отмечает целесообразность дальнейшего реформирования уголовного и уголовно-процессуального законодательства.

Существуют законодательные проблемы, которые существенно влияют на состояние правоприменительной практики, а следовательно, воспроизводят определенную несогласованность между положениями уголовного и уголовно-процессуального законодательства, которые предусматривают учет содержания отдельных правоприменительных актов рекомендательного характера.

В большей степени несовершенство и противоречия между положениями уголовного и уголовно-процессуального законодательства воспроизводятся в правоприменении при выборе судом целесообразного вида освобождения несовершеннолетнего от уголовной ответственности, учета судом отношения несовершеннолетнего и его законного представителя к факту увольнения и применения принудительных мер воспитательного характера, при назначении воспитателя и условной реализации применяемых мер воспитательного характера.

Отдельно отмечено, что все большую актуальность приобретают исследования международно-правовых стандартов и позитивного международного опыта в данной сфере. Также актуальная научная дискуссия о правовой сущности принудительных мер воспитательного характера, содержания их отдельных видов, соотносительности их с уголовной ответственностью и наказанием.

Ключевые слова: *уголовная ответственность, несовершеннолетние, уголовно-правовые нормы, уголовно-процессуальные нормы, суд назначения наказания, освобождения, реформирования, меры воспитательного характера.*

The article is devoted to the investigation of criminal-law and criminal-procedural provisions on exemption from criminal liability and punishment of minors.

The author carries out a systematic legal analysis of the norms of the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Plenum of the Supreme Court of Ukraine. Emphasizes the problem of the ratio of articles regulating the procedure for exemption from criminal responsibility and punishment of minors, and also emphasizes the expediency of further reforming of criminal and criminal-procedural legislation.

There are legislative problems that significantly affect the state of law enforcement practice, and thus reproduce some imperfections and inconsistencies between the provisions of criminal and criminal-procedural legislation, which include taking into account the content of certain legal acts of a recommendatory nature, etc.

To a greater extent, imperfections and contradictions between the provisions of criminal and criminal procedural law are reproduced in law enforcement when the court chooses the appropriate form of dismissal of a juvenile from criminal responsibility, taking into account the court's attitude to the minor and his legal representative to the fact of the release and enforcement of compulsory measures of educational nature, during appointment of a tutor and conditional implementation of applied educational activities, etc.

It is also noted that the study of international legal standards and positive international experience in this field are becoming increasingly relevant. Important is the scientific discussion of the legal nature of compulsory measures of educational nature, the content of their individual types, their correlation with criminal liability and punishment.

Key words: *criminal liability, juvenile, criminal law, criminal procedure, court, punishment, release, reform, educational measures.*

Меркулова В. О., 2017

Вступ. Кримінальне право, як матеріальна галузь права, має визначальну роль у формулюванні понять, категорій, змісту, сутності, ознак кримінально-правових інститутів, підстав їхнього застосування, які своєю чергою мають використовуватися під час реалізації цих інститутів у кримінально-процесуальному та кримінально-виконавчому законодавстві. Первісна сутність, зміст цих інститутів визначаються у системі взаємопов'язаних, взаємообумовлених кримінально-правових норм, які містяться у чинному кримінальному законодавстві.

Актуальність обраної теми дослідження обумовлюється набуттям особливого значення системно-правових зв'язків та взаємної обумовленості положень різних галузей права, зокрема кримінального та кримінально-процесуального права, в регулюванні порядку застосування кримінально-правових інститутів, з'ясуванні їхньої сутності та змісту в умовах суттєвого та досить інтенсивного реформування даних галузей права.

Системний підхід до аналізу правової сутності, змісту, підстав та порядку застосування окремих міжгалузевих інститутів вимагає комплексного сприйняття системи норм кримінального та кримінально-процесуального законодавства як таких, що мають перебувати у взаємозв'язку. Кримінально-процесуальне право є засобом набуття нормами кримінального права реального життя під час здійснення досудового розслідування, судового провадження, на стадії виконання та відбування призначеного судом покарання. Ця галузь права ґрунтується на нормах матеріального кримінального права, використовує відповідний понятійний апарат.

Слід зазначити, що законність та справедливість кримінального правосуддя часто залежить від чіткого правового регулювання процесуального порядку застосування визначених кримінальним законодавством інститутів, від ступеня узгодженості положень зазначених галузей права. Саме такий підхід сприяє більш повній оцінці їх змісту та сутності.

Дослідження кримінальних та кримінально-процесуальних норм, що регулюють порядок звільнення від кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, а також детальне визначення їх співвідношення й буде завданнями цієї статті.

Стосовно змісту положень кримінально-процесуального законодавства протягом довгого часу тривають суперечки. Зокрема, щодо співвідношення таких кримінально-правових інститутів, як звільнення від кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх і щодо правової сутності примусових заходів виховного характеру, які застосовувалися у цих двох випадках. Адже за попереднім кримінально-процесуальним законодавством як звільнення від кримінальної відповідальності, так і звільнення від покарання передбачало припинення кримінального провадження та застосування ПЗВХ. Отже, досить складно було визначитися з правовою природою цих стимулюючих кримінально-правових заходів та з'ясувати, в чому полягає різниця між ними за обсягом кари.

Проблема полягає у тому, що чинне кримінально-процесуальне законодавство не тільки не розв'язало це питання, але й додало підстави вважати, що кількість суперечливих законодавчих положень значно збільшилася. Історичне, етимологічне та системно-правове тлумачення положень кримінального та відповідного кримінально-процесуального законодавства, окремих актів правозастосування, що стосуються звільнення від кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, надає підстави відзначити наявність проблем як суто теоретичного, так і законодавчого та правозастосовного характеру. Ці суперечності обумовлюються нечіткістю та недостатнім обсягом законодавчого визначення положень, які стосуються безпосередньо примусових заходів виховного характеру, відтворюються у співвідношенні їхнього змісту, сутності та порядку призначення.

Окремо слід наголосити на тому, що законодавчі проблеми, які суттєво впливають на стан правозастосовної практики, а отже, відтворюють певну недосконалість та неузгодженість між положеннями кримінального та кримінально-процесуального законодавства, передбачають врахування змісту окремих правозастосовних актів рекомендаційного характеру тощо. В більшій мірі недосконалість та суперечності між положеннями кримінального та кримінально-процесуального законодавства відтворюються у правозастосуванні під час вибору судом доцільного виду звільнення неповнолітньої особи від кримінальної відповідальності, врахування судом ставлення неповнолітнього та його законного представника до факту звільнення та застосування примусових заходів виховного характеру, під час призначення вихователя та умовної реалізації застосовуваних заходів виховного характеру тощо.

Результати дослідження. Особливості аналізу стану дослідження визначеної проблеми обумовлюється кількома чинниками. По-перше, розгляд цього питання насамперед передбачає врахування результатів дослідження загальних проблем особливостей реалізації кримінальної відповідальності та призначення покарання неповнолітнім, які своєю чергою відтворюються у доведенні необхідності концептуальних та стратегічних змін у кримінальному законодавстві щодо цієї категорії осіб. Безумовно, соціальні, біологічні та психологічні особливості неповнолітньої особи мають суттєво впливати на обсяг кримінальної репресії щодо неї. Все більшої актуальності набувають дослідження міжнародно-правових стандартів та позитивного міжнародного досвіду у зазначеній сфері. Навіть більше, важливою є наукова дискусія щодо правової сутності примусових заходів виховного характеру, змісту їх окремих видів, співвідносності їх із кримінальною відповідальністю та покаранням. Усі ці та інші питання відповідальності неповнолітніх стали предметом дослідження таких вчених, як В.М. Бурдін, Т.І. Дмітришина, Ю.В. Єгорова, Н.М. Мирошніченко, Є.С. Назимко, Т.І. Пономарьова, О.О. Ямкова.

По-друге, комплексність розглядуваних інститутів передбачає врахування особливостей реалізації зазначених кримінально-правових інститутів під час правозастосування на усіх стадіях кримінального правосуддя. Відповідно, результатів дослідження суто кримінально-процесуального законодавства у зазначеній сфері. Проблеми регламентації в кримінально-процесуальному законодавстві інституту вихователів, особливостей провадження у справах про застосування примусових заходів виховного характеру, специфічного змісту кримінально-процесуальних відносин з приводу застосування звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх, захисту прав обвинуваченого під час звільнення від кримінальної відповідальності тощо

досліджувалися О.А. Марченко, Н.А. Орловською, Г. Рось, Л.М. Палюх.

Проте у цьому випадку особлива увага приділялася суто системному аналізу та співставленню чинних законодавчих положень кримінального та кримінально-процесуального законодавства, відповідному їх тлумаченню з метою отримання висновків щодо наявності певних нечіткостей та суперечностей у визначенні підстав та порядку застосування щодо неповнолітніх, звільнення від кримінальної відповідальності (покарання) із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Основний зміст. На тлі досить інтенсивного реформування кримінального законодавства загалом кримінально-правові положення, які стосуються особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, зазнали не суттєвих змін. Серед яких, зокрема, внесення у 2008 р. змін до змісту ст. 97 КК України [1], які визначили підстави та умови застосування до неповнолітніх звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Була додатково визначена можливість застосування звільнення від кримінальної відповідальності до осіб, які вперше вчинили необережний злочин середньої тяжкості. Раніше цей інститут застосовувався лише до неповнолітніх, що вчинили злочин невеликої тяжкості. Стаття 105 КК України [1], що визначає підстави застосування звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, залишається без змін. Її положення стосуються випадків вчинення неповнолітніми як злочинів невеликої, так і середньої тяжкості.

Цей напрям реформування законодавства відповідає основній теоретичній посилці щодо важливості самого факту кримінально-правового реагування держави на правопорушення неповнолітньої особи (вирішення кримінально-правового конфлікту поза межами кримінальної відповідальності за умови застосування виховних запобіжних заходів) або ж факту настання кримінальної відповідальності без реального застосування покарання. За чинним кримінальним законодавством звільнення від кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх допускається лише тоді, коли завдання, які стоять перед КК України, можуть бути досягнуті без застосування найбільш суворих кримінально-правових заходів: без реалізації кримінальної відповідальності або ж без призначення та реального виконання покарання.

Проте особливість зазначених кримінально-правових інститутів щодо неповнолітніх полягає у тому, що вони в обов'язковому порядку мають супроводжуватися призначенням судом примусових заходів виховного характеру (далі ПЗВХ), вичерпний перелік яких міститься у ч. 2 ст. 105 КК України [1]. В цьому разі на різних стадіях кримінального правосуддя (як у разі звільнення від кримінальної відповідальності, так і в разі звільнення від покарання), не залежно від відмінностей щодо тяжкості суспільно небезпечної поведінки неповнолітньої особи, кількості судимостей, суд має застосовувати одні й ті ж види примусових заходів виховного характеру.

Як зазначалось раніше, існує проблема вибору виду звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього: загального, на підставі ст. ст. 45–49 КК (у зв'язку з дійовим каяттям; у зв'язку з примиренням винного з потерпілим; у зв'язку з передачею особи на поруки; у зв'язку зі зміною обстановки; у зв'язку із закінченням строків давності) чи спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру, що регламентується ст. 97 КК України [1].

Часто загальні види звільнення є більш пільговими та безумовними. Відповідно до положень постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» [2], якщо в матеріалах справи наявні інші підстави для звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності, які за правовими наслідками є більш сприятливими для забезпечення його інтересів, мають бути обрані саме ці підстави. Отже, вид звільнення для неповнолітнього залежить від суддівського розсуду та комплексної оцінки всіх обставин, які мають розглядатися як підстава для звільнення.

Проте системно-правове тлумачення змісту положень, які містяться безпосередньо у ст. 97 КК України [1], свідчить на користь іншої позиції, якої має дотримуватися суд у правозастосовній практиці. Спочатку йдеться про те, що суд, за наявності підстав, може звільнити неповнолітнього від кримінальної відповідальності у разі можливості його виправлення без застосування покарання (факультативний характер прийняття рішення). А далі зазначається про те, що «у цьому разі суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру, передбачені частиною другою статті 105 КК України» [1, с. 42]. Таким чином, маємо визнати той факт, що згідно з кримінальним законодавством можливість застосування спеціального виду звільнення на підставі ст. 97 КК України [1] передбачає обов'язковість призначення примусових заходів виховного характеру (ПЗВХ). Чи має це свідчити про те, що серед усіх видів звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх має превалювати спеціальний вид?

Логіка міркувань може свідчити на користь тієї позиції, що саме застосування ПЗВХ, покликане позбавити неповнолітнього, який вчинив злочин, ілюзії про безкарність його дій, спроможне стимулювати та заохочувати неповнолітнього до правослухняної посткримінальної поведінки, досягти такої поведінки, відновити стан справедливості стосовно потерпілої особи тощо. А отже, під час вибору виду звільнення від кримінальної відповідальності щодо неповнолітнього (загального чи специфічного) слід віддавати пріоритет положенням норми, передбаченій у ст. 97 КК України [1]. На тлі аксіоматичного визнання особливої важливості ПЗВХ у системі заходів кримінально-правового впливу щодо неповнолітніх останнім часом все частіше лунають пропозиції щодо необхідності визнання цих заходів як таких, що мають суттєві переваги перед покаранням, оскільки спрямовані на досягнення цілей, запобігання злочинам, виправлення та ресоціалізацію засуджених переважно без ізоляції від суспільства, а отже, не тягнуть за собою суттєвих негативних наслідків для особи та суспільства, які пов'язані із відчуженням засудженої особи від суспільства. Отже, не безпідставно у наукових дослідженнях концентрується увага на необхідності першочергового застосування примусових заходів виховного характеру перед іншими засобами кримінально-правового впливу. Доводиться необхідність уточнення на законодавчому рівні спеціальних засад призначення покарання неповнолітнім з тим,

що має обумовлювати пріоритетність застосування цих заходів [3, с. 4].

Наступна проблема взаємопов'язана із попередньою. Сутність її відтворюється у суперечностях чинного законодавства щодо визначення позиції та ставлення до факту застосування спеціального виду звільнення та призначення ПЗВХ самого неповнолітнього та його законних представників. Чи має вирішальне значення для суду у разі прийняття рішення про звільнення від кримінальної відповідальності та застосування ПЗВХ позиція та ставлення до цього самого неповнолітнього, його законних представників? Відповідь на це питання є досить складною, враховуючи суперечливість кримінально-правових та кримінально-процесуальних положень. Як вже зазначалося, у разі прийняття судом рішення про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності на підставі ст. 97 КК України суд має застосувати примусові заходи виховного характеру (імперативність рішення). Отже, без урахування згоди неповнолітнього та його представника.

Відповідно до положень кримінально-процесуального характеру, які містяться у ч. 2 ст. 497 КПК України, клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого будь-якого примусового заходу виховного характеру може бути складене та надіслане до суду за умови, що неповнолітній обвинувачений та його законний представник проти цього не заперечують [4, с. 232]. Особливістю змісту цієї норми є те, що в ній не конкретизується той факт, що йдеться саме про звільнення від кримінальної відповідальності. Отже, на перший погляд, маємо розуміти, що згода вимагається як у разі звільнення від кримінальної відповідальності, так і у разі звільнення від покарання. Проте в першій частині цієї норми йдеться лише про осіб, які вчинили злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості. А отже, ця стаття регламентує процесуальні аспекти звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності та призначення ПЗВХ.

Певні питання щодо недосконалості чинного законодавства виникають у зв'язку з тим, що кримінально-правовий інститут, визначений у ст. 97 КК України (на відміну від інституту, визначеного у ст. 105 КК України), за характером реалізації є умовним. Так, у ч. 3 ст. 97 КК України наголошується на тому, що у разі ухилення неповнолітнього від застосування до нього примусових заходів виховного характеру, ці заходи скасовуються і він притягується до кримінальної відповідальності. Отже, звільнення неповнолітнього, що вчинив злочин, від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру не є остаточним. Такий вид звільнення від відповідальності є умовним.

Можливі два наслідки застосування ст. 97 КК України: позитивний і негативний. Позитивний наявний тоді, коли неповнолітній дотримується застосовуваних до нього виховних заходів, покладених на нього обмежень, встановлених судом особливих вимог до поведінки, здійснює відшкодування заподіяних майнових збитків тощо. В такому разі після реалізації виховного заходу разового характеру (проголошення застереження, відшкодування заподіяних майнових збитків) або ж спливу терміну, на який були призначені строкові виховні заходи (обмеження дозвілля, встановлення особливих вимог до поведінки, завершення перебування у спеціальній навчально-виховній установі), звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності є остаточним і безповоротним. Незалежно від його подальшої поведінки він не може бути підданий відповідальності за раніше вчинений злочин.

Негативний полягає у скасуванні застосованих примусових заходів виховного характеру й притягненні неповнолітнього до кримінальної відповідальності. Єдиною підставою для скасування примусових заходів виховного характеру КК України називає ухилення неповнолітнього від застосування до нього таких заходів. Воно може полягати: у втечі неповнолітнього з дому; невиконанні вимог батьків, педагогічного або трудового колективу, окремих громадян, під нагляд яким переданий неповнолітній; невиконанні покладеного судом обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки або ж недотриманні інших обмежень чи особливих вимог до поведінки; втечі із спеціальної навчально-виховної установи чи порушенні правил поведінки в ній тощо.

Висновки. Здійснення системно-правового аналізу положень кримінального та кримінально-процесуального законодавства, змісту відповідної Постанови Пленуму Верховного Суду України доводить доцільність подальшого реформування кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Зокрема, в кримінальному законодавстві мають міститися положення щодо: застосування до неповнолітніх саме тих видів звільнення від кримінальної відповідальності, що є більш пільговими; факультативного характеру прийняття рішення судом про призначення примусових заходів виховного характеру; розширення сфери умовності застосування примусових заходів виховного характеру та призначення вихователя. А отже, зрівняння в цих питаннях двох кримінально-правових інститутів: звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру та звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Водночас у кримінально-процесуальному законодавстві мають виокремлюватися положення, які б стосувалися порядку реалізації цих двох видів звільнення. Доцільність більш чіткого формулювання кримінально-процесуальних положень обумовлюється різною правовою природою цих звільнень як таких, що здійснюються на різних етапах кримінального правосуддя.

Література

1. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та доповн. на 14 липня 2017 р.: Офіц. текст. К.: Алерта, 2017. 194 с.

2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру». – Вісник Верховного Суду України. 2006. № 7.

3. Дмитришина Т.І. Призначення покарання неповнолітнім: концептуальні основи: автореф. дисер. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08. Одеса: НУОЮА, 2016. 20 с.

4. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та доповн. на 24 жовтня 2016 р.: Офіц. Текст. К.: Алерта, 2016. 288 с.

Меркулова В. О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 343.97

КРИМІНОГЕННІ РИЗИКИ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ ВИМІРІ

Степанченко О. О.

Стаття присвячена дослідженню криміногенних ризиків реалізації антитерористичних операцій у міжнародному вимірі. Виділено три групи кримінально-криміногенних практик, пов'язаних з антитерористичною діяльністю: ігнорування легальних механізмів притягнення до кримінальної відповідальності; масові порушення права на таємницю телефонних розмов, кореспонденції; вчинення злочинів агресії під виглядом антитерористичних операцій. Надано їх характеристику.

Ключові слова: *етнорелігійний тероризм, антитерористична операція, криміногенні ризики, злочини агресії, порушення прав.*

Статья посвящена исследованию криминогенных рисков реализации антитеррористических операций в международном измерении. Выделены три группы кримінально-криминогенных практик, связанных с антитеррористической деятельностью: игнорирование легальных механизмов привлечения к уголовной ответственности; массовые нарушения права на тайну телефонных разговоров, корреспонденции; совершение преступлений агрессии под видом антитеррористических операций. Дана их характеристика.

Ключевые слова: *этнорелигиозный терроризм, антитеррористическая операция, криминогенные риски, преступления агрессии, нарушения прав.*

The article is devoted to the discovering of anti-terrorist operations implementation criminogenic risks in the international dimension. It has identified three groups of criminality-criminal practices, related to anti-terrorist activities: ignoring legal mechanisms of criminal prosecution; massive violations of the right to privacy of telephone conversations, correspondence; the commission of aggression crimes under the guise of anti-terrorist operations. Their characteristics has given.

Key words: *ethnoreligious terrorism, antiterrorist operation, criminogenic risks, crimes of aggression, violation of rights.*

В сучасних умовах інституціоналізації етнорелігійних терористичних практик, що в окремих випадках супроводжується формуванням квазідержавних утворень («Ісламська держава»), захопленням територій («Аль-Каїда», «Боко-Харам» та ін.), міжнародний вимір механізму протидії їх відтворення об'єктивно не може обійтися й без силової компоненти. Остання реалізується: а) через політику санкцій по відношенню до країн – спонсорів тероризму; б) із використанням правозастосовних інструментів Ради Безпеки ООН та залученням сил НАТО, військових альянсів ad hoc країн – членів ЄС (наприклад, середземноморська військова операція EU Navfor Med/SOPHIA); в) через активні в міжнародно-правовому аспекті військові антитерористичні операції окремих країн на території інших держав (наприклад, РФ у Сирії, США – в Сомалі, Нігерії тощо). Ця обставина ставить на порядок денний питання безпекового формату. Вочевидь, існує ризик суттєвого порушення прав і свобод громадян, вчинення злочинів проти миру, людяності під час застосування силових сценаріїв реагування на дійсні або удавані терористичні загрози. Дослідження цих ризиків – невід'ємний складник наукового, кримінологічного супроводження антитерористичної діяльності.

Теоретичні і прикладні проблеми протидії тероризму розроблялися низкою вчених. Широковідомими є наукові праці В.Ф. Антипенка, Л.В. Багрій-Шахматова, Я.І. Гілінського, В.О. Глушкова, О.М. Джужи, А.І. Долгової, В.П. Ємельянова, П.О. Кабанова, О.Г. Кальмана, Р.Ю. Козакова, Є.П. Кожушка, О.М. Литвинова, В.А. Ліпкана, Ю.В. Орлова, О.М. Хлестової, Д.А. Шестакова та інших. Визнаючи їх вагомий внесок у розвиток наукових засад протидії тероризму, слід водночас зауважити на недостатності уваги до кримінологічного аналізу тих ризиків, які формуються у зв'язку зі здійсненням антитерористичної діяльності і які вмонтовані в процеси криміногенної детермінації. Саме цією обставиною і зумовлюється актуальність теми цієї статті.

Метою статті є встановлення, науковий опис та пояснення основних криміногенних ризиків антитерористичної діяльності, що реалізуються на міжнародному рівні.

Аналіз досвіду проведення антитерористичних операцій у світі, з урахуванням підвищених запитів у забезпеченні внутрішньодержавної безпеки від терористичних загроз, дозволяє виділити три групи криміногенних аспектів окремих антитерористичних операцій і системних практик.

1. Ігнорування легальних механізмів притягнення до кримінальної відповідальності, позасудова діяльність щодо визначення вини (призначення винних) лідерів терористичних угрупувань, їх фізична ліквідація за відсутності обставин, що виключають злочинність діяння (по суті – протиправне позбавлення життя). Такою, зокрема, була ліквідація Осами бен Ладена силами спеціальних операції США, а також низка широковідомих подібних операцій ізраїльського Відомства розвідки і спеціальних завдань «Моссад», Федеральної Служби Безпеки РФ тощо. Як правило, подібні заходи не викликають ані суспільний резонанс в цивілізованих країнах, ані протести, чи-то санкції на міжнародному рівні комунікацій. Ба більше: такі дії досить часто сприймаються як бажані, необхідні, висвітлюються у схвальному контексті. Тож маємо парадоксальну ситуацію: з одного боку, декларується вища цінність людини, її життя й свободи, формується цілий каскад конвенцій, угод, прокламацій, з іншого ж – ця цінність цілком елімінуються, втрачає свій універсалізм під приводом протидії тероризму, захисту національної безпеки. Люди не виявляються рівними, навіть у доступі до справедливого правосуддя, до засобів правового захисту від обвинувачень.

Навіть більше: оскільки не йдеться про визначену правом процедуру встановлення й доказування вини, в тому числі у терористичній діяльності, остільки маємо визнати всю ілюзорність підстав позбавлення життя

Степанченко О. О., 2017

людини, призначеної винною спеціальними службами. Фактично йдеться про соціальне конструювання образу ворога і подальшу його персоніфікацію. Цілі таких акцій можуть бути різними: від посилення внутрішньополітичних позицій правлячої групи, згортання громадянських, особистих прав під приводом боротьби з тероризмом й до зміни балансу сил в геополітичному регіоні.

Немає сумнівів, що подібні практики абсолютно не відповідають духу й букві міжнародного гуманітарного права як і права загалом. На шляху до мінімізації їх відтворення одними з необхідних мають бути такі заходи: а) укладення конвенції про міжнародні принципи протидії тероризму (в тому числі й етнорелігійному) з безумовним акцентом на пріоритеті декларованих в цивілізованих суспільствах цінностей й відданості підписантів процесуальним засадам забезпечення права на справедливий суд; б) розробити механізми притягнення до міжнародної відповідальності держав за порушення вказаних принципів працівниками її органів і служб. Тож йдеться також і про реформування практики діяльності Міжнародного Суду ООН, долучення його до Цільової групи зі здійснення контртерористичних заходів (ЦГЗКЗ), уточнення його функцій, забезпечення контролю з боку ООН за антитерористичною діяльністю національних урядів на предмет застосування ними позаправових, позасудових силових заходів щодо осіб, підозрюваних (запідозрених) в терористичній діяльності.

2. Масові порушення права на таємницю телефонних розмов, кореспонденції, що виражаються у встановленні постійного «антитерористичного» контролю за обміном інформацією між користувачами телекомунікаційних систем, електронних соціальних мереж. Жваво обговорюваним (в тому числі й на дипломатичному рівні) інцидентом саме цього розряду порушень прав стали опубліковані на початку 2014 р. дані прослуховування телефонних розмов лідерів кількох європейських країн, а також американських дипломатів, зокрема щодо подій в Україні періоду масових акцій протесту листопада 2013–лютого 2014 рр. В зв'язку з цим не зайвим також буде згадати й оприлюднені Е. Сноуденом дані про планетарні масштаби охоплення електронним стеженням з боку американських спеціальних служб. Основними суб'єктами, що обвинувачуються в організації й здійсненні подібних правопорушень, у науковій літературі та публіцистиці, за результатами журналістських розслідувань, є Агентство національної безпеки США (далі – АНБ), Таємна служба розвідки Великобританії MI6 й деякі інші.

Так, наприклад, Є. Л. Стрельцов в одному зі своїх досліджень дійшов висновку, що існує достатньо підстав вважати, що АНБ здійснює електронне стеження й прослуховування телефонних дзвінків не лише за громадянами США на території цієї країни, а й за її межами. І не лише щодо голів іноземних держав і членів уряду, а й щодо пересічних громадян по всьому світу. Лише за одну добу кількість акумульованих відомостей сягає 200 млн. повідомлень [1, с. 251]. Правовою підставою для цього є окремі положення Виконавчого наказу № 12333 [2], Директива США із розвідки сигналів № 18 законів США про нагляд за зовнішньою розвідкою (1978) [3], про боротьбу з тероризмом, які від 2012 р. [4] не вимагають наявності судового дозволу на прослуховування телефонних розмов та електронне стеження (так звана програма PRISM – програма для робототехніки, інтелектуальних зондів й мехатроніки) не тільки за громадянами США, а й за іноземними громадянами на території інших країн. Діяльність АНБ у цьому напрямі супроводжується федеральним Судом у справах про нагляд за іноземною розвідкою США (FISC). Його рішення, які переважно відміняють рішення судів першої інстанції за позовами громадян США до АНБ щодо незаконності зняття телефонної та електронної інформації, є секретними й оскарженню не підлягають.

Отже, навіть на цьому єдиному прикладі окремих антитерористичних аспектів функціонування служби зовнішньої розвідки однієї країни можна сформувати уявлення про масштабність порушень прав на приватність, захист персональних даних громадян по всьому світові. Навіть більше, подібні електронні програми збирання інтелектуального аналізу інформації антитерористичного спрямування часто використовуються для інформаційного забезпечення процесів втручання у внутрішні справи держави, впливу на внутрішньополітичну обстановку та опосередковано – на вектор зовнішньополітичної діяльності, політичну ситуацію в регіоні та світі загалом. Відтак, виходимо на цілий пласт політико-криміногенних проблем, що візуалізуються у спектрі детермінації численних політичних кримінальних практик – від політичної корупції й до насильницької зміни конституційного ладу в державі, злочинів агресії, тероризму, що відтворюються в контексті глобально управлінських акцій.

Інакше кажучи, внаслідок неправового використання антитерористичних ресурсів, зловживання ними в суто політичних, економічних цілях запускаються потужні терогенні механізми. Має бути усвідомлення того, що саме служби зовнішніх розвідок держав нерідко самі стають суб'єктами активізації терористичної діяльності, в тому числі й у контексті асиметричної «політичної гри». Тому міжнародний вимір механізму протидії етнорелігійному тероризму обов'язково має включати низку «запобіжників» подібної структурно-функціональної інверсії. Останні вимагають передусім відповідної міжнародно-правової конвенційної основи з подальшою її імплементацію в національні законодавства, забезпечення належних можливостей відкритого контролю, в тому числі й судового, за діяльністю служб розвідки.

3. Вчинення злочинів агресії під виглядом антитерористичних операцій (інтервенцій). В науковій літературі небезпідставно підкреслюється, що перетворення вже наявних блокових структур, і насамперед НАТО, в координуючі органи по боротьбі з тероризмом не забезпечуватиме потрібного ефекту. Ці організації занадто функціонально спеціалізовані, орієнтовані на ведення не «точкових», а широкомасштабних бойових дій. А в очах світової громадськості вони мають імідж провідників «життєво важливих інтересів» вельми невеликої групи країни, що саме й обвинувачуються не тільки терористами, а й багатьма політиками країн, що розвиваються, в узурпації права вирішувати долі народів, у тому числі й односторонніми силовими методами [5, с. 845]. Тому тільки заснування широкої антитерористичної коаліції поза рамками окремих блоків і союзів (НАТО, ЄС, РЕ тощо) сприятиме створенню у світі єдиної системи безпеки. Це в остаточному підсумку і стане запорукою стабільності, співробітництва і взаємодопомоги у світі [5, с. 846].

Ю.В. Орлов у своєму дослідженні виділяє окрему гібридну форму застосування сили – так звану антите-

рористичною інтервенцією. Водночас вчений констатує: міжнародна практика застосування таких інтервенцій засвідчує, що, як правило, приводом для них слугує резолюція Ради Безпеки ООН, в якій відбувається офіційний осуд діяльності відповідних організацій, формалізується їх назва. Втім, парадоксальність цієї ситуації полягає в тому, що окрім осуду, резолюція не містить жодних інших рішень, які б надавали застосуванню сили чітко правомірного характеру. Резолюція Ради Безпеки виявляється правовстановлюючим актом, яким підтверджується наявність юридичного факту. До того ж «об'єктивні» дані для його встановлення й тлумачення, як власне і проекти резолюцій, подаються окремими країнами. Процедура збирання ними інформації про терористичну діяльність, причетність до неї конкретних організацій, їх територіальну локацію, жодним міжнародним нормативно-правовим актом не регламентується. У зв'язку з цим мусимо говорити про ризики політичних маніпуляцій міжнародно-правовими інструментами [6, с. 253–254].

Зловживання антитерористичними інтервенціями як з боку окремих країн, так і їх груп, військових альянсів, відкриває широкі можливості для глобального перевлаштування світоустрою, зміни балансу сил на геополітичній мапі світу з усіма економічними ефектами, що з цього випливають. У зв'язку з цим вбачається гостра потреба у реформуванні діяльності Ради Безпеки ООН у таких напрямах: а) зниження бюрократичного тиску на процеси оперативного прийняття рішень, особливо тоді, коли існує нагальна потреба у втручанні міжнародного військового миротворчого та / або антитерористичного контингенту. Створення останнього, до речі, взагалі не регламентоване міжнародно-правовими актами ООН, що й змушує вдаватися до застосування національних та блокових сил. Однак у цьому, як було доведено, і є основна небезпека використання терористичної проблематики виключно як приводу для силового втручання у внутрішні справи держав; б) внесення доповнень до ст. 1 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 року № 3314 (XXIX) [7], в якій надається визначення агресії та розширення переліку суб'єктів, агресія з боку яких можлива через включення до нього міжнародних організацій та військово-політичних блоків; в) запровадження механізмів подолання вето через кваліфіковану більшість постійних членів Ради Безпеки ООН.

Підсумовуючи, зазначимо, що здійснений аналіз міжнародного досвіду реалізації антитерористичних операцій і систем протидії етнорелігійному тероризму надав змогу виділити та охарактеризувати три групи кримінально-криміногенних практик, пов'язаних з антитерористичною діяльністю: 1) ігнорування легальних механізмів притягнення до кримінальної відповідальності, позасудова діяльність щодо визначення вини лідерів терористичних угрупувань, їх фізична ліквідація за відсутності обставин, що виключають злочинність діяння; 2) масові порушення права на таємницю телефонних розмов, кореспонденції, що виражаються через встановлення постійного «антитерористичного» контролю за обміном інформацією між користувачами телекомунікаційних систем, електронних соціальних мереж; 3) вчинення злочинів агресії під виглядом антитерористичних операцій.

Визначено пріоритетні напрями і заходи щодо нейтралізації детермінаційного комплексу цих практик. Серед них: а) укладення конвенції про міжнародні принципи протидії тероризму; б) розробка правового механізму притягнення до міжнародної відповідальності в рамках діяльності Міжнародного суду ООН тих держав, які допускають порушення вказаних принципів працівниками її органів і служб; в) реформування Ради Безпеки ООН у напрямі зниження бюрократичного тиску на процеси оперативного прийняття рішень, а також запровадження механізмів подолання вето через кваліфіковану більшість її постійних членів тощо.

Література

1. Стрельцов Є.Л. Регулювання складних соціальних процесів у міжнародному та національному прав. Юридичний вісник. 2014. № 1. С. 249–255.
2. The provisions of Executive Order 12333 of Dec. 4, 1981, appear at 46 FR 59941, 3 CFR, 1981 Comp., 200 p. URL: https://www.archives.gov/federal-register/codification/executive-order/12333.html (дата звернення: 20.10.2017).
3. The Foreign Intelligence Surveillance Act of 1978. URL: https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-92/pdf/STATUTE-92-Pg1783.pdf (дата звернення: 20.10.2017).
4. National Defense Authorization Act (2012). URL: http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/A-11.7/ (дата звернення: 21.10.2017).
5. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та інші. Відповід. ред. В.А. Смолій. К.: Наук, думка, 2002. 952 с.
6. Орлов Ю.В. Антитерористична інтервенція: від протидії міжнародному тероризму до злочинів агресії. Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 вересня 2016 р.). К.: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 252–254.
7. Определение агрессии: резолюция 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи ООН от 14.12.1974. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74 (дата звернення: 21.10.2017).

Степанченко О. О.,
кандидат юридичних наук, докторант
Донецького юридичного інституту
Міністерства внутрішніх справ України

УДК 340.1

СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ ДЕФІНІЦІЇ «ІНКЛЮЗІЯ»

Берендєєва А. І.

Стаття присвячена виявленню місця терміну «інклюзія» в суспільствознавстві. З огляду на найбільшу розробленість поняття «інклюзивна освіта» у вітчизняній науці та його законодавче закріплення, термін «інклюзія» часто розуміється виключно в аспекті залучення дітей з інвалідністю до освіти в загальноосвітніх закладах, що звужує розуміння цієї дефініції та призводить до неправильного тлумачення цього наукового феномену, який насправді є значно ширшим і стосується багатьох сфер суспільного життя. Із метою висвітлення значення цього терміну та встановлення сфери його вживання в статті висвітлені різні прояви інклюзії в сучасному суспільстві. Розглянуто лінгвістичне значення терміну «інклюзія»; проаналізовано явище соціальної інклюзії, яке часто вживається в розумінні соціального залучення, перш за все, вразливих верств населення до суспільного життя; окреслені переваги інклюзії в економіці та необхідність інклюзивного бізнесу як перспективного напряму розвитку економіки. Зроблений висновок щодо широкої вживаності дефініції «інклюзія» в суспільних науках, та висловлені певні зауваження щодо особливостей використання цього терміну.

Ключові слова: *інклюзія, соціальна інклюзія, соціальне включення, інклюзивна освіта, інклюзивне суспільство.*

Статья посвящена выявлению места термина «инклюзия» в обществоведении. Учитывая наибольшую разработанность понятия «инклюзивное образование» в украинской науке и его законодательное закрепление, термин «инклюзия» часто понимается исключительно в аспекте вовлечения детей с инвалидностью в образование в общеобразовательных учреждениях, что сужает понимание этой дефиниции и приводит к неправильному толкованию этого научного феномена, который на самом деле значительно шире и касается многих сфер общественной жизни. С целью освещения значения этого слова и установления сферы его употребления в статье освещены различные проявления инклюзии в современном обществе. Рассмотрено лингвистическое значение термина «инклюзия»; проанализировано явление социальной инклюзии, которое часто употребляется в смысле социального вовлечения, прежде всего, уязвимых слоев населения в общественную жизнь; очерчены преимущества инклюзии в экономике и необходимость инклюзивного бизнеса как перспективного направления развития экономики. Сделан вывод о широкой применяемости дефиниции «инклюзия» в общественных науках, и высказаны определенные замечания об особенностях использования этого термина.

Ключевые слова: *инклюзия, социальная инклюзия, социальное включение, инклюзивное образование, инклюзивное общество.*

The article is devoted to the determine of the place of the term «inclusiveness» in social science. Given the greatest development of the concept of «inclusive education» in Ukrainian science and its legislative consolidation, the term «inclusion» is often understood solely in terms of involving children with disabilities in education in general education, which reduces the understanding of this definition and leads to a misinterpretation of this scientific phenomenon, which in fact is much wider and applies to many spheres of public life. In order to highlight the meaning of this term and establish the scope of its use, various manifestations of inclusion in contemporary society are highlighted in the article. The linguistic meaning of the term «inclusiveness» is considered; the phenomenon of social inclusion, which is often used in the sense of social engagement, first of all, vulnerable sections of the population to social life, is analyzed; outlined the benefits of inclusion in the economy and the need for inclusive business as a promising direction of economic development. The conclusion is reached on the widespread use of the definition of «inclusion» in social sciences, and made some comments about the peculiarities of using this term.

Key words: *inclusiveness, social inclusion, social inclusion, inclusive education, inclusive society.*

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси сучасності вимагають певних змін українського суспільства. Сучасна епоха глобалізації передбачає універсалізацію всіх сфер громадського життя, що зумовлюють нову стадію інтернаціоналізації господарського життя, злам національних кордонів, розвиток світових ринків товарів, послуг, фінансів, праці, інформації [1, с. 18]. Це передбачає також зближення правових систем сучасності, певні зміни в державі, створення нової моделі суспільства, створення нової філософії людського буття. Українське суспільство не стоїть осторонь цих інтеграційних процесів, більш того, проголосивши свою європейську орієнтацію, наша країна повинна розділяти і систему європейських цінностей, мати схожі соціальні пріоритети. Такою новою моделлю суспільства, яка б відповідала викликам сьогодення, повинна стати модель інклюзивного суспільства. Для розуміння феномену інклюзивного суспільства необхідно, перш за все, дослідити дефініцію «інклюзія» в контексті буття суспільства.

Термін «інклюзія» є новим словом для української науки, який почав широко вживатися в нашій державі лише у 2000-х роках, хоча в європейських країнах ця дефініція почала використовуватися дещо раніше – наприкінці XX ст. В юриспруденції термін «інклюзія» та похідне від нього словосполучення «інклюзивне суспільство» ще тільки починається подекуди вживатися науковцями. Зокрема, мова йде про наукове розроблення феномену інклюзивної освіти в Україні. На сьогодні у вітчизняній науці найбільшого застосування категорія інклюзії віднайшла у сфері педагогіки та психології. Науковці дослідили питання інклюзивної освіти та довели її переваги в сучасному суспільстві. Ця тематика на сьогодні є вкрай актуальною, оскільки впровадження інклюзії в навчальний процес наближає нас до рівня розвинутих країн, де інклюзивна освіта вже десятки років показує свою ефективність. На основі проведеного історико-аналітичного аналізу А. Колупаєва зазначає, що в передових країнах Західної Європи починаючи з 70-х років XX ст. відбувалася перебудова організаційних основ спеціальної освіти. Зокрема інтегроване та інклюзивне навчання дітей з особливостями розвитку визначено як основна форма здобуття освіти неповноправними [2, с. 47].

Наполеглива робота науковців знайшла своє відображення в прийнятті 5 вересня 2017 р. закону

Берендєєва А. І., 2017

України «Про освіту», в якому вперше на законодавчому рівні закріплені поняття «інклюзивне навчання» та «інклюзивне освітнє середовище» [3]. Безсумнівно, це значний крок уперед. Це говорить про те, що в українському суспільстві визнається необхідність створення умов для можливості забезпечення реалізації прав всіх людей.

Але прикро, що не лише пересічні громадяни, а й подекуди науковці поняття «інклюзія» та «інклюзивна освіта» вживають як синоніми, виключно у зв'язку з розумінням дефініції «інклюзія» як створення в суспільстві такої концепції освітньої діяльності, яка надає можливість дітям із певними психофізичними порушеннями навчатися в освітніх закладах разом із дітьми, які таких порушень не мають. Але ж це лише один із проявів інклюзії. Безумовно, це значний і дуже важливий напрямок, але не єдиний. Насправді цей термін значно ширше. Говорячи про інклюзію, ми маємо на увазі абсолютно всі сфері суспільного буття, наприклад, сферу зайнятості населення, сферу державного управління, економічної діяльності тощо. І мова йде, в першу чергу, про залучення в ці сфери абсолютно всіх людей, які через свої фізичні, культурні, економічні, соціальні та інші особливості відносяться до категорії соціально вразливих верств населення, тобто таких, яким через ці особливості важко в сучасних умовах реалізувати свої права. Мова йде про людей з інвалідністю; про людей, які відносяться до ЛГБТ спільноти; ВІЛ-інфікованих осіб; жінок, які мають маленьку дитину; осіб похилого віку; внутрішньо переміщених осіб тощо. У той же час інклюзія стосується не лише соціально незахищених верств населення – вона стосується абсолютно всіх людей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інклюзія як наукова категорія є новою для вітчизняної науки, а отже, наукові пошуки в цій сфері перебувають у стадії становлення. Про необхідність створення інклюзивних інститутів говорять А. Колупаєва, Л. Миськів, Л. Ємельяненко, С. Шевченко, М. Чайковський, Н. Софій, Ю. Найда, Т. Перегудова, Я. Бедрич, М. Будько, О. Рассказова, Ю. Савельєв, Л. Федулова та інші. Однак дослідження вказаних науковців стосувалися конкретної сфери, як-то: освіти, економіки, філософії, лінгвістики тощо. А у своєму загальнотеоретичному значенні ця правова категорія не є достатньо розробленою, що зумовлює вибір теми статті.

Основною метою роботи є дослідження категорії «інклюзія» в сучасному українському суспільстві та сфери застосування цього терміна. Спробуємо дослідити, що ж насправді означає науковий феномен «інклюзія» і чи зводиться він лише до сфери освіти та чи стосується виключно осіб з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу. Поняття «інклюзія» є запозиченим терміном іншомовного походження, в перекладі з англійської мови «inclusive» – «той, що включає в себе; включно; відкритий (до участі)» [4]. Якщо ми звернемося до тлумачного словника, то побачимо, що «інклюзивний» – це такий, що поширюється на більш широке коло предметів; займенникові або дієслівні форми, які вказують на те, що адресат мови входить до числа учасників дії [5]. Із точки зору лінгвістики інклюзивність – це ознака того, що один предмет (частина) є елементом іншого предмета, входить до складу іншого предмета, разом з іншими елементами формує більший предмет (ціле); або ж один предмет (ціле) складається з декількох більш простих предметів (частин) [6, с. 31].

Найбільш глибокого розроблення цей термін зазнав у педагогіці. На сьогодні «інклюзивна освіта» – найбільш розроблена та досліджувана юридична категорія. Мабуть, знаменно, що саме в галузі освіти інклюзія була вперше юридично закріплена, адже формування інклюзії можливо лише в такому суспільстві, всі члени якого розуміють переваги такої форми буття для всього суспільства. Зважаючи на велику кількість наукових визначень терміну «інклюзивна освіта», плюралізм поглядів, зупинимося на вже закріпленому юридично визначенню. Так, у законі України «Про освіту» зазначено, що інклюзивне освітнє середовище – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей [3]. Багато в чому це положення ґрунтується на Саламанкській декларації, в якій закріплено, що основний принцип інклюзивної школи полягає в тому, що всі діти повинні навчатися разом у всіх випадках, коли це можливо, не дивлячись ні на які труднощі чи відмінності між ними [7].

Одними з перших, хто заговорив про перевагу інклюзії, були економісти. Вже давно наголошується, що становлення інклюзивних інститутів у суспільстві – це вельми перспективний напрямок розвитку економіки, який здатний привести до її зростання. Ідеться, в першу чергу, про створення інклюзії у сфері працевлаштування, тобто режиму максимального сприяння залученню осіб до роботи. З урахуванням цих тенденцій науковці говорять про створення інклюзивного бізнесу. Інклюзивний бізнес – це підприємницька діяльність, яка підвищує і підтримує рівень доступності необхідних товарів і послуг, шляхів отримання заробітку для бідних і соціально незахищених верств населення, а також сприяє розширенню власних економічних можливостей [8, с. 86]. Тобто інклюзія в бізнесі передбачає максимальне залучення осіб до трудових відносин. На сьогодні це вкрай актуальна проблема, оскільки рівень бідності в нашій державі зростає швидкими темпами. Згідно зі звітом ПРООН щодо людського розвитку, який був презентований 30 березня 2017 р. координатором системи ООН в Україні Нілом Вокером, в Україні налічується близько 1,7 млн. внутрішньо переміщених осіб, 2,8 млн. осіб з інвалідністю, а 60% населення знаходяться нижче межі бідності [9]. А подібна соціальна політика, спрямована на максимальне залучення всіх осіб до роботи, сприятиме позитивним тенденціям розвитку економіки України, адже один із важливих факторів зростання рівня бідності – це безробіття, яке, в першу чергу, загрожує соціально вразливим верствам населення – жінкам, особам похилого віку, молоді, яка щойно закінчила навчальні заклади, тощо.

Соціологи також наголошують на перспективі розвитку інклюзії в суспільстві. Для забезпечення стійкої тенденції людського розвитку в Україні особливого значення набуває визначення основних орієнтирів формування соціальної політики, яка має враховувати принципи соціальної інклюзії населення [10, с. 101]. У соціологічних дослідженнях термін інклюзія часто розглядається як тотожний поняттю «соціальне включення» [11, с. 61], під яким розуміється соціальна міра, відповідно до якої люди мають доступ і інтегровані до різних соціальних інститутів і соціальних відносин, що

утворюють повсякденне життя [12, с. 5]. Тобто соціальна інклюзія – це процес, спрямований на забезпечення людям, які зазнають ризику бідності та соціального виключення, можливостей та ресурсів, необхідних для того, щоб повною мірою брати участь в економічному, соціальному та культурному житті та досягти рівня життя та добробуту відповідно до стандартів якості життя [13, с. 95].

Висновки. Дослідивши дефініцію «інклюзія» в суспільних науках, можна дійти висновку, що в лінгвістичному розумінні термін «інклюзія» має на увазі залучення всіх елементів, включення їх до чогось спільного. У вітчизняній науці на сьогодні лише подекуди науковці починають застосувати це поняття. Найбільш розроблена ця категорія освітянами, але про перспективи інклюзії для суспільства говорять і соціологи, і економісти, і юристи. Таким чином, ця дефініція вживається не лише в словосполученні «інклюзивна освіта», а внаслідок її багатогранності має самостійне значення. З огляду на галузь, в якій застосовується цей термін, дещо змінюється його змістовне навантаження в бік звуження з метою ілюстрування належності до окремої сфери людського буття. Можемо дійти висновку, що як самостійний термін слово «інклюзія» не існує, оскільки, зважаючи, що це слово іншомовного походження, яке в перекладі означає «включення», воно отримує юридичне забарвлення виключно в словосполученнях, що означає приналежність до тієї чи іншої сфери суспільствознавства. Так, можна говорити про інклюзію в освіті, економічну інклюзію, соціальну інклюзію – ті поняття, які вже є сталими у вітчизняній науці. З огляду на це доволі важко дати загальне визначення, що ж собою представляє інклюзія взагалі. На наш погляд, доволі влучне визначення надає А. Колупаєва, яка визначає, що інклюзія в загальному розумінні ґрунтується на визнанні та повазі індивідуальних людських відмінностей і передбачає збереження відносної автономії кожної суспільно-соціальної групи, а уявлення та стиль поведінки, притаманний традиційно домінуючій групі, мають модифікуватися на основі плюралізму звичаїв та думок [14, с. 10]. Але, знов-таки, це визначення підходить для суспільних наук, а отже, можемо наголосити, що скоріше цей термін має таке значення не в загальному розумінні, а виключно у сфері суспільствознавства.

Про необхідність розвитку інклюзивних інститутів говорять економісти, політологи, філософи, соціологи, освітяни, які наголошують, що це єдиний перспективний план розвитку людства. Чому ж Україні так потрібна інклюзія? Це спосіб існування сучасних держав, не тільки нашої держави, а всіх країн світу. І це просто вимога сьогодення, оскільки саме від того, чи зможе суспільство стати інклюзивним, залежить його економічний потенціал, а отже – його майбутнє. Як заявляють відомі економісти, майбутнє нове суспільство, яке базується на принципах солідарності та соціальної справедливості, – це реальний вибір людства. Для того, щоб не загинути, людство повинно стати єдиною родиною справедливості, духовності та прогресу [15, с. 7]. І на сьогодні перед юристами стоїть складна задача впровадити в правове поле умови задля забезпечення такої інклюзії, адже без створення певних юридичних підстав усі ці наукові розробки залишаться на рівні закликів та декларацій.

Література

1. Білорус О. Глобалістика – нова синтетична наука. Вісник Національної академії наук України. 2010. № 3. С. 17–26
2. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. К.: «Самміт-Книга», 2009. 272 с.:іл. (Серія «Інклюзивна освіта»).
3. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page.
4. Кембриджский словарь. URL: https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/inclusive.
5. Современный толковый словарь русского языка Ефремовой. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/275337/%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D0%B7%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9.
6. Бедрич Я.В. Категорія інклюзивності у філософському висвітленні // Лінгвістика XXI століття. 2013. С. 26–32.
7. Саламанкская декларация. Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, принятые Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. Саламанка. Испания, 7-10 июня 1994 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf.
8. Сиченко О.О. Державне управління та можливості розвитку інклюзіями як елемента ринку соціальних послуг. Часопис економічних реформ. 2015. № 3. С. 84–90.
9. В ООН заявили, що 60% українців перебувають за межею бідності. URL: http://www.unn.com.ua/uk/news/1655369-v-oon-zayavili-scho-70-ukrayintsiv-perebuvayut-za-mezheyu-bidnosti.
10. Перегудова Т.В. Соціальна інклюзія як елемент соціальної політики: європейські уроки для України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2016. Вип. 19. С. 98–102.
11. Савельєв Ю.Б. Соціальне включення та ексклюзія як форми взаємодії в суспільстві: евристичний потенціал соціологічних концепцій. Український соціум. 2015. № 4. С. 61–74.
12. Савельєв Ю. Соціальне включення в оцінці соціальної якості: практики участі населення України в 2000-х роках. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. 2015. Вип. 1. С. 5–15.
13. Інвалідність та суспільство. Навчально-методичний посібник / кол. авторів: Байда Л.Ю., Красюкова-Еннс О.В., Буров С.Ю., Азін В.О., Грибальський Я.В., Найда Ю.М. К., 2012. 216 с.
14. Основи інклюзивної освіти. Навчально-методичний посібник / за заг. ред. Колупаєвої А.А. К: «А. С. К.», 2012. 308 с.
15. Белорус О.Г. Глобальная неоконвергенция транзитивных, трансформационных и авангардных социально-экономических систем. Стратегія розвитку України. 2015. № 1. С. 3–8.

Берендєєва А. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 347.1

МІЖГАЛУЗЕВІ ПРАВИЛА ЧИННОСТІ ТЕМПОРАЛЬНИХ НОРМ У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Маковій В. П., Мамедов Р. Ю.

Стаття містить дослідження природи темпоральних величин у межах різних галузей права як публічно-правової, так і приватно-правової складової частини національної правової системи в порівнянні їх місця серед інших правових категорій і встановлення окремих особливостей. Виокремлено специфіку правозастосовної діяльності в рамках понятійного апарату щодо часових меж здійснення суб'єктивного цивільного, трудового, адміністративного права, а також права соціального забезпечення на прикладі судових рішень різних інстанцій.

Ключові слова: *строк, час, публічне, приватне, період, закінчення, прецедент, колізія.*

Статья содержит исследование природы темпоральных величин в пределах разных отраслей права как публично-правовой, так и частно-правовой составляющей национальной правовой системы в сравнении с их местом среди иных правовых категорий и установление отдельных особенностей. Выделена специфика правоприменительной деятельности в рамках понятийного аппарата относительно временных пределов осуществления субъективного гражданского, трудового, административного права, а также права социального обеспечения на примере судебных решений разных инстанций.

Ключевые слова: *срок, время, частное, публичное, период, окончание, прецедент, коллизия.*

The article contains research of nature of temporal limits within the limits of different fields of law of both public-legal and private-legal making national legal system by comparison to their place among other legal categories and establishment of separate features. The specific of law enforcement activity is selected within the framework of notion vehicle concerning the temporal limits of realization of equitable civil, labour, administrative right, and also rights for public welfare on the example of court decisions of different instances.

Key words: *term, time, private, public, period, ending, precedent, collision.*

У сучасному суспільстві дослідження явищ соціального, природного, фізичного, філософського та іншого походження має неабияке значення саме в гармонійному поєднанні всіх витоків природи відповідних категорій у їх взаємообумовленому, інтегрованому взаємозв'язку. У зв'язку із цим не можна займатись визначенням сутності темпоральних величин у цивільному праві, не долучившись до відповідного дослідження прояву часу як соціально-філософської категорії загалом у праві або ж у площині відповідної галузі права. При цьому виникає низка питань, які є дотичними, доповняльними або суміжними до нормативного врегулювання часових обмежень здійснення певних суб'єктивних прав та виконання відповідних суб'єктивних обов'язків, особливо приватного характеру.

Досить слушним за певних обставин є розгляд відповідної правової категорії під кутом зору декількох галузей права, що надає можливість більш повно встановити динаміку дії механізму правового регулювання за участю такої категорії в якості його елементу.

Зокрема, тривалий період доля природи часу в цивільному праві була пов'язана з його сутністю в цивільному процесі, а функціональна єдність наведених галузей права створює передумови до розгляду наведеного питання сумісно. Подібна думка має право на існування в співвідношенні правового регулювання часу в рамках трудового права. До того ж, доречно було здійснювати таке дослідження з урахуванням широкого розуміння часу як сукупності цивільно-правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з використанням темпоральних величин, тобто в якості відповідного цивільно-правового інституту [1, с. 75].

Дане питання дістало дослідження як у межах приватноправової, так і публічно-правової складової частини національної правової системи сучасності. Зокрема, уніфікований характер має дослідження І.Г. Оборотова, що пристосовує наведене філософсько-правове явище в рамках приватного та публічного права [2]. Відповідним чином А.В. Баб'як виклав власне бачення правової природи та навів відповідні ознаки адміністративно-процесуальних строків [3], а С.О. Заїка простежив природу правового часу в кримінальному процесі в проекції європейського вектору розвитку нашої держави [4]. При цьому слід зауважити, що наявність досліджень у цій сфері не свідчить про достатню розробленість проблеми застосування міжгалузевих правил чинності темпоральних норм, особливо з огляду на досить поширену й іноді суперечливу нормативну базу та певні колізії в тлумаченні відповідних норм у судовій, нотаріальній та іншій правозастосовчій діяльності.

Метою даної статті є встановлення місця часових та суміжних із ними правових категорій у структурі механізму правового регулювання, а також визначення основних міжгалузевих правил та особливостей чинності темпоральних норм у судовій практиці в розрізі наявного теоретичного та емпіричного підґрунтя.

Дійсно, в межах співставлення природи публічно-правового та приватноправового часу була звернена увага на особливості кожного з них. Зокрема, в межах останнього різновиду темпоральних величин пройшов становлення цивільно-правовий час, характерною рисою якого є диспозитивність правил встановлення, перебігу, зміни та припинення, у зв'язку із чим – надання пріоритету вільному волевиявленню учасників цивільних правовідносин й щодо цього правового інституту. Даній темпоральній величині притаманною є значно поширена диференціація, серед критеріїв якої, вочевидь, визначальним є місце в елементі змісту цивільних правовідносин: здійснення суб'єктивного цивільного права, виконання суб'єктивного цивільного обов'язку та захисту порушеного (невизнаного, оспореного) суб'єктивного цивільного права. При цьому універсальним є розуміння цивільно-правового часу як темпорального обмеження суб'єктивного цивільного права від моменту виникнення до припинення. У зв'язку із цим запропо-

Маковій В. П., Мамедов Р. Ю., 2017

новано виділити такий критерій його диференціації, як місце обмежувальної темпоральної величини в динаміці розвитку суб'єктивного цивільного права та відповідного суб'єктивного цивільного обов'язку.

Публічно-правовий час, у свою чергу, поділяється на матеріальний, процесуальний, а також процедурний, що тісно пов'язаний із правовою природою як матеріального, так і процесуального різновиду часу. Матеріальний адміністративно-правовий час за аналогією із цивільно-правовим може бути поділений на строки та терміни, які потребують відповідного нормативного закріплення в чинному законодавстві. Характерною рисою наведеної категорії визнається темпоральна обмежувальна дія на здійснення прав та виконання обов'язків уповноваженими суб'єктами під час реалізації завдань і функцій держави управлінського характеру. Подібно до цивільно-правового строку адміністративно-правовий теж буде відповідати таким характерним ознакам: 1) реалізація основного соціального призначення шляхом обмеження часу вчинення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень; 2) сприйняття такої правової категорії, як засіб у досягненні завдань адміністративного судочинства; 3) порушення часових меж учасником адміністративного процесу може мати негативні для нього наслідки; 4) встановлення безпосередньо рішенням суду або ж приписом закону, що відображує публічно-правову природу такої темпоральної величини; 5) детальність та імперативність як прояв адміністративно-процесуальної форми; 6) переважаюче спрямування дії подібного різновиду часу на конкретних суб'єктів [5, с. 36].

Окрему увагу було приділено застосуванню правил чинності окремих часових категорій у рамках адміністративного, трудового, цивільного права та процесу на прикладі з'ясування природи строку звернення до суду з вимогою про визнання, оспорення та відновлення порушеного суб'єктивного цивільного, трудового та адміністративного права [6, с. 100].

Разом із тим з урахуванням положень ч. 1 ст. 9 Цивільного кодексу України, ст. 2411 Кодексу законів про працю України час у межах трудового права врегульовано нормами останнього, а на додаток – положеннями цивільного. Подібні норми відтворені й у законодавстві інших країн, зокрема в ст. 8 Трудового кодексу Азербайджанської Республіки та ч. 2.3 ст. 2 Цивільного кодексу Азербайджанської Республіки.

Безпосередньо з правовою регламентацією строків у трудовому праві пов'язані темпоральні величини права соціального забезпечення, до характерних ознак яких за аналогією із цивільно-правовими віднесені: 1) визначення через вказівку на календарну дату або період часу; 2) виникнення правових наслідків за наслідками їх настання або перебігу; 3) пов'язаність з іншими обставинами в юридичному складі, що має юридичне значення; 4) унормування строків у межах загально-правових, локально-правових та договірних правил [7, с. 47].

Наведене надає можливість підійти ближче до специфічного питання, пов'язаного з реалізацією фізичними особами права на пенсійне забезпечення в межах суспільних відносин, що є предметом права соціального забезпечення, які водночас можуть бути віднесеними сумісно з огляду на сферу здійснення права на працю до площини врегулювання адміністративно-правовими приписами чи нормами трудового права.

Із набранням чинності положень ст. 2442 Кодексу адміністративного судочинства України в редакції до 15 грудня 2017 року (далі – КАС України) виникла реальна можливість легалізації судового прецеденту як форми права на теренах нашої держави. Дійсно, наведена норма прямо вказує на імперативність подібного судового рішення вищої судової інстанції як для органів державної влади, так і інших судів загальної юрисдикції з певними особливостями. Такий стан справ виявився істотним фактором у з'ясуванні природи та наслідків юридичної дії низки правових норм під кутом зору саме Верховного Суду України. Додатково треба вказати, що наведена конструкція набула більш вдалого втілення з набранням чинності судової реформи в України в грудні 2017 року у вигляді окремого провадження в зразкових та типових справах, що додало ознак судового прецеденту з упорядкуванням такого процесу й відтворенням питомої ваги диспозитивності.

У рамках даного дослідження додаткову увагу було звернено на питання тлумачення змісту законодавчих приписів, що визначають часові межі дії відповідного права, на прикладі положень ст. 17 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених із військової служби, та деяких інших осіб», яка містить перелік видів служби та періодів часу, що зараховуються до вислуги років для призначення пенсії відповідній категорії осіб. Найбільш гостро та неоднозначно була сприйнята судовою практикою частина друга цієї статті, яка містить таку логіко-лінгвістичну конструкцію: «До вислуги років поліцейським, особам офіцерського складу, особам середнього, старшого та вищого начальницького складу органів внутрішніх справ, державної пожежної охорони, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, органів і підрозділів цивільного захисту, податкової міліції чи Державної кримінально-виконавчої служби України під час призначення пенсії на умовах цього Закону додатково зараховується час їхнього навчання (незалежно від форми навчання) в цивільних вищих навчальних закладах, а також в інших навчальних закладах, після закінчення яких присвоюється офіцерське (спеціальне) звання, до вступу на військову службу, службу до органів внутрішніх справ, Національної поліції, державної пожежної охорони, органів і підрозділів цивільного захисту, податкової міліції чи Державної кримінально-виконавчої служби України або призначення на відповідну посаду в межах до п'яти років із розрахунку один рік навчання за шість місяців служби».

Тлумачення наведеної норми ще із часів набрання чинності Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених із військової служби, та деяких інших осіб» мало тривалий період однозначну позицію, яка була відображена у врахуванні до вислуги років вказаним особам відповідного часу навчання, що підтверджувалось тисячами наказів колишніх УМВС України в областях, а також уповноважених суб'єктів інших зазначених вище правоохоронних органів. Подібної точки зору дотримувалась і судова практика на прикладі постанови Херсонського окружного адміністративного суду від 14 травня 2012 року в справі за адміністративним позовом Новокаховського міського відділу УМВС України в Херсонській області до Державної фінансової інспекції в Херсонській області в частині зарахування періоду навчання в цивільному вищому навчальному

закладі до вислуги років працівників органів внутрішніх справ [8], а також постанови Одеського апеляційного адміністративного суду в справі № 2а-892/12/2170 від 7 серпня 2012 року в межах апеляційного розгляду наведених спірних відносин [9].

При цьому внесення змін до ч. 2 ст. 17 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених із військової служби, та деяких інших осіб» не мало наслідків для правової конструкції та відповідного правового механізму її дії на суспільні відносини, оскільки стосувалися лише зміни переліку осіб, до яких вона застосовується.

Разом із тим останнім часом почала формуватися неоднозначна судова практика щодо застосування наведених нормативних приписів. Так, постановою Вищого адміністративного суду України в справі № К/33614/10 від 22 січня 2013 року вимога про зарахування періоду навчання в цивільному вищому навчальному закладі до вислуги років служби в правоохоронному органі була задоволена в повній мірі [10], в той час як ця ж судова інстанція постановою в справі № К/9991/9776/11 від 16 квітня 2014 року прийняла діаметрально протилежне рішення [11]. До того ж, обґрунтування останньої позиції судова інстанція реалізувала в тлумаченні ч. 2 ст. 17 Закону саме як можливість зарахування навчання до вислуги лише за умов, коли безпосередньо після закінчення цивільного вищого навчального закладу присвоюється офіцерське (спеціальне) звання ще до вступу на службу до правоохоронного органу або призначення на відповідну посаду. Наведене стало підставою до перегляду судових рішень Верховним Судом України у відповідності до п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС України, а саме через неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах.

Колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, розглядаючи наведене питання, відповідною постановою в справі № 21-411а14 від 10 березня 2015 року сформулювала згідно зі ст. 2442 КАС України судовий прецедент із даної категорії справ, яким нівелювала багаторічну практику застосування змісту ч. 2 ст. 17 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених із військової служби, та деяких інших осіб» [12]. А саме найвищою судовою інстанцією встановлено, що в контексті змісту наведеної норми навчання в цивільному навчальному закладі може бути зарахованим до вислуги років проходження військової служби та служби в правоохоронних органах лише за умови, що безпосередньо після закінчення такого навчального закладу присвоюється офіцерське (спеціальне) звання. Така позиція суду ґрунтується на врахуванні синтаксичної структури речення в даній нормі, особливостях використання розділових знаків, сполучника «також» у сполученні з «а». Останнє твердження пояснюється тим, що обставини, які викладені після наведеного сполучника, мають таке саме значення, як і викладені до даного сполучника.

Відповідь на дане питання може бути знайдена в межах як юридичної, так і логіко-лінгвістичної площини. Стосовно першої, то заслуговує на увагу позиція, що віднайшла відображення в постанові Вищого адміністративного суду України в справі К/800/19709/14 від 14 січня 2016 року, якою витлумачено вказану норму через призму набуття права на присвоєння офіцерського (спеціального) звання особою, яка закінчила цивільний вищий навчальний заклад, у контексті змісту п. 32 Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів Україні від 29 липня 1991 року № 114. Тобто мова йде про наявність визначеного об'єктивним правом повноваження особи щодо присвоєння відповідного звання після періоду навчання за визначених умов. Із точки зору логічно-лінгвістичного вирішення даного питання необхідно погодитись із думкою Верховного Суду України щодо однорідності обставин, викладених до і після сполучника «також» у сполученні з «а», а отже, ототожнення різновидів навчальних закладів («цивільних вищих навчальних закладів» та «інших навчальних закладів») за умови, що після їх закінчення може бути присвоєне офіцерське (спеціальне) звання. При цьому сутність сполучника «після» в сенсі часового відношення розуміється як окреслення невизначеного часового проміжку, де початок перебігу визначений відповідною дією чи подією, а закінчення – ні [13, с. 975]. Закінчення вказаного проміжку буде пов'язано з іншими юридичними фактами, як-то призначення на посаду, на якій присвоюється відповідне офіцерське (спеціальне) звання.

Разом із тим наявна спроба виправити наведену колізію з приводу неоднозначного тлумачення викладеного законодавчого правила шляхом уникнення подібних логічних предикатів у відповідному варіанті законопроекту «Про внесення змін до деяких законів України щодо перерахунку пенсій осіб, звільнених із військової служби, та деяких інших осіб» [14].

Таким чином, у сучасному українському законодавстві найбільш повно правовий час віднайшов нормативне закріплення саме в межах цивільного права. У межах приватно-правового часу пройшов шлях становлення цивільно-правовий час, характерною рисою якого є диспозитивність правил встановлення, перебігу, зміни та припинення, у зв'язку із чим надання пріоритету вільному волевиявленню учасників цивільних правовідносин й щодо цього правового інституту. При цьому універсальним є розуміння цивільно-правового часу як темпорального обмеження суб'єктивного цивільного права від моменту виникнення до припинення. Публічно-правовий час поділяється на матеріальний, процесуальний, а також процедурний, що тісно пов'язаний із правовою природою як матеріального, так і процесуального різновиду часу. Характерною рисою наведеної категорії визнається темпоральна обмежувальна дія на здійснення прав та виконання обов'язків уповноваженими суб'єктами під час реалізації завдань і функцій держави управлінського характеру. Безпосередньо з правовою регламентацією строків у трудовому праві пов'язані темпоральні величини права соціального забезпечення, які мають низку схожих із цивільно-правовими строками характерних ознак.

Із використанням загальних правил перебігу цивільно-правового часу розтлумачено зміст ч. 2 ст. 17 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених із військової служби, та деяких інших осіб», а саме: в межах юридичного підходу мова йде про наявність визначеного об'єктивним правом повноваження особи щодо присвоєння відповідного звання після періоду навчання за визначених умов, а в логіко-лінгвістичній

площині – необхідно погодитись із думкою Верховного Суду України щодо ототожнення різновидів навчальних закладів за умови, що після їх закінчення може бути присвоєне офіцерське (спеціальне звання). При цьому сутність сполучника «після» в сенсі часового відношення розуміється як окреслення невизначеного часового проміжку, де початок перебігу визначений відповідною дією чи подією, а закінчення – ні.

Наведене дає привід до подальших наукових дискусій із питань застосування окремих лінгвістичних висловів в юридичному закріпленні темпоральних величин, а також застосування міжгалузевих правил чинності темпоральних норм.

Література

1. Маковій В.П. Правовий час у цивільному праві та цивільному процесі. Науковий вісник Херсонського державного університету: серія «Юридичні науки». 2016. № 2. С. 75–79.

2. Оборотов І.Г. Темпоральні характеристики права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових учень». Одеса, 2008. 19 с.

3. Баб'як А.В. Адміністративно-процесуальні строки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К., 2005. 19 с.

4. Заїка С.О. Строки в кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». К., 2006. 22 с.

5. Маковій В.П. Правова природа публічно- та приватно-правового часу // Стан та перспективи розвитку адміністративного права України: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 12 жовтня 2016 р. Одеса: ОДУВС, 2016. С. 36–38.

6. Маковій В.П. Місце часу серед правових інститутів. Південноукраїнський правничий часопис. 2015. № 2. С. 98–102.

7. Сташків Б.І. Поняття, правова природа та класифікація строків у праві соціального забезпечення. Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 46. С. 44–52.

8. Постанова Херсонського окружного адміністративного суду у справі № 2а-892/12/2170 від 14 травня 2012 р. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/24383498.

9. Постанова Одеського апеляційного адміністративного суду у справі № 2а-892/12/2170 від 7 серпня 2012 р. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/review/25673296.

10. Постанова Вищого адміністративного суду України у справі № К/33614/10 від 22 січня 2013 р. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/review/29013375.

11. Постанова Вищого адміністративного суду України у справі № К/9991/9776/11 від 16 квітня 2014 р. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/review/38719121.

12. Постанова Верховного Суду України у справі № 21-411а14 від 10 березня 2015 р. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/review/43310876.

13. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

14. Доопрацьований проект закону про військові пенсії направлений на погодження (текст проекту) / Ukrainian Military Pages. URL: https://www.ukrmilitary.com/2018/02/proekt-zakonu-pro-pensii.html.

Маковій В. П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ
Мамедов Р. Ю.,
доктор філософії по праву, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Академії поліції
Міністерства внутрішніх справ
Азербайджанської Республіки

УДК 332.146.2

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Манойленко К. М.

Стаття присвячена проблемним питанням нормативно-правового регулювання туризму в Україні. Аналізуються визначення основних термінів туристичної галузі. Викладено питання державного регулювання туризму та забезпечення безпеки туристів. Окремо автор зупиняється на аналізі прав та обов'язків туристів відповідно до чинного законодавства. Автор на підставі аналізу нормативно-правових актів, існуючих точок зору науковців виказує власне ставлення до означеного питання та пропонує визначення окремих понять, що стосуються туристичної галузі.

Ключові слова: *нормативно-правове регулювання, турист, туристична галузь, туристичний продукт, туризм.*

Статья посвящена проблемным вопросам нормативно-правового регулирования туризма в Украине. Анализируются основные понятия туристической отрасли. Изложены вопросы государственного регулирования туризма и обеспечения безопасности туристов. Отдельно автор останавливается на анализе прав и обязанностей туристов. Автор на основе анализа нормативно-правовых актов, существующих точек зрения ученых выражает собственное отношение к указанному вопросу и предлагает определение отдельных понятий, относящихся к туристической отрасли.

Ключевые слова: *нормативно-правовое регулирование, турист, туристическая отрасль, туристический продукт, туризм.*

The Article is sanctified to the problem questions of the normatively-legal adjusting of tourism in Ukraine. The basic concepts of tourist industry are analyzed. The questions of government control of tourism and providing of safety of tourists are expounded. Separately an author decides on the analysis of rights and duties of tourists. Author, on the basis of analysis of normatively-legal acts, existent points of view of scientists expresses own attitude toward the indicated question and offers determination of the separate concepts related to tourist industry.

Key words: *normatively-legal adjusting, tourist, tourist industry, tourist product, tourism.*

Постановка проблеми. Здійснення туристичної діяльності базується на чіткій правовій основі, яку становить Конституція України, міжнародно-правові акти у сфері туристичної діяльності, Закон України «Про туризм» як спеціальний нормативно-правовий акт, галузеве законодавство та підзаконні нормативно-правові акти у сфері туризму. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні має комплексний та міжгалузевий характер та покликане забезпечити правову основу для організації, безпеки та здійснення туристичної діяльності в Україні. Правове регулювання відносин у сфері туризму здійснюється з використанням джерел конституційного, цивільного, господарського, податкового, трудового, земельного, екологічного, адміністративного та кримінального права. Комплексний характер нормативно-правового регулювання туризму зумовлює необхідність ретельного аналізу його основних понять та дефініцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням нормативно-правового регулювання туризму присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як: Ю.В. Алексєєва, В.К. Бабарицька, В.П. Вахмистров, В.Г. Гуляєв, А.Б. Добровольська, А.П. Дурович, В.Ф. Кифяк, В.В. Носік, Д.І. Соловйов, В.А. Шульга та ін. Але необхідно зазначити, що сучасні тенденції розвитку туристичної галузі в умовах євроінтеграційних процесів в Україні потребують подальших досліджень.

Мета статті – дослідити основні напрями нормативно-правового регулювання туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу. Держава проголошує туризм одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності. Реалізація державної політики в галузі туризму здійснюється шляхом: визначення і реалізації основних напрямів державної політики в галузі туризму, пріоритетних напрямів розвитку туризму; визначення порядку класифікації та оцінки туристичних ресурсів України, їх використання та охорони; спрямування бюджетних коштів на розробку і реалізацію програм розвитку туризму; визначення основ безпеки туризму; нормативного регулювання відносин у галузі туризму (туристичного, готельного, екскурсійного та інших видів обслуговування громадян); ліцензування в галузі туризму, стандартизації туристичних послуг, визначення кваліфікаційних вимог до посад фахівців туристичного супроводу; встановлення системи статистичного обліку і звітності в галузі туризму та курортно-рекреаційного комплексу; організації і здійснення державного контролю за дотриманням законодавства в галузі туризму; визначення пріоритетних напрямів і координації наукових досліджень та підготовки кадрів у галузі туризму; участі в розробці та реалізації міжнародних програм з розвитку туризму [1, с. 23; 2, с. 14].

Основним джерелом правового регулювання туристичної діяльності в Україні є Закон України «Про туризм», який визначає загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму та спрямований на забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав під час здійснення туристичних подорожей. Він встановлює засади раціонального використання туристичних ресурсів та регулює відносини, пов'язані з організацією і здійсненням туризму на території України [3, с. 14]. Закон України «Про туризм» був прийнятий Верховною Радою України 15 вересня 1995 року та введений в дію з дня його опублікування – 14 листопада 1995 року. Із часом виникла потреба в його вдосконаленні, і згодом він був викладений у новій редакції Закону України від 18 листопада 2003 року, в якій набрав чинності з 1 січня 2004 року [6, с. 48].

Чинне законодавство України визначає, що туризм – це тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає [5]. При цьому турист – це особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 го-

Манойленко К. М., 2017

дин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін [4]. Туристичний продукт – попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо). Місце надання туристичних послуг – країна, на території якої безпосередньо надаються туристичні послуги. Туристичними ресурсами України є пропоновані або такі, що можуть пропонуватися, туристичні пропозиції на основі та з використанням об'єктів державної, комунальної чи приватної власності.

Законодавство України про туризм складається з Конституції України, цього Закону, інших нормативно-правових актів, виданих відповідно до них. Організаційними формами туризму є міжнародний і внутрішній туризм. До міжнародного туризму належать: в'їзний туризм – подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території, та виїзний туризм – подорожі громадян України та осіб, які постійно проживають на території України, до іншої країни. Внутрішнім туризмом є подорожі в межах території України громадян України та осіб, які постійно проживають на її території.

Залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак існують такі види туризму: дитячий; молодіжний; сімейний; для осіб похилого віку; для інвалідів; культурно-пізнавальний; лікувально-оздоровчий; спортивний; релігійний; екологічний (зелений); сільський; підводний; гірський; пригодницький; мисливський; автомобільний; самодіяльний тощо [5].

Учасниками відносин, що виникають під час здійснення туристичної діяльності, є юридичні та фізичні особи, які створюють туристичний продукт, надають туристичні послуги (перевезення, тимчасового розміщення, харчування, екскурсійного, курортного, спортивного, розважального та іншого обслуговування) чи здійснюють посередницьку діяльність із надання характерних та супутніх послуг, а також громадяни України, іноземці та особи без громадянства (туристи, екскурсанти, відвідувачі та інші), в інтересах яких здійснюється туристична діяльність [6, с. 49]. Суб'єктами, що здійснюють та/або забезпечують туристичну діяльність, є:

1) туристичні оператори – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристичного продукту, реалізація та надання туристичних послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність;

2) туристичні агенти – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність із реалізації туристичного продукту туроператорів та туристичних послуг інших суб'єктів туристичної діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних та супутніх послуг;

3) інші суб'єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг;

4) гіди-перекладачі, екскурсоводи, спортивні інструктори, провідники та інші фахівці туристичного супроводу – фізичні особи, які проводять діяльність, пов'язану з туристичним супроводом, крім осіб, які працюють на відповідних посадах підприємств, установ, організацій, яким належать чи які обслуговують об'єкти відвідування;

5) фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування тощо.

Чинне законодавство передбачає, що основними цілями державного регулювання в галузі туризму є: забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав; безпека туризму, захист прав та законних інтересів туристів, інших суб'єктів туристичної діяльності та їх об'єднань, прав та законних інтересів власників або користувачів земельних ділянок, будівель та споруд; збереження цілісності туристичних ресурсів України, їх раціональне використання, охорона культурної спадщини та довкілля, врахування державних і громадських інтересів під час планування та забудови територій; створення сприятливих умов для розвитку індустрії туризму, підтримка пріоритетних напрямів туристичної діяльності [3, с. 18].

Основними пріоритетними напрямами державної політики в галузі туризму є: вдосконалення правових засад регулювання відносин у галузі туризму; забезпечення становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії туризму, створення нових робочих місць; розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, сільського, екологічного (зеленого) туризму; розширення міжнародного співробітництва, утвердження України на світовому туристичному ринку; створення сприятливих для розвитку туризму умов шляхом спрощення та гармонізації податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів регулювання; забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, інвалідів та малозабезпечених громадян шляхом запровадження пільг стосовно цих категорій осіб [5].

Регулювання в галузі туризму здійснюється Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері туризму та курортів, Верховною Радою Автономної Республіки Крим та Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, а також іншими органами в межах їх компетенції.

Слід зазначити, що чинне законодавство окремо передбачає систему заходів щодо забезпечення безпеки туризму в Україні [2, с. 26]. Безпека в галузі туризму – сукупність факторів, що характеризують соціальний, економічний, правовий та інший стан забезпечення прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та держави в галузі туризму. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи в межах своїх повноважень вживають заходи, спрямовані на: забезпечення закріплених Конституцією України

прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля під час здійснення туристичних подорожей, захист громадян України за її межами; забезпечення особистої безпеки туристів, збереженість їх майна, незавдання шкоди довкіллю; інформування суб'єктів туристичної діяльності про загрозу безпеці туристів у країні (місці) тимчасового перебування; надання необхідної допомоги туристам, які опинилися в надзвичайній ситуації; забезпечення туристам (екскурсантам) можливості безперешкодного одержання медичної, правової та інших видів невідкладної допомоги, доступу до засобів зв'язку; заборона використання туризму з метою незаконної міграції, сексуальної, трудової та інших видів експлуатації громадян; охорону туристичних ресурсів України, встановлення гранично припустимих навантажень на об'єкти культурної спадщини та довкілля; забезпечення безпеки об'єктів туристичних відвідувань з урахуванням ризику виникнення природних і техногенних катастроф та інших надзвичайних ситуацій тощо [6, с. 52].

Із метою забезпечення безпеки туристів суб'єкти туристичної діяльності, здійснюючи відповідний вид діяльності, зобов'язані: інформувати туристів про можливі небезпеки під час подорожі, необхідність виконання загальнообов'язкових вимог та запобіжних чи попереджувальних заходів (медичних щеплень тощо); створювати безпечні умови в місцях надання туристичних послуг, забезпечувати належне облаштування трас походів, прогулянок, екскурсій тощо; забезпечувати спеціальні вимоги безпеки під час надання туристичних послуг із підвищеним ризиком (автомобільний, гірський, лижний, велосипедний, водний, мотоциклетний, пішохідний туризм, спелеотуризм тощо); забезпечувати туристів кваліфікованими фахівцями туристичного супроводу, спеціальним спорядженням та інвентарем; забезпечувати навчання туристів засобам профілактики і захисту від травм, попередження нещасних випадків та надання першої медичної допомоги; забезпечувати надання оперативної допомоги особам, які постраждали під час подорожі, транспортування потерпілих; оперативно інформувати органи місцевої влади та відповідальних осіб про надзвичайні ситуації, в яких опинилися туристи, подавати відомості про зниклих осіб. Надання необхідної допомоги туристам, які опинилися в надзвичайній ситуації в межах території України, здійснюється спеціалізованими державними, комунальними та приватними службами, а також рятувальними командами, що утворюються відповідно до законодавства.

Держава забезпечує захист законних прав та інтересів іноземних туристів відповідно до законодавства та міжнародних договорів України. Крім цього, держава гарантує захист законних прав та інтересів громадян України, які здійснюють туристичні подорожі за кордон. У разі виникнення надзвичайних ситуацій держава вживає заходів щодо захисту інтересів українських туристів за межами України, в тому числі заходів для їх евакуації з країни тимчасового перебування [1, с. 47].

Чинне законодавство України закріплює права та обов'язки туристів і екскурсантів. Туристи і екскурсанти мають право на: реалізацію закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб, захист і повагу людської гідності; необхідну і достовірну інформацію про правила в'їзду до країни (місця) тимчасового перебування, а також виїзду з країни (місця) тимчасового перебування і перебування там, про звичаї місцевого населення, пам'ятки природи, історії, культури та інші об'єкти туристичного показу, що знаходяться під особливою охороною, стан навколишнього середовища; інформацію про наявність ліцензії в суб'єкта, що здійснює підприємницьку діяльність у галузі туризму, інших документів, наявність яких передбачена законодавством; отримання обов'язкової інформації, що передує укладенню договору; отримання туристичних послуг, передбачених договором; особисту безпеку, захист життя, здоров'я, прав споживача, а також майна; одержання відповідної медичної допомоги; відшкодування матеріальних і моральних збитків у разі невиконання або неналежного виконання умов договору; сприяння з боку органів державної влади України в одержанні правових та інших видів допомоги, а громадяни України також і за її межами; реалізацію інших прав [5].

Туристи і екскурсанти зобов'язані: не порушувати права та законні інтереси інших осіб, вимоги законів, які діють на території країни перебування; виконувати митні, прикордонні, санітарні та інші правила; поважати політичний та соціальний устрій, традиції, звичаї, релігійні вірування країни (місця) перебування; зберігати довкілля, дбайливо ставитися до об'єктів природи та культурної спадщини в країні (місці) тимчасового перебування; дотримуватися умов і правил, передбачених договором про надання туристичних послуг; надавати персональну інформацію в обсязі, необхідному для реалізації туристичного продукту; дотримуватися під час подорожі правил особистої безпеки; відшкодовувати збитки, завдані їх неправомірними діями.

Висновки. Слід зазначити, що на теперішній час нормативно-правове регулювання туризму в Україні здійснюється на підставі норм Конституції України, спеціального Закону України «Про туризм», інших законів України, низки нормативних актів відомчого характеру тощо. Разом із тим стрімкі зміни в існуванні туристичної галузі потребують звернення вітчизняного законодавця до досвіду зарубіжних держав.

Література

1. Албул С.В. Корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців в Україні: кримінологічний аналіз: монографія. Одеса: Видавець Букаєв В.В., 2009. 144 с.
2. Албул С.В. Протидія органів внутрішніх справ корисливо-насильницьким злочинам у курортній місцевості: монографія. Одеса: ОДУВС, 2013. 140 с.
3. Ващишин М. Правове регулювання туристичної діяльності: навчально-методичний посібник. Львів: ПП Сорока Т.Б., 2014. 168 с.
4. Носік В.В. Туризм в Україні. URL: http: www.ncrt.com.ua/.
5. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР, із змінами та доповненнями, станом на 01.09.2017. URL: http: www.rada.gov.ua/.
6. Соловйов Д.І. Нормативно-правове та методичне забезпечення державного регулювання туристичної сфери. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2013. № 3(23). С. 48–53.

Манойленко К. М.,
ад'юнкт докторантури та ад'юнктури
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 347.65/.68

ПРАВО СПАДКУВАННЯ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНИ ТА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Середницька І. А., Мусаєва С. С.

У статті, відповідно до Цивільного кодексу України та Цивільного кодексу Азербайджанської Республіки, проведена порівняльна характеристика спільних і відмінних рис правовідносин між спадкодавцем і спадкоємцями в області права спадкування в Україні та Азербайджанській Республіці.

Ключові слова: *спадкодавець, спадкоємець, спадкування за законом, заповіт, спадкування майна.*

В статье, в соответствии с Гражданским кодексом Украины и Гражданским кодексом Азербайджанской Республики, проведена сравнительная характеристика общих и отличительных особенностей правоотношений между наследодателем и наследниками в области права наследования в Украине и Азербайджанской Республике.

Ключевые слова: *наследодатель, наследник, наследование по закону, завещание, наследование имущества.*

In the article, in accordance with the Civil code of Ukraine and Civil code of the Azerbaijan Republic comparative characteristics of the General and distinctive features of legal relationship between the testator and heirs in law of inheritance in Ukraine and the Republic of Azerbaijan.

It should be noted that as the concept of "inheritance law" and "pravonaslednikom" originates from the time Rimskogo rights, which served as the basis for the development of succession it was one as the hotel of the Institute.

The content of the article first of all involves the definition of the concept of "inheritance", the time and place of opening of the will from the point of view of Ukrainian and Azerbaijani legislation. If acceptance of the inheritance to the heirs all the rights and obligations of the testator, except those which are not transferred to the inheritance in virtue of Express provision of law or the force of their legal nature. By inheritance pass only those rights and duties which belonged to the testator, and they move as a single unit, with all the ways they can be secured and weights.

The article describes the variety of inheritance rights on a number of factors, which contain certain differences in rights of inheritance of each of the States. Reviewed the provisions of the articles of the Civil code of Ukraine and provisions of the articles of the Civil code of the Azerbaijan Republic.

A queue is characterized by the adoption of inheritance law in Ukraine and the Republic of Azerbaijan, the aspects of acceptance inheritance in the case of wills, the timing of the inheritance. At all times the last will of the person was considered Holy and inviolable. Senior kind and generally a person of advanced age generally was associated with wisdom, authority, life experience, acquired over the years. However, with the development of the law and implementation of democratic principles in society, the concept of "senior kind of" gradually dissolved and turned into the equality of all citizens regardless of their age, religion, skin color, etc. Such changes in the Outlook of society could not affect the hereditary legal relationship, and in particular, the Institute of inheritance by will. The characteristic circumstances, in cases where the deceased did not leave a will, the inheritance is by law, in order of priority, with each subsequent turn of such heirs entitled to inherit in the absence of heirs of the previous turn, eliminating them from the right to inheritance, rejection by them of the inheritance or refusal of its adoption, except as provided by law.

Considered the concept of the "dead" of the inheritance according to the Ukrainian legislation, which in the absence of heirs by will and by law, the court recognizes the inheritance of dead skin on the application of the relevant local authority at the place of opening the inheritance, and the inheritance becomes the property of the territorial community at the place of its discovery.

Reviewed the provisions of the articles of the Civil code of the Azerbaijan Republic in which the traditions of Islamic law are an integral part in the adoption and distribution of the inheritance. This is due to the fact that Islamic law assigns a major role to the regulation of this group of relations, and according to some researchers, the concept of Muslim law of succession developed in the largely European inheritance law in more detail, with a number of features of these legal families in common, and a number of the approaches are very similar, but not borrowed any of them. So, in the Islamic law of inheritance some of the principles of world civil law such as the doctrine of private property, its protection and the desire to prevent the inheritance of crushing property to the extent that would damage the established caste division of society, but also to keep the property within the kind defined in the male line. High development of religious Muslim law of succession was facilitated by the long history of the existence of a developed Muslim countries, a special legal category of ownership developed in these States, a special procedure for the regulation of property relations, with particular respect to marriage and the family, and, consequently, the inheritance.

The comparative analysis of the provisions of the articles of Ukrainian and Azerbaijani civil legislation, namely: identify the similarities in the article 1134 of the civil code of the Republic of Azerbaijan and article 1222 of the civil code of Ukraine, article 1137 of "Unworthy heir" of the civil code of the Republic of Azerbaijan and part 1 of article 1224 civil code of Ukraine "Suspension of the right to inheritance.

Studied law, the civil code of the Republic of Azerbaijan, which are absent in the civil code of Ukraine, belong to him: article 1138 "Parents who can't be heirs", article 1140 "Forgiveness unworthy heir", article 1141 "the Right to receive the inheritance of other property of the testator", article 1142 "duties of a person declared an unworthy heir" and others. But also it should also be noted peculiarities in the Ukrainian civil legislation, which are not provided for in the civil code of the Republic of Azerbaijan. These include: 1226 article "Inheritance of the share in the right of common joint ownership", article 1227 "Right to receipt of sums of wages, pensions, scholarships, alimony, other social payments which belonged to the testator", article 1230 "Inheritance of the right to compensation of damages, moral harm and the payment of a penalty" and others.

The legislation of the Azerbaijan Republic does not associate the right to receive a compulsory share with any other conditions with the exception of kinship and marriage, whereas Ukrainian legislation defines additional conditions for this category of successors, such as age (minors), the disabled and other heirs.

The conditions in which the Azerbaijani inheritance law provides for a number of propolene, which can significantly increase the size of the property transferred within the framework of a compulsory share at which, a person entitled to a compulsory share shall be obliged to include all compulsory share received from the testator during his lifetime the property with a condition of inclusion in a compulsory share.

Середницька І. А., Мусаєва С. С., 2017

Provided that the mandatory share in the inheritance - limitation on inheritance by will grazhdanskomu according to Ukrainian legislation, juvenile, minor, adult disabled children of the testator, disabled widow (widower) or disabled parents inherit, regardless of the contents of the will, a half share which belonged to each of them when inheriting by law.

The conditions of preparation of wills for General requirements to their form, indicating the place and time of its preparation, who signs a will and what persons shall be certified by a notary, according to law.

Set out the provision of article 1155 of the Civil code of the Azerbaijan Republic, which provides its own peculiarity: "Property not related to inheritance, in which inheritance is not included and is not distributed among the heirs of the family albums (or records), family Chronicles, objects, memories and other cult objects and the grave.

The distinctive feature of Azerbaijani legislation, largely protects the rights of heirs entitled to a compulsory share of inheritance, as well as an important guarantee of the observance and protection of their rights is the fact that the legislation of Azerbaijan does not allow the limitation of heirs entitled to a compulsory share, if the exercise of the right to a compulsory share of inheritance will entail the impossibility to pass to the heir under the will, the property, which the heir entitled to a compulsory share in the life of the testator did not use, and the heir of the bequest was used for the living, these include: residential house, apartment, other dwelling, dacha or used as the main source of livelihood: tools, creative workshops and the like.

The article mentioned, Choteau basis of the exclusion of the heirs of the categories entitled to a compulsory share in the inheritance law of the Republic of Azerbaijan is the performance of their duties, indicating that they were "unworthy heirs". This position is supported by the Institute of deprivation of the right to a compulsory share.

Deprivation of the right to a compulsory share may also be exercised during the lifetime of the testator, by going to court. The court's decision on deprivation of the right to a compulsory share shall enter into force from the moment of opening the inheritance. In the case where the testator goes to court during his lifetime, and the decision was made after his death, there is the same result.

Also considered conditions for which according to article 1230 of the civil code of Ukraine moving to the heir entitled to compensation for the damages caused by the testator on certain contractual obligations, i.e. in case of death of the person who had suffered loss as a result of default of the terms of the agreement, the estate included the right to compensation of both real damages and lost profits.

Key words: *testator, heir, inheritance by law, will, inheritance.*

Постановка проблеми. Спадкування традиційно вважається одним із найдавніших і стабільних інститутів у праві будь-якої держави. Свої витоки спадкування бере ще з часів римського спадкового права, нерозривно пов'язаного з ходом розвитку римської власності та сім'ї. Римське право знайшло способи поєднання свободи заповітів з інтересами спадкоємців за законом, в якому останніми були визнані певні права в майні спадкодавця, яких не можна було ані скасувати, ані зменшити заповітом. Це було так зване необхідне спадкування певних розрядів спадкоємців за законом.

Проте основні інститути спадкового права, вироблені римським правом, до цього дня складають основу спадкового права різних держав. Навіть більше, римському праву сучасні законодавства зобов'язані і самим поняттям «успадкування» як універсального спадкоємства, в силу якого на спадкоємця не тільки переходять усі майнові права та обов'язки спадкодавця, а й покладається відповідальність своїм майном за борги спадкодавця, створюється свого роду продовження в особі спадкоємця юридичної особи спадкодавця.

Ввиникнення права на спадкування в осіб, які є спадкоємцями, тягне за собою безліч питань щодо порядку прийняття належної їм спадщини або ж порядку відмови від неї, а також за умови виникнення бажання у фізичної особи залишити особисте розпорядження щодо її прав та зобов'язань, які складають її спадок.

Сьогодні розвиток національного спадкового права має низку відмінностей, які призводять до різноманіття практики в цій галузі і труднощів, що виникають під час вирішення конкретних спадкових справ, а саме: неоднаково визначається коло спадкоємців за законом і за заповітом, встановлюються різні вимоги, що пред'являються до форми заповіту, різні системи розподілу спадкового майна, колізії законодавства в галузі спадкування тощо.

Стан дослідження. Питання спадкування в цивільному праві розглядали такі вчені-цивілісти, як: О.В. Альошіна, В.В. Васильченко, Ю.О. Заїка, С.Я. Фурса, Е.І. Фурса, О.І. Купріянова та інші, які окреслили певні шляхи вирішення проблеми спадкування в Україні. Величезний внесок у вивчення особливостей правонаслідування, проблем, які виникають під час застосування спадкового законодавства в Азербайджанській Республіці, зробили вчені У.М. Ахмеджанов, М.М. Айбатов Мірза Казем-Бек, Е.М. (Ельман Мехті огли) Джалілов та інші.

Метою цієї статті є проведення порівняльної характеристики й аналізу цивільного законодавства України та Азербайджанської Республіки, що стосується права спадкування за заповітом і за законом.

Викладення основного матеріалу. Спадкування, будучи найдавнішим інститутом права, займає найважливіше місце в системі законодавчого регулювання і зараз, оскільки опосередковує перехід права власності на майно померлої особи. Характерно, що на правову регламентацію умов і порядку спадкування, категорії, здавалося б, сімейної, впливає багато факторів суспільного життя, зокрема етичні, моральні, релігійні та інші правила і традиції. Насправді це не випадково, оскільки спадкове майно, підвищуючи матеріальний рівень спадкоємців, тим самим сприяє стабілізації економічних відносин у країні.

Згідно зі ст. 1216 ЦК України спадкуванням є перехід прав та зобов'язань (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). До складу спадщини входять усі права та обов'язки (за винятком, визначеним ст. 1219 ЦК України), які належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, коли вона оголошується померлою, місцем відкриття – останнє місце проживання спадкодавця. Є два види спадкування: за заповітом або за законом [1].

Згідно зі ст. 1133 «Поняття спадкування» ЦК Азербайджанської Республіки майно померлої особи (спадкодавця) переходить до інших осіб (спадкоємців) в силу закону або заповіту або за обома підставами. Спадкування за законом (перехід майна померлого до осіб, зазначених у законі) настає тоді, коли спадкодавець не залишить заповіту або заповіт повністю або частково

визнано недійсним. Як зазначає О.В. Альошина, «правонаступництво характеризується тим, що в даному випадку має місце юридична залежність прав і обов'язків правонаступника від прав і обов'язків його попередника» [2, с. 78].

До спадкоємців переходять усі права і обов'язки спадкодавця, крім тих, які не переходять у спадок у силу прямої вказівки закону або в силу самої їх юридичної природи. У спадщину переходять лише ті права і обов'язки, що належали спадкодавцеві, причому вони переходять як єдине ціле, з усіма способами їх забезпечення і обтяження.

З огляду на все розмаїття права спадкування в країнах СНД і ЄС в Україні і Азербайджанській Республіці наявний ряд факторів, які містять певні відмінності права спадкування кожної з держав. Так, відповідно до ЦК України, спадкоємець має право як приймати спадщину, так і не приймати її. Це стосується спадкоємців і за заповітом, і за законом. Відповідно до ч. 3 ст. 1268 ЦК України спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, автоматично вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом установленого законом строку, передбаченого ст. 1270 ЦК, він не заявив про відмову від неї. Ті ж спадкоємці, які не проживали постійно із спадкодавцем на час відкриття спадщини, повинні особисто подати до нотаріальної контори заяву про прийняття спадщини [3]. Спадкоємцями як за законом, так і за заповітом, можуть бути фізичні особи, які є живими в момент відкриття спадщини, а так само особи, які були зачаті за життя спадкодавця та народжені живими після відкриття спадщини. Спадкоємцями за заповітом можуть бути і юридичні особи та інші учасники цивільних відносин.

У спадкуванні за законом є черговості спадкування, які залежать від ступеня споріднення спадкоємців із спадкодавцем [4].

Якщо спадкодавець не залишив заповіт, спадкування здійснюється за законом, у порядку черговості, до того ж кожна наступна черга таких спадкоємців одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків, передбачених законом [1]. Згідно з главою 86 ЦК України є п'ять черг спадкування за законом. Насамперед на спадкування мають право діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті; той з подружжя, який пережив, і батьки. У другій черзі право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як із боку батька, так і з боку матері. У третій черзі успадковувати мають право рідні тітка і дядько спадкодавця. У четверту чергу успадковувати мають право особи, які проживали зі спадкодавцем як одна сім'я не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини. У п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі до шостого ступеня споріднення включно, причому залежно від ступеня близькості споріднення визначається право на спадкування [5]. Родичі найближчого ступеня споріднення віддаляють від права спадкування родичів дальшого ступеня споріднення. Ступінь спорідненості визначається числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця. Народження самого спадкодавця не входить до цього числа. У п'яту чергу стати спадкоємцями за законом також мають право утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї.

Щодо спадкування за законом осіб, яким належить право успадкування п'ятої черги, то в разі, коли постійне проживання особи зі спадкодавцем не підтверджене відповідними документами, у зв'язку із чим нотаріус відмовив особі в оформленні спадщин, спадкоємець має право звернутися до суду з позовом про встановлення факту постійного проживання зі спадкодавцем у момент відкриття спадщини, а не встановлення факту прийняття спадщини. Для прийняття спадщини за законом встановлений строк у шість місяців, який починається із часу смерті спадкодавця або оголошення його померлим. Водночас у разі пропуску цього строку з поважних причин, такий спадкоємець може звернутися до суду з проханням визначити йому додатковий строк, достатній для подання відповідної заяви.

За умови спадкування за заповітом, право на спадок мають особи, яких спадкодавець визначив у своєму заповіті. Заповітом є особисте розпорядження фізичної особи з повною цивільною дієздатністю на випадок своєї смерті. Таке розпорядження здійснюється виключно особисто.

Заповідач може призначити своїми спадкоємцями будь-кого, незалежно від наявності в нього із цими особами сімейних чи родинних відносин. Також заповідач може без зазначення причин позбавити права на спадкування будь-яку особу із числа спадкоємців за законом, за винятком осіб, які мають право на обов'язкову частку в спадщині. Заповіт може бути складено щодо всієї спадщини або тільки його частини. Частина спадщини, що не охоплена заповітом, спадкується спадкоємцями за законом на загальних підставах.

Стаття 1241 ЦК України містить перелік осіб, які мають право на обов'язкову частку в спадщині, до них належать: малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки [5].

Чинним законодавством установлено чіткі вимоги до форми заповіту: він має бути складений у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складання, особисто підписаний заповідачем, завірений нотаріусом (або іншими посадовими, службовими особами в передбачених законом випадках). Заповідач має право у будь-який час скасувати, скласти новий заповіт або внести в нього зміни. Заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним (тобто недійсним). Крім того, заповіт можна оскаржити до суду і визнати його недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі (наприклад, заповіт, складений під погрозами).

Спадкоємець, який прийняв спадщину, може одержати свідоцтво про право на нього. Якщо спадщину прийняло декілька спадкоємців, свідоцтво про право на спадщину видається кожному з них із визначенням імені та частки у спадщині інших спадкоємців. Спадкоємець же, який прийняв у спадщину нерухоме майно, зобов'язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно. Якщо спадщину прийняло кілька спадкоємців, свідоцтво видається також на ім'я кожного з них, із зазначенням імені та частки у спадщині інших спадкоємців.

Таке свідоцтво про право на спадщину видається після закінчення шести місяців із моменту її відкриття. Крім того, успадковане нерухоме майно спадкоємець зобов'язаний зареєструвати в органах, які здійснюють державну реєстрацію нерухомого майна.

Існує таке поняття, як «відумерла» спадщина. Так, у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом (або усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття) суд визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. Унаслідок такого рішення спадщина переходить у власність територіальної громади за місцем її відкриття.

Азербайджанська Республіка є одною з небагатьох держав, у правовій системі якої простежується інститут спадкування як цивілістична концепція, де зберігаються традиції мусульманського права. У зв'язку з цим змішання класичних правових інститутів романо-германської правової сім'ї та релігійно-правових уявлень мусульманської правової традиції зливаються воєдино. Варто зазначити, що сьогодні чинне цивільне законодавство Азербайджану в галузі спадкового права побудовано в рамках континентальної правової сім'ї за моделлю пандектної групи, де значний вплив як на його окремі правові інститути, так і суть правових конструкцій справило традиційне мусульманське право, яке тривалий час домінує на території держави.

Стаття 1134 ЦК Азербайджанської Республіки, має певну схожість зі ст. 1222 ЦК України, в якій за умови спадкування за законом спадкоємцями можуть бути особи, які перебувають в живих до моменту смерті спадкодавця, а також діти спадкодавця, народжені після його смерті. Але за умови спадкування за заповітом спадкоємцями можуть бути особи, які перебувають серед живих до моменту смерті спадкодавця, а також зачаті за життя і народжені після смерті спадкодавця, незалежно від того, чи є вони його дітьми і чи є юридичними особами. Також є положення ст. 1137 «Недостойний спадкоємець» ЦК Азербайджанської Республіки, яке визначає: «Не може бути спадкоємцем ані за законом, ані за заповітом особа, яка зумисне перешкоджала здійсненню останньої волі спадкодавця <...> або навмисне вчинила злочин або іншу аморальну дію проти останньої волі заповідача <...>». Це положення має подібності з положенням ч. 1 ст. 1224 ЦК України «Відсторонення від права на спадкування», в якому регламентується наступне: «Не мають права на спадкування особи, які умисно позбавили життя спадкодавця чи кого-небудь із можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя» [5; 6].

Спадкування за законом, згідно з українським законодавством, має п'ять черг прийняття спадщини, як було зазначено вище. Цивільне законодавство Азербайджанської Республіки також має п'ять черг прийняття спадщини, однак включає низку певних особливостей. Нарпиклад, перша черга, крім власних дітей і дітей, народжених після смерті спадкодавця, включає онуків, правнуків і дітей останніх; усиновитель і його родичі як спадкоємці усиновленого та його дітей прирівнюються до батьків та інших кровних родичів усиновленого; друга черга – сестри і брати померлого. Племінники спадкодавця та їхні діти визнаються спадкоємцями за законом, якщо до часу відкриття спадщини немає в живих батьків спадкодавця, які повинні були б стати його спадкоємцями; третя черга – дід і баба з боку як батька, так і матері, прадід і прабабуся з боку як діда, так і бабки. Прадіди і прабабусі з боку як діда, так і бабки визнаються спадкоємцями за законом, якщо до часу відкриття спадщини немає в живих діда і бабки; четверта черга – дядьки й тітки з боку як батька, так і матері; п'ята черга – діти дядька й тітки з боку як батька, так і матері, а якщо їх немає в живих – діти дітей [6].

У ЦК України це положення ст. 1159 «Спадкоємці за законом» передбачене ст. 1266 «Спадкування за правом представлення». Але разом водночас ЦК Азербайджанської Республіки включає ряд положень, які відсутні в ЦК України. До них належать ст. 1138 «Батьки, які не можуть бути спадкоємцями», ст. 1140 «Прощення недостойного спадкоємця», ст. 1141 «Право на отримання у спадщину майна іншого спадкодавця», ст. 1142 «Обов'язки особи, визнаної негідним спадкоємцем» та інші [5; 6].

Цікавою особливістю ЦК Азербайджанської Республіки є положення статей 1148–1150, які регламентують «місце відкриття спадщини особами, які проживають за кордоном», чого в ЦК України не передбачено, проте Конституцією України передбачено надання іноземцям «національного режиму». Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими ж правами і свободами, а також несуть такі ж обов'язки, як і громадяни України (ст. 26) [7]. В Україні законодавчо закріплений принцип національного режиму в питаннях не лише правового статусу іноземців, але і в питаннях спадкування. Іноземці мають право успадковувати за заповітом і за законом, вступати в спадок у порядку, встановленому українським законодавством.

Також слід зазначити положення ст. 1152 ЦК Азербайджанської Республіки «Заповіт майбутнього майна», в якому «спадкодавець має право передбачити в заповіті майно, що не знаходиться у нього на час складання заповіту, якщо це майно перебуватиме в його власності до часу відкриття спадщини». Не можна залишити без уваги ст. 1155 ЦК Азербайджанської Республіки «Майно, що не входить у спадщину», яка описує ряд речей і предметів, що не входять у спадщину. Наприклад, сімейні зошити і книжки (або записи), сімейні хроніки, предмети пам'яті, інші предмети культу та могили [6].

Слід також зазначити особливості в українському цивільному законодавстві, які не передбачені в ЦК Азербайджанської Республіки. До таких можна віднести, зокрема, ст. 1226 «Спадкування частки у праві спільної сумісної власності», ст. 1227 «Право на одержання сум заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, інших соціальних виплат, які належали спадкодавцеві», ст. 1230 «Спадкування права на відшкодування збитків, моральної шкоди та сплату неустойки» та інші. Важливо відзначити положення ст. 1231 ЦК України «Спадкування обов'язку відшкодувати майнову шкоду (збитки) та моральну шкоду, яка була завдана спадкодавцем», в якому «до спадкоємця переходить обов'язок відшкодувати майнову шкоду (збитки), яка була завдана спадкодавцем», а також положення ст. 1232 «Обов'язок спадкоємців відшкодувати витрати на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця», а саме: «Спадкоємці зобов'язані відшкодувати розумні витрати, які були зроблені одним із них або іншою

особою на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця» [5].

У главі 85 ЦК України ст. 1247 і в азербайджанському цивільному законодавстві главою 65 ст. 1179 передбачено наступну процедуру складання заповіту: «Заповіт повинен бути укладений у письмовій формі, а також підписаний заповідачем і посвідчений нотаріусом, а в місцях, де немає нотаріуса, – відповідними органами виконавчої влади».

Законодавство Азербайджанської Республіки не пов'язує право на отримання обов'язкової частки з тими чи іншими умовами, за винятком родинних відносин і шлюбу. Під час визначення обов'язкової частки кожного зі спадкоємців повинні прийматися до уваги всі спадкоємці за законом, які були б покликані до прийняття спадщини, якщо б заповіт був відсутній. Спадкоємці за заповітом до уваги не беруться. Якщо в заповіті передбачено не все спадкове майно, обов'язкова частка виділяється насамперед з майна, не передбаченого в заповіті, а за недостатності зазначеного заповнюється коштом майна, передбаченого в заповіті [6]. Крім того, важливою рисою азербайджанського законодавства, яке в більшій мірі захищає права спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, а також важливою гарантією дотримання і захисту їхніх прав служить той факт, що законодавство Азербайджану не допускає обмеження спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку, в разі, якщо здійснення права на обов'язкову частку в спадщині спричинить неможливість передати спадкоємцеві за заповітом майно, яким спадкоємець, який має право на обов'язкову частку, за життя спадкодавця не користувався, а спадкоємець за заповітом користувався для проживання (житловий будинок, квартира, інше житлове приміщення, дача тощо) або використав як основне джерело отримання коштів для існування (знаряддя праці, творча майстерня тощо).

Висновки. Таким чином, виходячи з вищесказаного, доходимо висновку, що спадкування як один із основних елементів цілісної системи цивільного права сучасності пройшло довгий шлях становлення і розвитку його як окремого інституту, що регулює питання і процес успадкування суб'єктами права. «Спадкове право» розглядається у двох значеннях: об'єктивному, тобто як підгалузь цивільного права і сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини з приводу переходу прав і обов'язків померлого до інших осіб у порядку універсального правонаступництва, та суб'єктивному – як право особи бути покликаним до спадкоємства, а також право розпорядитися своїм майном у разі смерті.

Право спадкування в кожній із розглянутих країн є універсальним і має ряд спільних і відмінних рис прийняття спадщини як за законом, так і за заповітом. Використання встановлених правил і процедур, які беруть свій початок ще із часів римського права, говорить про багатогранність різних форм і методів регулювання та здійснення правонаступництва в кожній з представлених держав.

Література

1. Наследование (наследство) в Украине. URL: http://www.pozov.com.ua/nasledstvo.html
2. Алешина А.В. Коллизионные вопросы наследования по закону в международном частном праве: дис.... канд. юрид. наук:12.00.03. Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Российского государственного педагогического университета им. Л.И.Герцена» СПб.: РГБ. 2006, 192с.
3. Вступление в наследство в Украине: сроки и порядок оформления прав на наследство. URL: http://www.prostopravo.com.ua/nasledstvo/stati/vstuplenie_v_nasledstvo_v_ukraine_sroki_i_poryadok_oformleniya_prav_na_nasledstvo
4. Практические вопросы реализации наследственного права (наследование прочего имущества). URL: http://vvplawfirm.com/ru/pub2010/65-pub1109.
5. Цивільний кодекс України: Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
6. Гражданский кодекс Азербайджанской Республики (Утвержден Законом Азербайджанской Республики от 28 декабря 1999 года № 779-IQ). URL: http://www.taxes.gov.az/uploads/qanun/2011/mecelleler/mulki_mecelle_rus.pdf
7. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/

Середницька І. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ
Мусаєва С. С.,
ад'юнкт
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 34(091)(4/9)“1917/1929”:[343.2:349.086:630.6](477)

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЛІСІВ ВІД НЕЗАКОННОЇ ВИРУБКИ В УКРАЇНІ: (1917–1929 рр.)

Будяченко О. М.

У статті розкриваються проблемні питання теоретичного та практичного характеру, які виникали в ході розвитку правового регулювання суспільних відносин у сфері лісового господарства України за період з 1917 по 1929 роки, в контексті кримінально-правової охорони лісу від незаконної вирубки. Доводиться, що у зв’язку з неефективністю діючого на той час кримінального законодавства більшість положень нормативно-правових документів, спрямованих на охорону лісів від самовільної порубки, порушувалось, не завжди і не в повній мірі виконувалось.

Ключові слова: *ліс, радянський період, кримінально-правова охорона, карна відповідальність, самовільна вирубка, злочин, покарання.*

В статье раскрываются проблемные вопросы теоретического и практического характера, которые возникали в ходе развития правового регулирования общественных отношений в сфере лесного хозяйства Украины за период с 1917 по 1929 годы, в контексте уголовно-правовой охраны леса от незаконной вырубки. Доказывается, что в связи с неэффективностью действующего в то время уголовного законодательства большинство положений нормативно-правовых документов, направленных на охрану лесов от самовольной порубки, нарушались, не всегда и не в полной мере выполнялись.

Ключевые слова: *лес, советский период, уголовно-правовая охрана, уголовная ответственность, самовольная вырубка, преступление, наказание.*

The article reveals the problematic issues of the theoretical and practical nature that arose during the development of legal regulation of public relations in the field of forestry of Ukraine for the period from 1917 to 1929, in the context of criminal legal protection of forests against illegal logging. It is proved that due to the ineffectiveness of the current criminal law, most provisions of normative legal documents aimed at protecting forests from unauthorized cutting were violated, not always and not fully implemented.

Key words: *forest, Soviet period, criminal law, criminal liability, arbitrary cutting, crime, punishment.*

Актуальність теми дослідження. Соціальна і економічна цінність лісів дедалі більше і більше визнається основою людського буття. Однак в Україні сьогодні склалася критична ситуація у сфері охорони лісів, однією з причин якої є хижацькі еколого-необґрунтовані незаконні рубки лісових ресурсів і, особливо, цінних порід лісу, що завдає серйозної шкоди екологічній і економічній безпеці нашої держави, а також значно погіршує умови життєдіяльності населення. За цих умов назріла об’єктивна потреба в підвищенні ефективності чинного законодавства, яке на сьогодні не здатне забезпечити надійний захист українських лісів від протиправних посягань.

Надзвичайно актуальним завданням нині є також пошук перспективних і конкретних шляхів удосконалення правового регулювання кримінальної відповідальності за порушення лісового законодавства, зокрема щодо охорони лісів від незаконної порубки. Зволікання із цим сприятиме зростанню кількості правопорушень і рівня протиправних діянь у цій галузі. Із цієї точки зору інтерес до радянського досвіду кримінально-правової охорони лісів є невипадковим, адже накопичений історичний досвід (як позитивний, так і негативний) у певній мірі можна і потрібно використати з метою вдосконалення чинного кримінального законодавства України, що сприятиме вирішенню сучасних проблем, пов’язаних із незаконною порубкою цього стратегічно-важливого природного ресурсу.

Стан розробки дослідження. Здебільшого в історичному аспекті тема кримінально-правової охорони лісів від самовільної (незаконної) порубки розглядалась вченими-правниками в межах загальних питань юридичної відповідальності за лісопорушення. Це питання фрагментарно розглядалося в працях С.Б. Гавриша, В.П. Головача, Л.І. Дембо, В.В. Костицького, В.І. Лозо, В.К. Матвійчука, В.Л. Мунтяна, Є.І. Неміровського, О.В. Сасова, Ю.С. Шемшученко, а також російських фахівців кримінального права В.К. Биковського, О.А. Зінов'євої, О.О. Лачіна, Н.А. Соколова та ін.

Окремі питання кримінальної відповідальності за самовільну (незаконну) порубку лісу були предметом розгляду О.О. Дудорова, В.П. Ємельянова, Л.В. Мендик, О.С. Колбасова, М.І. Коржанського, З.Г. Корчевої, О.І. Красова, Н.А. Мирошниченко, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого, В.В. Сташиса, О.О. Сторчоус, Є.Л. Стрельцова, О.В. Скворцової, В.Я. Тація та ін. Разом із тим аналіз публікацій показує обмежену кількість праць, присвячених дослідженню саме радянського періоду кримінально-правової охороні лісу від незаконної вирубки. До того ж, більшість із опублікованих праць стосуються досліджуваної проблеми лише фрагментарно. З огляду на це питання кримінальної відповідальності за незаконну порубку лісу в Україні в радянський період за часів 1917–1929 рр. потребують більш глибокого і детального вивчення.

Мета статті. Простежити динаміку розвитку норм кримінальної відповідальності за незаконну порубку лісу в Україні в радянський період за часів 1917–1929 рр. На основі аналізу історичного досвіду кримінально-правового регулювання даного інституту та поглядів науковців визначити переваги і недоліки діючого на той час законодавства, адже їх урахування сприятиме подальшому вдосконаленню чинного кримінального законодавства сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи дослідження, доречно нагадати, що в результаті більшовицького перевороту 1917 р. ліси, як і інші природні багатства в нашій країні, були націоналізовані і стали надбанням народу, тобто загальнодержавною власністю. Декретом «Про землю» від 26.10.1917 р. [1, с. 65] було скасовано право приватної власності на землю, її надра, ліси й води та встановлювалося право виключної державної власності на них. У вказаному Декреті

Будяченко О. М., 2017

також зазначалося, що «будь-яке псування конфіскованого майна, яке належить віднині народу, оголошується тяжким злочином, який карається революційним судом» (ст. 3). А відтак можна говорити, що кримінальне законодавство радянської держави вже із самого початку було спрямовано на охорону націоналізованих деревинних лісових ресурсів, адже віднині вони належали до державної (народної) власності.

До речі, 16.11.1917 р. у пресі був опублікований документ, який виходив від Генерального секретаріату і мав позначку «офіційно». У ньому наголошувалося, що III Універсал[1] не дозволяє ніяких самовільних порубок лісів [2, с. 449]. Разом із тим націоналізація лісів стала суттєвою причиною масового знищення лісу, адже у свідомості пересічних громадян ліси стали «нічиїми», що вилилося в масових самовільних вирубування як колишніх поміщицьких, так і державних (казенних) та селянських лісів [3, с. 22–24].

У доповідях губернським та повітовим земельним комітетам часто відзначалося, що після перевороту ліс стали вирубати нещадно [4]. Стихійне вирубання лісів супроводжувалося не підкоренням лісовій охороні та бандитськими нападами на лісівників. При цьому ліс рубали, як правило, озброєні люди, які бачили в лісничих представників колишнього царського режиму [5, с. 26; 6, с. 95–110; 7, с. 70]. Тут слід зауважити, що основою радянської кримінальної політики була, перш за все, боротьба з контрреволюційними злочинами і бандитизмом, у т. ч. лісовим. Лісова ж варта часто перевищувала свої повноваження в частині арешту осіб за самовільну порубку лісу, хоча такого не передбачалося [6, с. 95–110]. І це не дивно, адже особливістю кримінального законодавства революційних днів було те, що конкретні санкції за певні злочини в нормативних актах того часу не визначалися, а містилися вказівки, що «винні у вчиненні таких-то злочинів караються за справедливістю і за всією суворістю законів воєнного часу», або тільки встановлювалося, що «винні підлягають арешту і віданню до революційного трибуналу». У більшості ж випадків за відсутності передбаченої міри покарання за вчинення конкретних видів злочинів чи то в законі, чи хоча б в актах місцевих органів влади, судові органи і загальні збори трудящих самостійно визначали покарання, керуючись «соціалістичною правосвідомістю» [8, с. 200–202].

Необхідність захисту лісів від масових самовільних рубань стала однією з причин прийняття Декрету Всеросійського центрального виконавчого комітету (ВЦВК) Рад «Про ліси» від 14.05.1918 р. [9, с. 67–83], який увійшов в історію під назвою «Основний закон про ліси» [10; 11, с. 3]. Цим Декретом було закріплено питання націоналізації лісів і можливість належності їх виключно до державної власності. Відмінною ознакою Декрету «Про ліси» було те, що його норми визначали правовий статус лісу не тільки як об'єкта використання, а й як об'єкта охорони. Зокрема, ліси ділилися на три групи: 1) найцінніші, тобто особливо охоронювані ліси, використання яких обмежувалося, дозволялися тільки санітарні рубання (ст. 80); 2) захисні ліси уздовж річок, озер, водоймів, щодо яких передбачався менш суворий режим рубань (ст.ст. 83–90); 3) експлуатаційні ліси: господарські (призначені для потреб місцевого населення) та промислові (призначені для потреб промисловості, залізничних доріг, міст тощо). У господарських лісах громадяни мали право здобувати будівельну та виробну деревину (ст.ст. 11, 12) за встановленими нормами (ст. 14) залежно від лісистості певної місцевості, наявних запасів деревини, умов клімату та розмірів загальних потреб народного господарства країни (ст. 17). Порядок встановлення норм відпуску деревини визначався спеціальною інструкцією, що видавалася Центральним управлінням лісів (ЦУЛ) (ст. 18). До прийняття цієї інструкції громадяни мали користуватися нормам, визначеними в «Настанові із застосування правил про охорону лісів та їх рубку» від 01.11.1917 р. Особи, винні в порушенні умов відпуску деревини, підлягали притягненню до відповідальності за законодавством РСФСР і навіть віддавалися до суду революційного трибуналу (ст. 28, 52) [9, с. 67–83].

Згодом відповідно до Декрету «Про ліси» в Україні був введений аналогічний Декрет Ради Народних Комісарів (РНК) УРСР «Про охорону лісів» від 26.02.1919 р. [12], який визначив основні принципи соціалістичної організації лісового господарства з метою використання лісів в інтересах усього народу. До речі, в цьому ж році, але місяцем раніше, Україна проголосила про утворення своєї незалежної держави – Української Народної Республіки, а 13.01.1919 р. був прийнятий Закон УНР «Про ліси в Українській Народній Республіці» [11]. Відповідаючи положенням III і IV Універсалів Центральної Ради, цей галузевий акт забезпечив вже повноцінну націоналізацію лісового фонду держави, а також визначав правила боротьби з лісовими порушеннями, в т. ч. із самовільною порубкою лісу, та порядок передачі відповідних справ до прокуратури [13].

Отже, в реальності лісокористування обмежувалося і підлягало суворій регламентації. Водночас доречно відзначити, що хоча в цілому в законодавстві вказаного періоду питання охорони лісів й були серед пріоритетних, проте практична діяльність радянської влади з масового знищення лісів суперечила багатьом положенням вищевказаних документів [14, с. 41–46; 15, с. 27–33]. Так, наприклад, створена в другій половині 1918 р. Надзвичайна комісія з палива (ТопЧК) відповідно до постанови РНК РСФСР «Про заготівлю лісу» від 03.05.1919 р. [16, с. 312] одержувала дозвіл на рубання будь-яких лісів у будь-яких районах країни, незалежно від віку й ступеня їх захищеності. При цьому ТопЧК безкарно проводила масову вирубку лісів із порушенням усіх норм і правил лісокористування [17, с. 15]. І знов таки, це не дивно, адже політика радянського уряду засновувалася на «споживацькому» підході щодо лісових ресурсів. А тому ліс рубався для державних потреб необмежено і безкарно, адже лісоексплуатація в СРСР панувала над інтересами охорони лісів [18, с. 21]. Працівники же лісової галузі за об'єктивних причин не здатні були налагодити порядок у лісах, які зазнавали спустошливих самовільних порубок. До того ж, постійні наради, з'їзди, часта зміна керівництва і форм управління лісною справою практично на залишали їм для цього часу [6, с. 101].

Окремо слід відмітити, що в 1919 р. радянська влада зобов'язала всіх робітників лісової галузі брати участь у рубках, у зв'язку із чим більша частина лісівників виявила бажання покинути службу. Із метою збереження

[1] В узагальненому вигляді проект аграрної перебудови УНР було визначено III Універсалом

на робочих місцях колишніх фахівців лісової галузі та припинення їх масових звільнень, згідно з постановою РНК РСФСР від 27.06.1919 р. № 317 «Про зарахування всіх робітників та службовців у Головному Лісовому Комітеті до розряду військовослужбовців» [19], усі робітники лісової галузі, незалежно від їхнього віку, були мобілізованими на військову службу. А це означало, що на них поширювалося військове законодавство з усіма витікаючими суворими санкціями. А саме до тих, хто ухилявся від роботи, застосовували суворі заходи карної відповідальності за законами військового часу, зокрема віддання до суду революційного військового трибуналу. Виконання цих жорстких норм, що повністю ігнорували права робітників, здійснювалось за допомогою репресивних органів, і всі установи, що займалися лісозаготівлями, ставилися під тотальний контроль Всеросійської надзвичайної комісії [17, с. 15; 3, с. 22–24]. У таких умовах нечисленний штат лісничих, яких радянська влада вважала представниками колишнього панівного класу, не міг протидіяти самовільним вирубкам.

У наступному році комуністичний уряд України прийняв Декрет РНК УРСР «Про націоналізацію всіх колишніх казенних, монастирських, міських і поміщицьких земель» від 02.04.1920 р. [11], згідно з яким уже всі без виключення українські ліси оголошувались державною власністю. Положення вказаного Декрету містили норми, якими встановлювалася заборона на користування лісом селянам, що не здали надлишки сільськогосподарської продукції (ст. 11), і запроваджувалися досить суворі покарання (з конфіскацією землі й навіть господарства) для селян, що самовільно використовували ліс (ст. 17). А згідно зі ст. 23 вказаного Декрету було виділено сім категорій захисних лісів, де такі рубки обмежувалися або взагалі заборонялися [11].

Водночас, незважаючи на встановлені заборони, на той час відмічались численні випадки самовільного рубання лісу [18, с. 22]. Скрутне становище й нестача харчів штовхали селян групуватися в банди, нападати на лісову охорону і самовільно рубати ліс. Усе це ускладнювалося незадоволеністю голодних селян антиукраїнською політикою радянської влади щодо продрозверстки, яка змушувала їх віддавати останні крихти врожаю, харчі, птицю, худобу.

04.08.1920 р. на території України офіційно були введені в дію «Керівні начала з кримінального права РСФРР», прийняті в грудні 1919 р. [20]. Згідно із цим документом під час визначення покарання за будь-який злочин, у т. ч. й за самовільну рубку лісу, суди мали керуватися соціалістичною правосвідомістю і принципом доцільності. Система покарань включала: догану, громадський осуд, примусове вивчення курсу політграмоти, бойкот, виключення з колективу, відшкодування збитків, усунення з посади, конфіскацію майна, позбавлення політичних прав, оголошення ворогом народу, примусові роботи, позбавлення волі, оголошення поза законом, розстріл. При цьому під час визначення покарання мали враховуватися ступінь і характер соціальної небезпеки злочинця, його соціальна приналежність, а також соціальна спрямованість діяння.

Як нами вже зазначалося, основою радянської кримінальної політики була боротьба з бандитизмом. А тому важливе значення в боротьбі з самовільною порубкою лісу мала постанова РНК УСРР від 01.02.1921 р. «Про боротьбу з бандитизмом» [21], адже в цей період на території Україні відмічалась наявність численних лісорубних банд, озброєних обрізами, які обстрілювали лісників, масово знищували ліс, вчиняючи тим самим серйозні кримінальні правопорушення [23, с. 53; 24, с. 226]. Про високий ступінь суспільної небезпеки бандитизму свідчать покарання, які призначалися за його скоєння: розстріл і конфіскація майна. При цьому згідно з п. «Д» вказаної постанови передбачалося однакове покарання пособникам і приховувачам бандитів [22].

Однак слід зауважити, що прийняті на той час радянської владою нормативні акти (декрети, постанови, циркуляри, накази), що були спрямовані на застосування рішучих заходів із боротьби із самовільною порубкою лісу, від судового переслідування, виключення із суспільства винних у хижацькому самовільному рубанні лісових ресурсів і навіть до смертної кари за лісовий бандитизм (РГИА ДВ. Ф. 96. Оп. 1. Д. 27) не змогли зупинити цей руйнівний процес. Населення, позбавлене в результаті війни елементарних коштів для існування, змушене було рубати ліс, не звертаючи уваги на жодні заборони. А відтак майже повна втрата контролю за лісокористуванням вимагала пошуку нових ефективних заходів боротьби із самовільними рубками лісу.

У контексті розгляду даного питання слід відмітити, що після революції територія української республіки стала лісодефіцитною. Хижацьке винищення лісів у період Першої світової війни та Жовтневої революції зумовило різке зменшення площ цього природного ресурсу на території України. На додаток до цього значну втрату українським лісам нанесли буремні події громадянської війни та наступне їх вирубування в значних обсягах без дотримання будь-яких науково-обґрунтованих норм і правил на потреби держави, що вкрай негативно позначилося на стані лісового фонду радянської України. Зокрема, за даними дослідників, до 1921 р. на території Україні налічувалося майже 800 тис. га вирубаних лісових площ [24, с. 33].

Після революції лісистість території УСРР складала лише 7%, а площа не залісених у результаті вирубок земель приблизно дорівнювала 1 млн. га [26]. Українські ліси являли собою сумне видовище, адже незаконні рубки лісу набули масового характеру. У цей історичний період в Україні вирубали ліс на 30 років наперед [25]. Особливо постраждали ліси поблизу міст, сіл, річок, доріг і залізничних колій, які були знищенні на 30-50% [27, с. 34]. Нездатність влади опікуватися лісами змусило Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет навіть звернутися в липні 1923 р. із проханням до трудящого населення про допомогу в організації охорони лісів [26, с. 251].

Перехід до мирного життя і націоналізація лісів зажадало в 1922 році прийняття першого радянського Кримінального кодексу РРФСР (далі – КК), і відповідно до нього – Кримінального кодексу УРСР [28, с. 3–40], який практично відтворював російський КК. Однак у регламентації злочинів проти навколишнього природного середовища КК УРСР був щонайменше кроком назад як за рівнем законодавчої техніки, так і за спектром відносин щодо охорони лісів від самовільної порубки. Склади злочинів самовільної порубки лісу були розміщені в ньому лише у двох статтях: 82 і 99. При цьому ст. 99 передбачала підвищену кримінальну відповідальність посадових осіб за відповідні лісопорушення.

Важливе значення в цей історичний період для розвитку кримінально-правової охорони лісів від самовільної порубки мала кодифікація лісового законодавства, результатом якої стало прийняття Лісового кодексу РСФСР від 01.08.1923 р. [29], яким вперше було введено поняття «лісовий фонд», що раніше в законодавчих та інших нормативних актах не зустрічалось. Лісовий кодекс РСФСР від 01.08.1923 р. містив норму, згідно з якою до обов'язків службовців лісових органів входила охорона лісів від будь-якого незаконного користування, в т. ч. й самовільних порубок. Відповідно до цього Кодексу був прийнятий аналогічний Закон «Про ліси УРСР» від 03.11.1923 р. [30]. Однак слід зауважити, що з різних причин радянська влада повністю так і не реалізувала багатьох положень цього Закону.

У контексті даного дослідження має ценз більш детально зупинитися на розгляді деяких положень Закону «Про ліси УСРР» від 03.11.1923 р., оскільки він містив чимало статей, що регламентували питання охорони лісів, у т. ч. щодо проведення рубок, а отже, його норми мали важливе значення для визначення кримінальної відповідальності за незаконну порубку лісу. Зокрема, згідно зі ст. 16 вказаного Закону господарськими планами дозволялося забороняти рубку підростаючого лісу, а також встановлювати заборону на проведення рубок без урахування ступеня стиглості дерев. Крім того, запроваджувалася вимога щодо встановлення нормативної величини щорічного об'єму рубок, тобто ліміту за встановленими таксами (ст. 20); вводилася десятирічна заборона на рубки в разі перевищення 10-ти літньої норми (ст. 22); встановлювалися обмеження на об'єм рубок величиною щорічного приросту деревини (ст. 24). У ст. 58 Закону передбачалося застосування кримінальної відповідальності до посадових осіб за виконання робіт у лісах із порушенням затверджених планів. Згідно зі ст. 45 вказаного Закону функції охорони лісів покладалися на лісову варту. На виконання цієї норми та з метою наведення ладу в галузі ВУЦВК і РНК УСРР ухвалено постанову «Про лісову сторожу» від 21.09.1925 р. № 404 [31], згідно з п. 1 якої однією з основних функцій лісової варти з охорони лісів була боротьба із самовільним рубанням. Ця державна структура мала достатньо широкі повноваження на затримання самовільних порубщиків лісу і відбирання в них знарядь злочину, на проведення розшуку викрадених лісоматеріалів. Посадові особи лісової варти мали право носити зброю під час виконання ними службових обов'язків, складати протокол про лісопорушення та доставляти самовільних порубщиків в органи місцевої влади [32, с. 434].

Повертаючись до аналізу кримінального законодавства, зокрема щодо незаконної порубки лісу, відзначимо, що згідно з 82 КК УРСР 1922 р. карна відповідальність встановлювалась за порушення законів та правил щодо охорони лісів від знищення, винищення і розкрадання. Зміни в кримінальній відповідальності за КК УРСР 1922 р. зводились до підвищення або зниження розміру збитків, встановлених в якості межі між кримінально- і адміністративно-караним лісопорушеннями. На практиці це означало використання положень Закону «Про ліси УСРР» від 1923 р., в якому знайшли відображення правила та інструкції, спрямовані на охорону і збереження цього природного ресурсу. При цьому кримінальна відповідальність згідно зі ст. 82 КК УРСР наставала у випадках, коли розмір завданої шкоди, розрахований за прийнятими таксами, перевищував п'ятнадцять крб. або такі дії вчинялись особами, до яких раніше застосовувались заходи адміністративного впливу за лісові правопорушення. Згідно із ч. 1 ст. 82 КК УРСР за такі дії передбачалось позбавлення волі на строк до шести місяців або примусові роботи на той самий термін, або штраф до двохсот крб. у всіх випадках із конфіскацією знарядь злочину.

Водночас одним із напрямів у сфері кримінально-правової охорони лісів у радянській період було запровадження підвищеної карної відповідальності посадових осіб за злочинне ставлення до лісонасаджень. Склад злочину щодо незаконної порубки лісу містила ст. 99 КК УРСР 1922 р. (глава «Державні злочини», підрозділ «Злочини проти порядку управління»). Предметом цього складу злочину вперше названо ліс. Об'єктом визначено суспільні відносини, спрямовані на раціональне, планове використання лісу та його охорону. Об'єктивна сторона характеризувалася активними діями: хижацька експлуатація й знищення, а також ведення лісового господарства з порушенням правил. В інтересах охорони лісів від хижацької експлуатації та знищення, а також за ведення лісового господарства з порушенням плану ст. 99 КК УРСР передбачалася карна відповідальність у вигляді позбавлення волі або примусових робіт на строк до одного року з конфіскацією незаконно добутого майна, а рівно знарядь злочину, або штрафу до п'ятистам руб. золотом за порушення законів і обов'язкових постанов.

Розглядаючи питання кримінальної відповідальності за самовільну рубку лісу, не можна оминути проблему хижацької експлуатації та знищення деревинних ресурсів колгоспних лісів. Так, у 1925 році було прийнято постанову РНК УРСР «Про ліси трудового користування та про задоволення селянства лісами й побічним користуванням з державних лісів УСРР» від 27.05.1925 р. [33]. Зміст документа полягав у частковій реституції або поверненні селянам частини лісів, що належали їм до революції. Зокрема, селянам було передано частину лісів, якими вони раніше володіли на правах особистої власності (так звані селянські трудові ліси), а також ліси «нетрудового» використання, тобто ті, які не можна використовувати у виробничих цілях. Дані ліси призначалися для задоволення потреб колгоспів і колгоспників у деревині, в побічному користуванні, для розвитку лісових промислів. Майже через рік постанову РНК УСРР від 27.05.1925 р. повністю було виконано в частині передачі лісів селянству. Однак вказана постанова передбачала низку негативних для лісової галузі України заходів. А саме селянам передали приблизно 40% державного лісового фонду, яким вони не опікувалися і з якого значна частина постраждала від рубань (у процесі передачі лісів селянству дозволялося зрубати 932 тис. га лісу), що суттєво зменшило загальну площу лісів [34, с. 26–31]. Погоджуючись із відомим українським лісівником О.І. Фурдичко, цей крок комуністичного режиму слід трактувати як злочин проти навколишнього середовища [35, с. 276].

Із метою виправлення допущених помилок у 1926 році процес передачі лісів селянам було припинено на підставі постанови РНК УРСР від 31.05.1926 р. № 264 «Про лісове господарство України» [36], яка заборонила виділення лісів із державного фонду, й установлено тримісячний строк на подачу скарг із цього питання. Слід

зауважити, що ситуація з передачею селянам лісів виявилася настільки складною, що знадобилося прийняття чотирьох спеціальних постанов РНК УСРР, спрямованих на їхній захист від рубань: від 17.02.1926 р. № 102 «Про порядок провадження господарства в лісах, переданих на користування громадам і об'єднанням селянської трудової людності, й про заходи, скеровані до зберігання й охорони їх»; від 16.06.1926 р. № 258 «Про зміну ст. ст. 77, 78 і 81 четвертої частини Закону «Про ліси УСРР»; «Про зміну та доповнення частини IV Закону «Про ліси УСРР» від 29.04.1927 р.; від 10.04.1928 р. № 89 «Про зміни уваги арт. 81 Закону «Про ліси УСРР». Перші три постанови містили вимоги до всіх селян щодо налагодження охорони лісів та користування ними, зокрема провадження рубань, відповідно до затверджених планів ведення лісового господарства. Четверта же постанова РНК УСРР від 10.04.1928 р. № 89 [37] встановила відповідальність сільськогосподарських товариств та об'єднань трудового населення за порушення правил і вимог лісокористування відповідно до лісового законодавства України. У випадку порушення цих правил ліси могли вилучатися в судовому порядку та повертатися до державного лісового фонду УСРР.

Однак, незважаючи на прийняті заходи, форсована індустріалізація на при кінці 20-х років у сукупності з відсутністю господарської самостійності колгоспів призвела до масового інтенсивного вирубування колгоспних лісів, особливо на ділянках вдовж транспортних шляхів та по берегах річок, де транспортування лісу було найпростішим. Масштаби правопорушень у лісовому господарстві на території України набули таких розмірів, що керівництво країни змушено було прийняти дві постанови, що практично означали амністію всім лісопорушникам: постанову Всеукраїнський центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) «Про амністію по лісових правопорушеннях, передбачених ст. 99 КК» від 19.04.1924 р. [32, с. 113] і спільну постанову ВУЦВК і РНК УРСР «Про припинення кримінальних справ по лісових правопорушеннях» від 23.11.1925 р. [32, с. 113].

Цей крок радянської влади ще більше погіршив криміногенну ситуацію в країні щодо самовільних рубок лісу. Лісорубними бандами знищувалися кордони лісової охорони, відзначені численні випадки нападу на лісників, навіть такі, що спричинили їх загибель. Так, лише з 1925 по 1926 р. в Україні було вбито 46 лісових фахівців, поранено, пограбовано 198 лісничих [38, с. 338]. Усього за період з 1925 по 1929 р. незаконно було вирубано 1 млн. 1780 тис. куб. м. лісу, що становило в тодішніх цінах 14 млн. руб. [26, с. 250].

08.06.1927 р. був прийнятий новий КК УРСР 1927 р. [39], в якому знайшов своє відображення процес згортання нової економічної політики в СРСР. Слід звернути увагу, що КК УРСР 1927 р. визначався несистемністю положень щодо відповідальності за порушення лісового законодавства. У КК УРСР 1927 р. знайшла відображення тенденція до посилення кримінальної відповідальності. Зокрема, з метою боротьби з незаконною порубкою лісів у ст. 83 КК УРСР 1927 р. встановлювалася карна відповідальність за купівлю лісу, видобутого шляхом порубки. За такі дії передбачалась санкція у вигляді позбавлення волі на строк до шести місяців. Згідно із ч. 2 ст. 83 КК УРСР 1927 р. у разі вчинення тих самих дій у вигляді промислу передбачалось позбавлення волі до трьох років із конфіскацією всього або частини майна і заборона перебування в лісових місцевостях. Яким чином відокремити незаконну рубку лісу та його використання в особистих цілях від таких самих дій, які здійснювались у вигляді промислу, КК УРСР 1927 р. не роз'яснював, залишаючи рішення цього питання на розсуд суду.

У наступному, постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 17.10.1928 р. «Про зміни і доповнення Кримінального кодексу УРСР» [40] у ст. 82 КК УРСР 1927 р. були внесені зміни, які значно розширили перелік предмета цього складу злочину. До нього законодавець відніс ліси, парки, сквери, сади і дерево-стійні насадження впродовж вулиць, шляхів, рік, ставків. Крім того, значно розширився діапазон такої ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину, як місце його вчинення: 1) в лісі; 2) в парку; 3) в сквері; 4) в саду; 5) вздовж шляхів; 6) уздовж рік, ставків тощо.

КК УРСР 1927 р. було доповнено також й статтями про злочини проти порядку управління, уточнено поняття «посадова особа» та «службовий злочин». Відповідно до постанови ВУЦВК і РНК УРСР від 23.02.1927 р. «Про зміни ст. 99 КК УРСР і про доповнення указаного Кодексу ст.ст. 99-1 та 99-2» [41] дещо змінились й об'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 99 КК УРСР 1922 р. Зокрема, повертаючись до відображення дій за допомогою термінів «знищення» і «розкрадання», законодавець уперше звертається до адміністративної преюдиції. Тобто особа вже притягується до кримінальної відповідальності тоді, коли до неї були застосовані заходи адміністративного впливу. Цікаво й те, що законодавець виводить зі ст. 99 КК УРСР у ст. 99-1 КК УРСР таку дію, як заволодіння заздалегідь добутого самовільною порубкою лісу.

Окремо слід зупинитися на ст. 7 КК УРСР 1927 р., яка передбачала можливість кваліфікувати злочинні діяння за аналогією закону. Зокрема, у випадку відсутності в цьому КК прямих вказівок на окремі види злочинів, покарання мали визначатися за аналогією з тими статтями КК УРСР 1927 р., які передбачали схожі за характером склади злочинів. На практиці дана норма давала широку можливість каральним органам тлумачення закону, а звідси й використовувати її як засіб порушення законності, в т. ч. й щодо складів злочинів, передбачених ст. 82 і 99-1 КК УРСР.

Відтак можна констатувати, що з дати прийняття КК УРСР 1922 р. і до кінця 1929 р., розвиток інституту кримінальної відповідальності за самовільну рубку лісу йшов шляхом прийняття виправлень і доповнень до вказаного Кодексу, Закону «Про ліси УСРР» 1923 р. та постанов радянського уряду, які регламентували відповідальність за самовільну порубку лісу. Цей період характеризується наявністю законодавчих актів, що передбачали більш ефективні заходи впливу на лісопорушників, засновані на застосуванні фінансових санкцій та посиленні кримінальної відповідальності.

Наприкінці 1920-х рр. у СРСР відбувалась зміна політичного курсу – утвердження командно-адміністративної системи та форсування індустріалізації. Будівництво нових підприємств та реконструкція старих різко збільшили потреби в місцевих будівельних матеріалах. Тому обсяги рубань зростали з року в рік. Так, якщо в 1928 р. вирубали 21 тис. га, то в 1929 р. – 25 тис. га [38, с. 249]. Керівники же СРСР не враховували, що в республіці лісу мало, ліси виснажені і не в змозі забезпечити

промисловість [34, с. 26–31]. А відтак декларативність лісоохоронних заходів на фоні споживацького підходу радянського уряду в ставленні до природних ресурсів зумовила безкарну надмірну експлуатацію лісів, які вирубалися без дотримання будь-яких науково-обґрунтованих норм і правил.

Висновки. Підводячи підсумок проведеному дослідженню, відзначимо, що на розвиток кримінально-правової охорони лісів від незаконної порубки істотний вплив мала суспільно-політична і економічна ситуація в країні. Революція, громадянська війна, інтервенція, часта зміна урядів зумовили нестабільну обстановку в лісовому господарстві. Усе це сприяло стихійному та безконтрольному самовільному вирубуванню лісових ресурсів на території радянської України. Усвідомлюючи стратегічну важливість лісових ресурсів, радянській уряд видав цілу низку законодавчих актів, в яких декларувалась необхідність правової охорони лісів і встановлювалася карна відповідальність за самовільну (незаконну) порубку. Однак кримінальне законодавство даного періоду було суперечливим та базувалося на принципі «революційної правосвідомості», що породжувало соціальну нерівність і репресії.

Встановлені санкції не забезпечували ефективного виконання лісоохоронних заходів, передбачених у законодавчих актах даного періоду, адже, з одного боку, кримінальне законодавство було спрямоване на охорону лісів від самовільної рубки, а з іншого, значний вплив на нього мало одержавлення (націоналізація) лісів і панування лісоексплуатації над інтересами охорони природи. Тому в реальному житті більшість положень нормативно-правових документів, спрямованих на охорону лісів від самовільної порубки, порушувалось, не завжди і не в повній мірі виконувалось.

Література

1. Про землю: Декрет от 26.10.1917 г. // СУ РСФСР. 1917. № 1. Ст. 3 // Декреты Советской власти: Т. 1: 25.10.1917 г. М.: Политиздат, 1957. 16.03.1918 г. 640 с.

2. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2-х т.; Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / НАН України, Ін-т історії України (Пам'ятки історії України. Сер. V. Джерела новітньої історії) / [упоряд. В.Ф. Верстюк та ін.; відп. ред. В.А. Смолій та ін.]. К.: Наук. думка, 1996. 589 с.

3. Вакулюк П.Г. Історія реформ: головне у лісовому господарстві – стабільність в його організації й управлінні. Лісовий і мисливський журнал. 2015. № 6. С. 22–24.

4. Переписка с центральными учреждениями, Уездными и сельскими советами: О крестьянских съездах, подготовке к выборам в Учредительное собрание, об организации Украинского крестьянского союза и т. д. (июль – декабрь 1917 г.) // ДАЧО. Ф. Р. 4180. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 25, 7318.

5. Кіндюк Б.В. Правові засади охорони українських лісів в часи революції та громадянської війни. Держава і право. 2009. Вип. 44. С. 426–430.

6. Манько Ю.И. Хроника лесного дела на российском Дальнем Востоке в период перехода от капитализма к социализму (1917–1922 гг.). Вестник ДВО РАН. 2014. № 3. С. 95–110.

7. Попов І. Спроби вирішення земельного питання як чинник виникнення селянського повстанського руху на Чернігівщині (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Сіверянський літопис. 2008. № 1. С. 65–74.

8. История государства и права Украинской СССР: в 3 т. / [ред. кол.: Б.М. Бабий (гл. ред.), В.Е. Бражников, Л.Л. Потаринский и др.]. К.: АН УССР. ИГиП, 1987. «Наук. Думка». Т. 2: 1917–1937 гг. 1987. 296 с.

9. О лесах: Декрет ВЦИК Советов рабочих, солдатских, крестьянских и казачьих депутатов от 27.05.1918 г. // 1917–1928 годы: Сб. док. за 50 лет. М.: Политиздат, 1967. С. 67–83.

10. Петров В.В. Экология и право. М.: Юрид. лит., 1981. 224 с.

11. Закони про ліси України Радянського періоду: Державний комітет лісового господарства України. Науково-інформаційний центр лісоуправління. НТІ в лісовому господарстві. 2009. № 4. 63 с.

12 Про охорону лісів: Декрет РНК УРСР від 26.02.1919 р. ЗП УРСР. 1919. № 16. Ст. 176.

13 Директорія, Рада Народних Міністрів УНР: Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. Т. 1 / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. К.: Вид. ім. Олени Теліги, 2006.

14. Шелестов В. Ленінський Декрет «Про ліси». Радянське право. 1978. № 5. С. 41–46.

15. Печуляк В.П. Розвиток правового регулювання відносин у сфері лісового господарства України в період з 1917 по 1991 роки. Юридичний вісник. № 1(22). 2012. С. 27–33.

16. О заготовке леса: Декрет СНК от 1919.05.03 г. № 221 // Известия ВЦИК Советов от 06.05.1919 г. № 95 // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1919 г. М.: Управление делами Совнаркома СССР, 1943. С. 312–313.

17. Колданов В.Я. Очерки истории советского лесного хозяйства. М.: Экология, 1992. 256 с.

18. Кіндюк Б.В. Принципи радянського лісового права. Вісник Маріупольського державного університету. Серія 9: Право. 2013. № 6. С. 20-24.

19. О причислении всех рабочих и служащих в Главном Лесном, Главном Угольном… к разряду военнослужащих, с оставлением на местах прежней службы: постановление СТО РСФСР от 27.06.1919 № 317 // СУРП за 1919 г. М.: УДСНК СССР, 1943. С. 450.

20. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР. Постановление НКЮ от 12.12.1919 г. СУ РРКП. 1920. № 66. С. 589–592.

21. Про боротьбу з бандитизмом: постанова РНК УРСР від 01.01.1921 р. // ЗЗРРСУ. Х.: Наркомюст УСРР, 1921. 30 січня – 1 лютого. Ч. 2. Ст. 45. С. 40.

22. О мерах по борьбе с бандитизмом: постановление СНК УССР от 14.10.1921 г. // СУРРКПУ. Х.: Наркомюст УССР, 1921. 1-14 октября. Ч. 20. Ст. 592. С. 702.

23. Кіндюк Б.В. Правові основи створення та діяльності державної охорони лісів УРСР у період 1925–1950 рр. // Теорія та історія держави і права. С. 52–58.

24. Михайленко П.П. Борьба с преступностью в Украинской ССР: в 2-х т.; Т. 1: 1917–1925 гг. / авт. очерка и сост. сб. П.П. Михайленко; МООП УССР. К.: Высш. шк., 1966. 831 с.

25. Бобров Р.В. Исторические аспекты лесной политики. ЭИлеспром. № 29-30. М.: ВНИПИЭИлеспром, 1990. 49 с.

26. Борейко В.Е. История охраны природы Украины, X век – 1980 г.: 2-е изд. Доп. К.: КЭКЦ, 2001. (История охраны природы. Вып. 24). 544 с.

27. Іваницький Б. Ліси і лісове господарство на Україні. Варшава, 1936. Т. 2. (Праці Укр. наук. ін-ту. Т. 27. Серія економічна. Кн. 7). 123 с.

28. Уголовный кодекс УССР: постановление ВУЦИК от 23.08.1922 г. Х.: Наркомюст УССР, 1922. 52 с.

29. Лесной кодекс РСФСР от 1923 г. СУРРКП. 1923. № 58. С. 564.

30. Закон «Про ліси УРСР» від 1923 р.: постанова IV сесії ВУЦВК від 03.11.1923 р. ЗУ УРСР. 1923. № 46. Ст. 575.

31. Про лісову сторожу: постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 21.09.1925 р. № 404 // Постанови ВУЦВК і РНК УРСР (21-23 вересня 1925 р.) // ЗУРРСУ за 1925 р. Ч. 71. Від. 1. Х.: Наркомюст, 1925. 1785 с.

32. Амчиславский Я.Л. Лесное законодательство Украины. Х.: Наркомюст УССР, 1926. 531 с.

33. Про ліси трудового користування та про задоволення селянства лісами і побічним користуванням із державних лісів УСРР: постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 27.05.1925 р. ЗУРРСУ. 1925. №. 28. Ст. 222.

34. Кіндюк Б.В. Правове регулювання лісокористування в УРСР у період НЕПу. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 5. С. 26–31.

35. Фурдичк О.І. Першопостат українського лісництва // ВА «Бібльос». 2000. 369 с.

36. Про лісове господарство України: Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 31.05.1926 р. ЗУ РСУ УСРР. 1926. № 34-35. С. 264.

37. Про зміни уваги арт. 81 Закону «Про ліси УСРР»: постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 10.04.1928 р. № 89. ЗУ РСУ УСРР. 1928. № 9. Ст. 89.

38. Вакулюк П.Г. Нариси з історії лісів України. Фастів: Поліфаст, 2000. 624 с.

39. Кримінальний кодекс УРСР: постанова ВУЦВК від 08.06.1927 р. ЗУ УРСР. 1927. № 26-27. Ст.ст. 131, 132.

40. Про зміни і доповнення Кримінального кодексу УРСР: постанова ВУЦВК і РНК УРСР від 17.10.1928 р. ЗУ УРСР. 1928. № 5. Ст. 33.

41. Про зміни ст. 99 КК УРСР про доповнення цього Кодексу ст. ст. 99-1 та 99-2: Постанова ВУЦВК і РНК УРСР від 23.02.1927 р. ЗУ УРСР. 1927. № 6. Ст. 33.

Будяченко О. М.,
викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 342.9

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Максименко А. В.

У статті проаналізовано запровадження безвізового режиму паспортів та фіксація біометричних даних на державному кордоні. Наведено та порівняно статистичні данні Державної міграційної служби України за перші квартали 2016 та 2017 рр. Проаналізовано вплив запровадження біометричних технологій на протидію нелегальній міграції, та зазначені нові фактори ризику.

Ключові слова: *міграційна політика, нелегальний мігрант, протидія нелегальній міграції, державна міграційна служба України біометричний контроль.*

В статье проанализированы введение безвизового режима паспортов и фиксация биометрических данных на государственной границе. Приведены статистические данные Государственной миграционной службы Украины за первые кварталы 2016 и 2017 гг. Проанализировано влияние введения биометрических технологий на противодействие нелегальной миграции, и указаны новые факторы риска.

Ключевые слова: *миграционная политика, нелегальный мигрант, противодействие нелегальной миграции, государственная миграционная служба Украины, биометрический контроль.*

Article analyzes the introduction of a visa-free regime for passports and the fixation of biometric data at the state border. The statistics of the State Migration Service of Ukraine for 2016 and 2017 are presented. The influence of the introduction of biometric technologies on counteraction to illegal migration and the new risk factors mentioned are analyzed.

Key words: *migration policy, illegal migrant, visa-free regime, biometric control.*

Постановка проблеми. Зростання кількості осіб, що перетинають кордон в обох напрямках, підвищення привабливості паспорта громадянина України, а саме можливість в'їзду до країн ЄС без віз та додаткових довідок, вимагають запровадження більш технологічних та сучасних методів у сфері протидії нелегальній міграції в Україні. Світовий досвід свідчить, що адміністративні заборони та перепони значно зменшують кількість правопорушень, що можуть бути пов'язані з порушенням прав самих нелегальних мігрантів, посягати на встановлений порядок управління, майно та багато інших. Тому важливість жорсткого контролю та прозорість процедур у міграційній сфері вимагають запровадження біометричного контролю.

Метою статті є дослідження адміністративно-правових заходів протидії нелегальної міграції в Україні, а саме запровадження заходів біометричного контролю.

Виклад основного матеріалу. Основні положення державної міграційної політики та протидії нелегальній міграції закріплено в Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року. Метою цього документу є «привернути увагу до міграційних проблем, спрямувати і згуртувати суспільство з метою їх розв'язання, забезпечити взаємозв'язок міграційної політики з іншими сферами діяльності держави, перехід від політики реагування у відповідь на внутрішні та зовнішні чинники у сфері міграції до більш активної і цілеспрямованої політики» [1]. Тобто у сфері протидії нелегальній міграції передбачається реагування на виявлені факти порушень законодавства та створення умов для їх недопущення, превенції та попередження правопорушень міграційного законодавства.

Одним із напрямків реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року є запровадження біометричного контролю та створення відповідної інфраструктури. До цього кроку спонукали два фактори: перший із них – підписання угоди про безвізовий режим України з ЄС від 17.05.2017 р. Відповідно до цієї угоди українці, які мають біометричні паспорти, мають право перетинати кордон із країнами ЄС із туристичною, діловою метою або в сімейних справах на термін до 90 днів протягом 180-денного періоду протягом року. Під час в'їзду в Шенгенську зону, окрім біометричного паспорту, громадянам України необхідно мати підтвердження мети поїздки, місця проживання, наявність фінансових коштів, намір повернутися до місця постійного проживання, медичне страхування [2].

Другим фактором стало запровадження фіксації біометричних даних іноземців та осіб без громадянства державною прикордонною службою України (ДПСУ) в пунктах пропуску з 1 січня 2018 року. Що є однією з підсистем відомчої автоматизованої системи прикордонного контролю з метою забезпечення національної безпеки України. Згідно з указом Президента України № 256/2017 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 10 липня 2017 року «Про посилення контролю за в'їздом в Україну, виїздом з України іноземців та осіб без громадянства, додержанням ними правил перебування на території України» [3] обов'язкову фіксацію біометричних даних запроваджено у відповідності до визначеного Міністерством закордонних справ України переліку 70 країн, у тому числі Російської Федерації, що віднесено до категорії ризику. Решта іноземців – за результатами аналізу та оцінки ризиків. Законодавство дозволяє перебувати іноземцю в Україні до 90 діб протягом 180 діб.

Що дають вищевказані заходи у сфері протидії нелегальній міграції? Згідно з даними Державної прикордонної служби України у 2016 році громадяни України перетнули кордон із країнами ЄС близько 16 млн. разів [3]. Більшість із них, а саме 60% усіх перетинів, припадає на Польщу. У свою чергу, переважна більшість – у рамках так званого «Місцевого прикордонного руху» [4], в межах якого місцеві мешканці зазвичай протягом доби декілька разів перетинають кордон в обох напрямках. Але всі інші рухи через кордон для громадян України пов'язані з отриманням візи. Даному процесу передує збір великої кількості різноманітних довідок та документів. Частину з них інколи доводиться підробляти. Серед найпоширених – це довідки про доходи, банківські довідки, запрошення, броні готелів. Також

Максименко А. В., 2017

більш серйозні, як підробка паспортів. Це створює можливості до перетину кордону особам із групи ризику, потенційним правопорушникам та іншим потенційним нелегальним мігрантам.

Порівняно з 2016 роком у 2017 році кількість перетинів кордону, попри побоювання різкого збільшення потоку громадян України до країн ЄС, зросло лише на 1%, загалом це близько 16,5 млн. разів. Але зменшення перепон, підвищення прозорості отримання закордонних паспортів та запровадження біометрії виключило можливості та необхідність підробки документів. Відповідно, це розширить можливості для скорочення нелегальної міграції, боротьби з транснаціональною злочинністю і тероризмом.

З іншого боку, кількість осіб, що їдуть до України з метою постійного або тимчасового (з подальшим переїздом до країн ЄС) проживання, склала 14,6 тис. та 17,3 тис. осіб в 2016 та 2017 роках відповідно. Водночас зростає кількість супутніх правопорушень. У таблиці наведені порівняльні показники діяльності Державної міграційної служби України за 2016 та 2017 рр.

За статистичними даними 2017 р., за ч. 1 ст. 203 КУпАП «Порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні і транзитного проїзду через територію України» зростання склало 24%, стаття 204 КУпАП «Порушення порядку працевлаштування, прийняття на навчання, надання житла, реєстрації іноземців та осіб без громадянства та оформлення для них документів»: приріст – 17%, стаття 205 КУпАП «Невжиття заходів до забезпечення своєчасної реєстрації іноземців і осіб без громадянства»: приріст – 15%, стаття 206 КУпАП «Порушення порядку надання іноземцям та особам без громадянства житла, транспортних засобів та сприяння в наданні інших послуг»: приріст – 19%.

Найпоказовішим є виявлення нелегальних мігрантів та їх кількість, яких було видворено в примусовому порядку. Зростання склало, відповідно, 34% та 36%. Важливим чинником у досягненні таких показників стала фіксація біометричних даних іноземців та осіб без громадянства, що перетинають державний кордон України. Дані заходи дозволяють оперативно в найкоротші строки встановлювати особи виявлених незаконних мігрантів. Оскільки великий відсоток, намагаючись уникнути відповідальності або примусового видворення, могли користуватись підробними документами, називатися іншими іменами, за відсутності документів що засвідчують особу і т.д.

Динаміка показників Державної міграційної службі України у сфері протидії нелегальній міграції [3] проілюстрована в таблиці.

Таким чином, система заходів із запровадження більш технологічних проїзних документів (паспортів тощо) та біометричний контроль на українському кордоні за короткий час показали свою дієвість та ефективність у сфері протидії нелегальній міграції. Але слід звернути увагу на слабкі ланки, щоб унеможливити їх використання правопорушниками. Біометрія дає змогу усунути можливості для підроблення та шахрайських маніпуляцій після видачі документа. Разом із тим процедури подання та оброблення заяв для видачі проїзних документів та первинних документів є вразливою ланкою підвищеної безпеки біометричних проїзних документів.

Показник	од. виміру	2016 р.	2017 р.	Приріст %
ч. 1 ст. 203 КУпАП	Осіб	20177	26440	24%
ст. 204 КУпАП	Осіб	380	458	17%
ст. 205 КУпАП	Осіб	5855	6862	15%
ст. 206 КУпАП	Осіб	239	294	19%
На порушників міграційного законодавства накладено штрафів	грн.	16785559	17636807	5%
Виявлено нелегальних мігрантів, з них:	Осіб	6390	9678	34%
Видворено нелегальних мігрантів в примусовому порядку	Осіб	136	214	36%

Відповідно, необхідно створити прозорі, спрощені процедури, із чітким розподілом обов'язків і функцій уповноважених посадових осіб, підвищити рівень автоматизації і контроль доступу до даних, довільного порядку розгляду посадовими особами заяв суб'єктів звернень, а також інших заходів безпеки та боротьби з корупцією з метою усунення можливостей внесення недостовірної інформації у виданий документ.

Подальше вдосконалення процедур видачі документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, повинно передбачати прискорення процесу видачі документів і підвищення стандартів обслуговування, зниження навантаження на персонал, запровадження принципу «єдиного вікна».

Висновки. Таким чином, запровадження біометричного контролю та видача біометричних паспортів створюють умови для ефективної протидії нелегальній міграції, як зовнішній, так і внутрішній. За короткий строк вони довели свою дієвість та ефективність. Але для того, щоб вчасно реагувати на нові виклики, необхідно вдосконалити процедури видачі документів – через недостатню прозорість виникають можливості їх підробки та подачі неправдивої інформації.

Література

1. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250149647.

2. Безвізоваий портал Європейської спільноти. URL: //http://visa-free-europe.eu/state-of-play/core-documents/.

3. Статистичні дані Державної прикордонної служби України. URL: https://dpsu.gov.ua/ua/zviti/.

4. Місцевий прикордонний рух – загальна інформація. URL: //http://www.lwow.msz.gov.pl /uk/informacje_konsularne/13032012-mrg1/.

5. Пуригіна О.Г. Міжнародна міграція. К.: Академія, 2013. С. 224–225.

6. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України. Закон від 22.09.2011 № 3773-VI. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3773-17.

9. Про Державну прикордонну службу України: Закон України. Закон від 03.04.2003 № 661-IV. 2003. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/661-15.

10. «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 10 липня 2017 року «Про посилення

контролю за в'їздом в Україну, виїздом з України іноземців та осіб без громадянства, додержання ними правил перебування на території України». Указ Президента України № 256. URL: http://www.president.gov.ua/documents/2562017-22506.

11. Інструкція про примусове повернення та примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства: Наказ МВС України № 353/271/150 від 23.04.2012. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0806-12.

12. Порядок проведення заходів щодо здійснення нагляду та контролю за виконанням законодавства в міграційній сфері: Наказ МВС України № 850/536/1226 від 04.09.2013. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1683-13.

Максименко А. В.,
аспірант кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 343.125:341.44 (477)

ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ В ПРОВАДЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ МІЖНАРОДНИМ СПІВРОБІТНИЦТВОМ

Бойко І. І.

Стаття присвячена розгляду питання щодо можливості, а також процесуального порядку в контексті підстав, умов, мети застосування кримінального процесуального примусу. Аналізується поняття «кримінальний процесуальний примус», а також основні процесуальні форми міжнародного співробітництва: правова допомога під час виконання процесуальних дій, видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція), провадження в порядку перейняття, визнання та виконання вироків судів іноземних держав, міжнародних судових установ, передача засуджених осіб із метою виявлення законодавчих приписів та видів заходів кримінального процесуального примусу, що можуть мати місце.

Ключові слова: *кримінальний процесуальний примус, запобіжні заходи, заходи забезпечення кримінального провадження, екстрадиція, взаємна правова допомога, провадження в порядку перейняття, передача засуджених осіб, визнання та виконання іноземних вироків, міжнародне співробітництво.*

Статья посвящена исследованию вопроса относительно возможности, а также процессуального порядка в контексте оснований, условий, цели применения уголовного процессуального принуждения. Анализируется понятие «уголовное процессуальное принуждение», а также основные процессуальные формы международного сотрудничества: правовая помощь при производстве процессуальных действий, выдача лиц, совершивших уголовное правонарушение (экстрадиция), производство в порядке перенятия; признание и исполнение приговоров иностранных судов / международных судебных учреждений; передача осужденных лиц с целью выявления законодательных предписаний и видов мер уголовного процессуального принуждения, которые могут применяться.

Ключевые слова: *уголовное процессуальное принуждение, меры пресечения, меры обеспечения уголовного производства, экстрадиция, взаимная правовая помощь, производство в порядке перенятия, передача осужденных лиц, признание и исполнение иностранных приговоров, международное сотрудничество.*

International co-operation in the course of criminal compulsion , as a part of the criminal proceedings in general, aimed at solving the general objectives of criminal proceedings, as well as specific tasks related to the implementation of procedural forms of international cooperation, sometimes requires the application of criminal procedural compulsion.

The scope of the criminal procedural coercive measures that can be applied in international cooperation is much narrower, because it depends on the admissibility and order of its application, defined by the international treaties that are in force for the cooperating states, as well as by the provisions of domestic national law.

It should be noted that measures of criminal procedural coercive differentiate depending on the form of international cooperation, as well as from the type, in the case of providing mutual legal assistance, legal assistance.

Thus, in the provision of legal aid, criminal prosecution may be related to the implementation of procedural actions, the application of measures to ensure criminal proceedings (for example, the imposition of seizure on property), and in the implementation of the other procedural forms with the need for preventive measures, including specific (temporary, extradition arrest), both related to detention, and not related.

An important task in implementing any procedural form of international cooperation during criminal proceedings is to maintain a balance between the need for criminal procedural compulsion and the observance of the rights of individuals whose interests and rights can be more or less severely limited.

Key words: *criminal procedural compulsion , precautionary measures, measures for ensuring criminal proceedings, extradition, mutual legal assistance, adoption of criminal proceedings, transfer of convicted persons, execution of foreign sentences.*

Постановка проблеми. Кримінальне процесуальне законодавство не завжди точно, логічно та послідовно визначає ті поняття, якими користується правозастосовна практика і які є предметом багаторічного дослідження науки кримінального процесу. Окремі дефініції потребують дослідження, уточнення, а також визначення можливості і допустимості використання. Зокрема, це стосується такої важливої частини кримінальної процесуальної діяльності, як сфера міжнародного співробітництва.

Стан опрацювання. Питання застосування кримінального процесуального примусу, зокрема і того, що має місце під час здійснення міжнародного співробітництва, в науці кримінального процесу є досить вивченими. Авторами, що займаються чи займались цією проблематикою, є: Аленін Ю.П., Божьєв В.П., Благодир А.А., Васильєв Є.Г., Гловюк І.В., Зінатуллін З.З., Мурзановська А.В., Нестеренко С.С., Рожнова В.В., Підгородинська А.В., Удалова Л.Д., Чорноус Ю.М., Шило О.Г. та ін. Однак деякі аспекти питання потребують подальшого поглибленого дослідження.

Метою даної статті є визначення на підставі законодавчих приписів, а також напрацювань науки кримінального процесу системи заходів кримінального процесуального примусу, що можуть застосовуватися в провадженнях, пов'язаних із здійсненням міжнародного співробітництва; виокремлення підстав, умов та процесуального порядку застосування останніх.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) 2012 року містить нову термінологію в порівнянні з попереднім КПК 1960 р., зокрема й щодо поняття «кримінальний процесуальний примус». Точніше, зазначений термін у ньому взагалі відсутній, однак наука кримінального процесуального права досить активно використовує останній, спираючись на прояв його характеристик під час здійснення кримінального провадження. Адже саме в науці кримінального процесу цей термін є достатньо усталеним і дослідженим. Замінивши систему заходів кримінально-

Бойко І. І., 2017

го процесуального примусу на систему інших заходів – забезпечення кримінального провадження – законодавець не надав визначення останньому поняттю, однак визначив підстави, мету та умови застосування.

У кримінальній процесуальній науці існує дискусія щодо співвідношення понять «заходи забезпечення кримінального провадження» та «заходи кримінального процесуального примусу». Одними авторами останні ототожнюються [1, с. 118], іншими – ні. Остання позиція зводиться до думки, що заходи кримінального процесуального примусу не охоплюються заходами забезпечення кримінального провадження, і вони є частиною цілого [2, с. 226].

Слід зазначити, що кримінальний процесуальний примус є видом державного примусу й набуває ознак останнього. До них відносяться: 1) здійснюється від імені держави тільки уповноваженими особами; 2) має юридичний характер, заснований на нормах права, застосовується на законних підставах, тобто є легалізованим; 3) має персоніфікований характер; 4) представляє собою зовнішній, жорсткий захід дії права, що має за мету примусове виконання встановлених приписів; 5) виступає в якості засобу виправлення, перевиховання, тобто супроводжується використанням елементів переконання; 6) здійснюється в особливій процесуальній формі, встановленій юридичними нормами, та в їх межах за допомогою спеціальних актів застосування права; 7) зумовлений конфліктом між державною волею, яка виражена в нормі права, та індивідуальною волею осіб, що її порушили; 8) застосовується до конкретних суб'єктів права, які порушили правові норми; 9) застосовується для забезпечення виконання норм права і разом із тим на підставі норм права, зокрема, передбачених у них санкціях [3, с. 53].

Слід зазначити, що в кримінальній процесуальній науці мають місце два терміни: «примус у кримінальному процесі» та «кримінальний процесуальний примус». Перше охоплює всі види впливу на суб'єктів кримінального провадження, в результаті чого він змушений виконувати процесуальний обов'язок проти власної волі, включаючи психічний вплив на суб'єктів через призму можливого застосування санкцій не лише процесуальних, а й кримінально-правових, цивільно-правових та інших, як зазначає І.М. Янченко [4, с. 22]. Окрема позиція стосується ототожнення вказаних понять із зазначенням того, що кримінальний процесуальний примус охоплює всі випадки застосування примусових заходів у зв'язку з реалізацією норм кримінального процесуального права [5, с. 9, 14].

Слід звернути увагу на те, що в низці статей КПК України проявляється в більшій чи меншій мірі необхідність застосування примусу. І останній, виходячи з представлених юридичною наукою характеристик та властивостей, проявляється під час кримінального провадження не тільки під час застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. Як зазначає О.В. Фірман, «примус у кримінальному провадженні передбачає всі різновиди впливу на учасників кримінального провадження, внаслідок якого вони зобов'язані виконувати процесуальні обов'язки всупереч власній волі під загрозою застосування до них санкцій різного виду: кримінально-процесуальних, кримінально-правових, адміністративно-правових, дисциплінарних» [6, с. 231].

Вважаємо, що немає необхідності, зокрема і з точки зору практичного погляду, диференціації двох вищевказаних понять, оскільки таким чином здійснюються переобтяження кримінального процесуального права. Важливим є розмежування понять «заходи кримінального процесуального примусу» та «заходи забезпечення кримінального провадження», зокрема й з огляду на певну законодавчу дефініцію і визначення системи перших, а також їхньої мети, порядку та підстав застосування, а також розуміння того, що кримінальне провадження без примусу в певному вигляді, обсязі, взагалі не може бути реалізовано. Кримінальний процесуальний примус проявляється як під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, так і під час провадження певного роду процесуальних (у тому числі і слідчих (розшукових), гласних і негласних) дій. Слід акцентувати увагу на тому, що в даних випадках заходи кримінального процесуального примусу забезпечують належну, відповідну кримінальним процесуальним нормам поведінку окремих суб'єктів кримінальних процесуальних відносин, а в інших – покликані забезпечити отримання і дослідження доказів (як зазначено вище, під час провадження слідчих (розшукових) дій). Одні заходи примусу застосовуються з превентивною метою, інші – коли порушення вже має місце [7, с. 9].

Крім того, якщо виходити з етимологічного тлумачення терміну «примус» (під ним розуміється «зумовлена кимось або чимось необхідність діяти певним способом незалежно від бажання, натиск, зумовлений законом» [8, с. 1124]), можна дійти висновку, що кримінальний процесуальний примус здійснюється і під час провадження негласних слідчих (розшукових) дій. Однак, зважаючи на вказівку законодавця, що відомості про факт та методи їх проведення не підлягають розголошенню за загальним правилом, тобто особа не знає, що відносно неї здійснюються НСРД. Частина перша ст. 253 КПК України передбачає, що особи, конституційні права яких було тимчасово обмежено під час проведення НСРД, а також підозрюваний, його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про такі обмеження. Тобто в КПК прямо вказується, що під час здійснення НСРД має місце обмеження конституційних прав осіб, про яке вони повинні бути повідомлені після їх проведення, однак під час їх проведення щодо особи здійснюються дії, в яких є суттєвий елемент примусу, який така особа відчуває після надання відповідної інформації в порядку ч. 2 ст. 253 КПК України.

Важливою частиною кримінальної процесуальної діяльності в разі виникнення необхідності можуть виступати кримінальні провадження, пов'язані з міжнародним співробітництвом. Розвиток взаємовідносин між державами в напрямку євроінтеґрації, якнайширший розвиток принципу співробітництва спонукають держави все частіше звертатися до положень відповідних міжнародних договорів, що регламентують зазначене питання, та вдосконалювати внутрішнє національне кримінальне процесуальне законодавство з метою здійснення ефективного співробітництва в кримінальній процесуальній сфері, оскільки від цього залежить вирішення завдань кримінального провадження, а також необхідність дотримання балансу попередньо зазначеним правами і свободами осіб, які залучаються до реалізації різних форм співробітництва.

Так, відповідно до ст. 542 КПК України міжнародне співробітництво в ході кримінального провадження складає систему правових заходів із метою надання правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передачі засуджених осіб, тимчасовій передачі осіб і виконання вироків.

Слід зазначити, що вищевказана законодавча дефініція характеризує зазначене поняття з позицій загальної характеристики. Однак останнє є досить складним і багатоаспектним, тому доцільно звернутись до його наукового визначення. Так, А.В. Підгородинська визначає міжнародне співробітництво в кримінальному провадженні як узгоджену з відповідними центральними (уповноваженими) та компетентним органам (установою юстиції) іноземної держави діяльність, здійснювану відповідним органом іноземної держави (згідно чинного для обох Сторін міжнародно-правового договору/ принципу взаємності), національним кримінальним процесуальним законодавством держав), пов'язану із здійсненням кримінального провадження (наданням правової допомоги щодо провадження окремих процесуальних дій, перейняттям кримінального провадження, екстрадицією, визнанням вироків судів іноземних держав та міжнародних судових установ та судів, передачею засуджених осіб) [8, с. 114].

Вирішення завдань кримінального провадження детермінує необхідність здійснення міжнародного співробітництва в різноманітних процесуальних формах. Усе залежить від того, які саме процесуальні дії необхідно здійснити і які задачі вирішити, запитуючи відповідну взаємодію.

КПК України передбачає такі процесуальні форми міжнародного співробітництва: правову допомогу під час провадження процесуальних дій; видачу осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадицію); кримінальне провадження в порядку перейняття; передачу засуджених осіб; визнання та виконання вироків судів іноземних держав / міжнародних судових установ. Крім того, ст. 542 КПК України визначає, що міжнародним договором України можуть бути передбачені інші, ніж у КПК України, форми співробітництва під час кримінального провадження. Це означає, що за наявності відповідної регламентації іншої процесуальної форми співробітництва чинним для України та іншої держави міжнародним договором взаємодія може відбуватися в порядку, визначеному таким договором.

Зважаючи на те, що всі процесуальні форми міжнародного співробітництва є достатньо врегульованими на міжнародно-правовому і національному рівнях, вони представляють собою певну частину кримінальної процесуальної діяльності, в процесі здійснення якої виникає необхідність у застосуванні кримінального процесуального примусу (при цьому ми виходимо з «широкого» розуміння кримінального процесуального примусу).

Для визначення механізму його застосування необхідним є аналіз вищевказаних проваджень із позицій законодавчої регламентації.

Що стосується міжнародної правової допомоги, то відповідно до ч. 1 ст. 541 КПК України це – проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких необхідне для досудового розслідування, судового розгляду або для виконання вироку, ухваленого судом іншої держави або міжнародної судової установи.

У науці існує «широке» і «вузьке» розуміння поняття «правова допомога в кримінальному провадженні». «Широке» розуміння включає і виконання процесуальних дій, і видачу осіб, і провадження в порядку перейняття [10, с. 13; 11, с. 57; 12, с. 383; 13, с. 281]. «Вузький» підхід підтримується М.І. Смирновим, який визначає правову допомогу в кримінальних справах як передбачену міжнародними договорами, національним кримінальним процесуальним законом або засновану на принципі взаємності діяльність компетентних органів Запитуваної договірної держави з проведення на її території або сприяння в проведенні на території Запитуючої договірної держави процесуальних дій із метою сприяння розслідуванню, розгляду і вирішенню кримінальної справи, що знаходиться в провадженні компетентних органів Запитуючої договірної держави [14, с. 26].

У процесі реалізації цієї процесуальної форми міжнародного співробітництва можуть вчинятись будь-які процесуальні дії, передбачені КПК України та/або чинним міжнародним договором. КПК України передбачає такі види міжнародної правової допомоги: вручення документів; тимчасову передачу; виклик особи, яка перебуває за межами України; допит за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео-або телефонної конференції; розшук, арешт і конфіскацію майна; контрольовану поставку; прикордонне переслідування; створення і діяльність спільних слідчих груп.

Так, зі здійсненням вручення документів за запитом компетентного органу іноземної держави здійснюється і виклик такої особи. Якщо особа не з'являється без поважних причин, до неї може бути застосовано привід у порядку, передбаченому КПК України. Таким чином, мова йде про можливість застосування заходу забезпечення кримінального провадження, в якому є суттєвий елемент кримінального процесуального примусу, у вигляді приводу. Стаття 564 КПК України не містить зазначення того, в якому процесуальному статусі знаходиться особа. А привід відповідно до ч. 3 ст. 140 КПК може бути застосовано щодо підозрюваного, обвинуваченого або свідка. Крім того, існують обмеження щодо особи свідка (неповноліття, вагітність, інвалідність першої або другої груп, наявність в особи дітей віком до шести років або дітей-інвалідів, яких вона виховує одноособово, особи, які не можуть бути допитані як свідки). Оскільки процесуальна дія виконується в порядку, передбаченому законодавством Запитуваної держави, а відповідна норма ст. 564 КПК України, прописуючи специфічний порядок реалізації, відсилає до положень ст. 140 КПК України в контексті питання, визначеного вище, необхідно враховувати процесуальний статус особи, що не з'являється за викликом, і зазначені обмеження щодо застосування приводу і керуватися цими положеннями. Крім того, необхідно додержуватися підстав (із урахуванням особливостей провадження), умов і мети його застосування.

Стаття восьма Європейської конвенції про взаємну правову допомогу в кримінальних справах 1959 р. передбачає, що свідок або експерт, який не з'явився до суду згідно з повісткою, про вручення якої було порушено прохання, не може, навіть якщо ця повістка містить попередження про покарання, підлягати ніякому покаранню або запобіжному заходу, якщо він у подальшому

добровільно з'явиться на території Запитуючої держави і буде знову належним чином викликаний до суду [15].

Що стосується тимчасової передачі, необхідність у якій може виникнути для дачі показань або участі в інших процесуальних діях особи, яка тримається під вартою або відбуває покарання у вигляді позбавлення волі на території іноземної держави і не притягується до кримінальної відповідальності в цьому кримінальному провадженні, то кримінальний процесуальний примус може мати місце тоді, коли є рішення компетентного органу іноземної держави про тримання особи під вартою або про призначення їй покарання у вигляді позбавлення волі, що є підставою для тримання під вартою в Україні особи, яка тимчасово передається в Україну. Тобто можна вести мову про продовження застосування кримінального процесуального примусу. Однак, що є цікавим, можливість такого продовження відповідно до вказівки ч. 7 ст. 565 КПК України залежить, окрім наявного попередньо винесеного рішення компетентним органом іноземної держави, від наявності письмової згоди такої особи. Тобто, даючи згоду на тимчасову передачу себе до іноземної держави, особа погоджується з продовженням застосування до неї певного заходу кримінального процесуального примусу поза державою знаходження.

Якщо в межах міжнародної правової допомоги здійснюється виклик особи, яка перебуває за межами України, то можливість застосування кримінального процесуального примусу залежить від процесуального статусу, в якому особа знаходиться. Так, відповідно до ч. 2 ст. 566 КПК України викликана особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності, затримана, стосовно неї не може бути обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, застосовано інші заходи забезпечення кримінального провадження чи обмеження її особистої свободи як із приводу кримінального правопорушення, яке є предметом цього кримінального провадження, так і за будь-яке інше кримінальне правопорушення, вчинене до перетинання державного кордону України (у випадку в'їзду в Україну).

Підозрюваний, обвинувачений або засуджений можуть бути затримані, стосовно них можуть бути застосовані запобіжні заходи або приведено до виконання вирок лише за злочин, зазначений у повістці.

КПК України визначає, що допит шляхом відео- або телефонної конференції здійснюється в порядку, передбаченому законодавством Запитуючої сторони.

Кримінальний процесуальний закон у ст. 567 КПК України не передбачає застосування кримінального процесуального примусу щодо осіб, які не з'являються за викликом для участі в цій процесуальній дії.

Під час реалізації такого виду правової допомоги, як розшук, арешт та конфіскація майна, також допускається застосування заходів кримінального процесуального примусу, зокрема шляхом застосування заходу забезпечення кримінального провадження – накладення арешту на майно, яке отримано злочинним шляхом, у порядку, передбаченому КПК України.

Під час реалізації інших видів правової допомоги кримінальний процесуальний примус або не застосовується (контрольована поставка), або носить прихований характер (прикордонне переслідування).

В екстрадиційному провадженні, яке представляє собою визначену кримінальним процесуальним законодавством процедуру видачі особи, що складається з певних етапів, впорядкованої сукупності процесуальних дій, за необхідності – прийняття процесуальних рішень, здійснювану уповноваженими на це органами в межах повноважень із метою вирішення загальних завдань кримінального провадження, зокрема з метою притягнення особи до кримінальної відповідальності та виконання обвинувального вироку суду іноземної держави, законодавець визначає процесуальний порядок застосування кримінального процесуального примусу у вигляді: затримання, застосування тимчасового, екстрадиційного арештів, а також запобіжних заходів, не пов'язаних із триманням під вартою.

Затримання в межах екстрадиційного провадження має низку особливостей, визначених ст. 582 КПК України. Законодавець, визначаючи процедуру цього заходу процесуального примусу, відсилає правозастосувача до ст. 208 КПК України, що формулює підстави затримання особи вповноваженою службовою особою. Серед останніх не бачимо підстави, пов'язаної з тим, що особа знаходиться в міжнародному розшуку. Крім того, у вітчизняній практиці існують випадки повторного затримання тих осіб, щодо яких, наприклад, слідчим суддею не було задоволено клопотання прокурора про тимчасовий арешт, а пізніше – ініційовано питання про застосування екстрадиційного арешту.

Кримінальний процесуальний примус під час екстрадиційного провадження може бути застосовано ще до отримання запиту про видачу, наприклад, у вигляді тимчасового арешту, а після отримання запиту, до вирішення питання про видачу, – екстрадиційного арешту чи іншого запобіжного заходу, не пов'язаного із триманням під вартою.

Кримінальне провадження в порядку перейняття, як самостійна процесуальна форма міжнародного співробітництва, також пов'язана з можливістю застосування кримінального процесуального примусу. Вона представляє собою одну з форм спільного судочинства. Вказане провадження пов'язане із здійсненням компетентними органами однієї держави розслідування з метою притягнення особи до кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, вчинене на території іншої держави, за її запитом.

Стаття 597 КПК України передбачає можливість тримання під вартою особи до отримання запиту про перейняття кримінального провадження строком не більше 40 діб. Тримання під вартою особи здійснюється в порядку статті 583 КПК України, що визначає процесуальний порядок застосування до особи тимчасового арешту.

Після прийняття рішення центральним органом за запитом компетентного органу Запитуючої держави перейняття кримінального провадження здійснюється згідно з правилами КПК України. Відповідно, може бути застосовано будь-які заходи кримінального процесуального примусу, визначені КПК України, за наявності підстав.

Глава 46 КПК України прописує процесуальний порядок визнання та виконання вироків судів іноземних держав та передачу засуджених осіб. Слід диференціювати зазначені процесуальні форми міжнародного співробітництва на визнання та виконання вироків судів іноземних держав (міжнародних судових установ) та передачу засуджених осіб (у процесі чого також здійснюється

визнання та виконання вироку суду іноземної держави). Для ефективної реалізації зазначених процесуальних форм міжнародного співробітництва також може знадобитись застосування кримінального процесуального примусу. Так, ч. 9 ст. 602 КПК України передбачає, що у випадках, передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, якщо вирок суду іноземної держави передбачає покарання у вигляді позбавлення волі, Міністерство юстиції України надсилає засвідчену копію запиту про виконання вироку суду іноземної держави прокурору для звернення до слідчого судді з клопотанням про застосуванння запобіжного заходу до вирішення питання про виконання вироку суду іноземної держави.

Розглядаючи питання про виконання вироку суду іноземної держави під час ухвалення рішення виконання, суд може одночасно ухвалити рішення про обрання запобіжного заходу стосовно особи. При цьому законодавець не визначає специфічних підстав, строків, порядку для застосування кримінального процесуального примусу у вигляді запобіжних заходів.

Провадження щодо передачі громадянина України, засудженого судом іноземної держави, як правило, містить елемент диспозитивності, оскільки його реалізація є можливою за наявності письмової згоди засудженої особи. Вирішивши процесуальні питання, пов'язані з можливістю виконання (продовження виконання) вироку суду іноземної держави, організовується фактична передача особи на територію України, відповідно, особа попадає у сферу кримінально-виконавчої юрисдикції, і до неї продовжує застосовуватись призначене судом покарання.

Висновки. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження, виступаючи частиною кримінального провадження в цілому, спрямованого на вирішення загальних завдань, а також специфічних завдань, пов'язаних із реалізацією конкретних процесуальних форм міжнародного співробітництва, потребує подекуди застосування кримінального процесуального примусу.

Обсяг заходів кримінального процесуального примусу, що можуть застосовуватися під час міжнародного співробітництва, є значно вужчим, оскільки залежить від допустимості й порядку його застосування, визначених чинними для співпрацюючих держав міжнародними договорами, а також положеннями внутрішньо національного законодавства.

Слід зазначити, що заходи кримінального процесуального примусу диференціюються залежно від форми міжнародного співробітництва, а також від виду відповідної процесуальної форми.

Так, під час надання правової допомоги кримінальний процесуальний примус може бути пов'язаний із здійсненням процесуальних дій, застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження (приводу, накладенням арешту на майно), а під час здійснення інших процесуальних форм – із необхідністю застосування запобіжних заходів, у тому числі і специфічних (тимчасовий, екстрадиційний арешти).

Важливим завданням реалізації будь-якої процесуальної форми міжнародного співробітництва під час кримінального провадження є дотримання балансу між необхідністю застосування кримінального процесуального примусу та дотриманням прав осіб, права та інтереси яких можуть бути обмежені.

Література

1. Удалова Л.Д. Кримінальний процес: навчальний посібник в питаннях та відповідях. Київ: Видавець, 2012. С. 118–119.
2. Гумін О.М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим кримінальним процесуальним кодексом України. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 226–231.
3. Марченко М.Н. Теория государства и права. М.: Юрид. л-ра, 1996. С. 53.
4. Янченко І.М. Кримінально-процесуальний примус при провадженні слідчих дій: дис. …канд. юрид. наук. Харків, 2010. 223 с.
5. Благодир А.А. Застосування примусу під час провадження слідчих дій: автореф. дис. …канд. юрид. наук. Київ: Київський Національний університет внутрішніх справ, 2009. 14 с.
6. Фірман О.В. Заходи забезпечення кримінального провадження та їх класифікація. Юридичний електронний журнал. 2014. № 6. С. 231–243. URL: http : www.lsej.org.ua/6_2014/64.pdf.
7. Зинатуллин З.З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность (Вопросы теории и практики). Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1981. С. 9.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови з додат. та доповн. / Уклад. і гол.ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
9. Підгородинська А.В. Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні: поняття та процесуальні форми. Науковий вісник Херсонського державного університету. № 4. 2015. С. 114–118.
10. Виноградова О.І. Міжнародне співробітництво у галузі боротьби із злочинністю (кримінально-процесуальний аспект): автореф. дис. …к.ю.н.; Нац. юрид. академія ім. Я. Мудрого. Х., 2000. 22 с.
11. Вихрист С.В. До визначення екстрадиції. Український часопис міжнародного права. 2001. № 1. С. 57–60.
12. Гавриш Т.С. Проблеми правової регламентації міжнародного співробітництва у галузі надання Україною міжнародної правової допомоги в кримінальних справах // Держава і право: зб. наук. праць. 2001. Вип. 13. С. 381–388.
13. Маланюк А. Перейняття кримінального переслідування як інститут правової допомоги у кримінальних справах // Проблеми державотворення і захисту праві людини в Україні: матеріали VIII наук.практ. конф. 13-14 лютого 2002 р. Львів: юридичний ф-т Львівського Нац. унів-ту ым. Івана Франка, 2002. С. 281–283.
14. Смирнов М.І. Інститут взаємної правової допомоги у кримінальних справах: сучасний стан та перспективи розвитку. Одеса: Фенікс. 2006. 242 с.
15. Європейська конвенція про взаємну допомогу в кримінальних справах від 20.05.1959 р. URL: http: // zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_036.

Бойко І. І.,
аспірант кафедри кримінального процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»

УДК 343.985.7

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВАГИ ДО ЧЕСТІ І ГІДНОСТІ ОСОБИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Кушнір Л. В.

У статті на основі аналізу практики констатовано високий рівень порушень прав і свобод людини та наявність багатьох фактів недотримання принципу поваги до честі, гідності і репутації особи на досудовому розслідування взагалі та під час проведення слідчих (розшукових) дій зокрема. Доведено, що слідчі (розшукові) дії є не тільки діями пізнавального характеру, а ще й формою правовідносин їх учасників. Обґрунтовано, що за цих умов забезпечення дотримання принципу поваги до честі, гідності і репутації особи на досудовому розслідування та під час проведення слідчих (розшукових) дій повинне відбуватися за рахунок удосконалення правового статусу потерпілого, підозрюваного, захисника та інших учасників процесу. Сформульовані конкретні пропозиції з удосконалення норм чинного Кримінального процесуального кодексу України із цього приводу.

Ключові слова: *честь і гідність, досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії, підозрюваний, обвинувачений, потерпілий.*

В статье на основе анализа практики констатирован высокий уровень нарушений прав и свобод человека и наличие множества фактов несоблюдения принципа уважения чести, достоинства и репутации лица на предварительном расследовании в целом и во время проведения следственных (розыскных) действий в частности. Доказано, что следственные (розыскные) действия являются не только действиями познавательного характера, но и формой правоотношений их участников. Обосновано, что в этих условиях обеспечение соблюдения принципа уважения чести, достоинства и репутации лица на предварительном расследовании и при проведении следственных (розыскных) действий должно происходить за счет совершенствования правового статуса потерпевшего, подозреваемого, защитника и других участников процесса. Сформулированы конкретные предложения по совершенствованию норм действующего Уголовного процессуального кодекса Украины в указанном направлении.

Ключевые слова: *честь и достоинство, досудебное расследование, следователи (розыскные) действия, подозреваемый, обвиняемый, потерпевший.*

In the article, based on the analysis of practice, a high level of violations of human rights and freedoms and the existence of many facts of non-observance of the principle of respect for the person's honor, dignity and reputation at the preliminary investigation in general and during the conduct of investigative actions, in particular, were ascertained. It is proved that investigative actions are not only cognitive actions, but also a form of legal relations of their participants. It is justified that in these conditions, ensuring the observance of the principle of respect for the honor, dignity and reputation of a person on preliminary investigation and during investigative actions should be carried out by improving the legal status of the victim, suspect, defender and other participants in the process. Specific proposals have been formulated to improve the norms of the current Criminal Procedure Code of Ukraine in this direction.

Key words: *honor and dignity, pretrial investigation, investigators actions, suspect, accused, injured.*

Постановка проблеми. Право на честь, гідність, ділову репутацію є невід'ємним та недоторканним правом особи. Це право складається з правомочності володіння, користування і розпорядження названими благами. Правомочність щодо володіння характеризується можливістю володіти честю, гідністю, діловою репутацією незалежно від третіх осіб і вимагати від будь-якої фізичної та юридичної особи не порушувати ці блага. Правомочність із користування полягає в можливості використовувати відповідні уявлення про себе, що склалися в різних сферах, для досягнення певної мети чи отримання інших благ. Правомочність із розпорядження названими благами полягає в можливості їх зміни тільки за волевиявленням самої особи чи її діяннями, що можуть до цього призвести [1]. Забезпечення поваги до честі і гідності особи на досудовому слідстві взагалі і під час провадженні слідчих (розшукових) дій зокрема є однією з найбільш актуальних проблем сучасної кримінально-процесуальної науки і юридичної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення поваги до честі і гідності особи на досудовому розслідуванні взагалі та під час проведення слідчих (розшукових) дій зокрема постійно привертають увагу вчених-процесуалістів. Зокрема, ці проблеми розроблювали Ю.П. Аленин, К.В. Антонов, В.Д. Берназ, С.О. Гриненко, О.М. Дроздов, С.М. Карпіка, С.С. Кирпа, В.А. Колесник, С.С. Кудінов, Є.Д. Лук'янчиков, Д.П. Письменний, М.А. Погорецький, О.О. Подобний, О.В. Сачко, Є.Д. Скулиш, С.М. Смоков, В.М. Стратонов, О.Ю. Татаров, В.М. Тертишник, Р.І. Тракало, В.Г. Уваров, Р.М. Шехавцов та ін. Однак на сьогодні багато аспектів указаної проблеми залишаються недостатньо дослідженими.

Окреслення цілей роботи. Завданням статті є визначення найбільш проблемних аспектів забезпечення поваги до честі і гідності особи під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз практики вказує на безліч порушень прав і свобод людини та наявність багатьох фактів недотримання принципу поваги до честі, гідності і репутації особи.

За результатами соціологічних досліджень, 25% засуджених вважають, що вони невинуваті у вчиненні кримінальних правопорушень, за які відбувають покарання, 20% стверджують, що вони злочинів не вчиняли взагалі, і лише 55% опитаних засуджених вважають себе винуватими у вчиненні злочину. Відповідно, 55% вважають покарання справедливим; байдуже ставляться до покарання 14%; 18,8% вважають покарання несправедливим; 12,2% не відповіли на поставлене запитання [2].

Кушнір Л. В., 2017

Рік від року з підстав порушень прав людини на досудовому слідстві зростає кількість звернень громадян України як до Уповноваженого Верховної ради України з прав людини, так і до Європейського суду з прав людини. При цьому переважна більшість проблем, які призводять до констатації Європейським судом із прав людини порушень Конвенції, є приниження честі і гідності особи, яке частіш за все проявляється в поганому поводженні з особами, що перебувають під вартою, нелюдські чи неналежні умови їх утримання в ув'язненні, факти тортур, ненадання медичної допомого тощо. Переважна більшість цих порушень має місце на стадії досудового розслідування під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Слідчі дії є не тільки діями пізнавального характеру, а й виступають формою правовідносин їх учасників. У цьому аспекті закономірно, що будь-яка слідча дія розпочинається з роз'яснення її учасникам їх прав і обов'язків.

Становленню та розвитку статусу різних учасників процесу присвячено немало праць вчених-юристів. Але досі не можна вважати досконалими правові статуси потерпілого, підозрюваного, захисника та інших учасників процесу, а проблеми їх удосконалення з урахуванням нового КПК України розкриті ще недостатньо.

Важливе значення в системі процесуальних заходів охорони прав і законних інтересів осіб, що беруть участь у кримінальному процесі, мають як обов'язки слідчих, детективів, прокурорів, слідчих суддів, суддів щодо забезпечення прав і законних інтересів зазначених осіб, так і сукупність прав, наданих кожному учаснику кримінально-процесуальних правовідносин та механізмів їх реалізації.

Аналіз норм чинного КПК України крізь призму виконання завдань забезпечення поваги до честі, гідності і репутації людини та захисту інших прав і свобод особи в розділах щодо визначення статусу учасників кримінального процесу вказує на його певну недосконалість і на непослідовність.

Так, наприклад, ст. 36 КПК України, визначаючи статус і повноваження прокурора, який за новелою законодавства «здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням», практично не визначає ніяких його обов'язків. Зазначимо принаймні, що за приписами ст. 25 старого КПК України прокурор був «зобов'язаний в усіх стадіях кримінального судочинства своєчасно вживати передбачених законом заходів до усунення всяких порушень закону, від кого б ці порушення не виходили». Наявність прав без обов'язків – вада сьогоднішнього закону.

У ч. 4 ст. 38 чинного КПК України щодо органів досудового розслідування зазначено, що вони зобов'язані «застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування». Безумовно, під ефективністю досудового розслідування ми розуміємо виконання всіх завдань кримінального процесу, включаючи забезпечення прав і свобод людини. Тоді чому це завдання не стоїть перед прокурором, який тепер безпосередньо керує слідством.

Стаття 40 КПК України вже більше, але все ще явно недостатньо, робить акценти на відповідальності в обов'язках слідчого. Тут зазначається, що «слідчий несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій». Обов'язки слідчого щодо встановлення істини та забезпечення верховенства права в достатній мірі не розкриті.

Звертаючи увагу на недоліки процесуального статусу потерпілого, В.Г. Уваров, зазначає, що «може скластись враження, що права потерпілого розширені в порівнянні з попередньою редакцією старого кодексу. За обсягом тексту та кількістю пунктів, якими викладаються ті чи інші права, дана стаття більш об'ємна і багатослівна. Та така багатослівність оманлива». Наприклад, пропонує він, чому б не закріпити не тільки право потерпілого знайомитись із протоколом його допиту, а й право власноручно викладати свої показання в протоколі допиту, або такі права, які притаманні свідку за ст. 69-1 старого КПК України: право «користуватися нотатками і документами під час дачі показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших даних, які йому важко тримати в пам'яті; заявляти цивільний позов у кримінальному судочинстві з вимогою відшкодування такої шкоди та вимагати забезпечення цивільного позову засобами примусу; надати відоме право вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду [3 , с. 87].

У наукових виданнях слушно пропонувалось закріпити і право потерпілого на повагу до його честі і гідності, вимагати недопущення фактів збирання, використання, зберігання та розголошення принижуючої його честь, гідність чи ділову репутацію недостовірної інформації, а в разі необхідності заявляти клопотання про вилучення такої інформації, ставити питання про закритий судовий розгляд справи [4]; право на надання потерпілому безоплатної правової допомоги через центри безоплатної вторинної правової допомоги [5].

Зазначимо, що за Конституцією, кожен суб'єкт кримінального судочинства України має право на захист таємниці особистого і сімейного життя, поваги честі і гідності, спілкування рідною (іншою) мовою, оскарження дій і рішень посадових осіб і державних органів, що зачіпають конституційні й інші законні права та інтереси учасників процесу. Підкреслимо, що конституційні права і їх гарантії охоплюють статус усіх учасників кримінального процесу, а отже, має сенс зазначити їх у числі процесуальних прав учасників кримінально-процесуальних правовідносин.

У КПК України закріплені як традиційні, так і деякі нові положення закону щодо статусу підозрюваного (обвинуваченого), які надають можливість певним чином самостійно захищати свою честь, гідність і репутацію. Права і законні інтереси підозрюваного різні за своїм змістом і спрямуванням. Проаналізуємо найголовніші з них, які можуть застосовуватись для забезпечення поваги до честі і гідності особи в ході досудового розслідування.

Відповідно до ст. 42 КПК України підозрюваний, обвинувачений має право: «застосовувати з додержанням вимог цього Кодексу технічні засоби під час проведення процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосовування технічних засобів під час проведення окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється за-

коном, чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься вмотивоване рішення (п. 11 ч. 3). Це положення закону досить суттєве, але може бути в повній мірі дотримане здебільшого підозрюваними, які знаходяться на волі, і важко виконуване затриманими та заарештованими. Саме під час їх допитів часто і допускаються прикрі факти принижень честі і гідності, а порою і тортури чи інші незаконні дії. Безумовно, що підозрюваний має право на побачення із захисником наодинці до першого допиту, а захисник має право бути присутнім під час допиту свого підзахисного, а тим самим і забезпечити можливість скористатись підозрюваним наданим йому правом. Але не всі підозрювані користуються допомогою захисника. І тут за його відсутності виникає проблема щодо механізмів беззаперечної реалізації наданих законом прав.

У п. 10 ч. 3 ст. 42 КПК України передбачено право підозрюваного під час проведення процесуальних дій «ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу». Правило слушне. Разом із тим під час його реалізації виникає чимало проблем, що можуть лежати в площині цілей і мотивів кожної зі сторін, особливо коли підозрюваний залишається віч-на-віч зі слідчими чи детективами без захисника чи за відсутності інших учасників процесу, наприклад, під час допиту за умов відсутності в підозрюваного захисника. Для зміцнення гарантій прав підозрюваного, на наш погляд, варто було б на рівні закону закріпити правило, що коли допит підозрюваного відбувається за відсутності захисника, слідчий забезпечує повне безперервне технічне документування допиту.

У п. 15 ч. 3 ст. 42 КПК України передбачено право підозрюваного одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення. З одного боку, правило досить широке за обсягом. Воно може розумітись як право на отримання всіх процесуальних актів. Але частина з них на етапі слідства, особливо рішення, що стосується проведення негласних слідчих (розшукових) дій, не може бути надана в силу таємниці слідства та режиму секретності прийняття відповідних рішень. З іншого боку, документообіг сьогодні включає як письмові документи, так і електронні. До процесуальних документів долучаються безліч додатків, які мають інколи більшу доказову вагу, ніж самі письмові документи. Варто більш чітко визначити вказане право підозрюваного, а в контексті захисту його прав, з урахуванням вже наданого права на ознайомлення з матеріалами обвинувачення після завершенні слідства, надати підозрюваному право на отримання копій усіх матеріалів технічного документування дій, в яких він брав участь.

У контексті розв'язання проблеми забезпечення поваги до честі і гідності особи щодо підозрюваного, крім уже закріплених в законі, доцільно законодавчо закріпити такі права: право на повагу до його честі, гідності і репутації; вимагати невідкладного освідування судово-медичним експертом у разі заподіяння йому тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю; вимагати не допускати розголошення принижуючої його честь, гідність чи ділову репутацію недостовірної інформації, а в разі необхідності заявляти клопотання про вилучення такої інформації; затребувати та отримувати від підприємств, установ, організацій та об'єднань громадян копії необхідних для захисту своїх прав документів, крім тих, таємниця яких охороняється законом; заявляти цивільний позов у кримінальному провадженні щодо компенсації моральної й фізичної шкоди, заподіяної приниженням його честі, гідності чи репутації, а також порушення його інших прав і свобод за рахунок Державного бюджету.

У КПК України ніде не зазначено право підозрюваного власноручно викладати свої показання в протоколі допиту. Між тим це можна вважати природнім правом, яке вже було визначено в колишньому кодексі та потребує поновлення в новому.

Відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 42 КПК підозрюваний має право бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені цим Кодексом, а також отримати їх роз'яснення. Для реалізації цього права підозрюваному, обвинуваченому згідно з приписами ч. 8 даної статті вручається пам'ятка про його процесуальні права та обов'язки одночасно з їх повідомленням особою, яка здійснює таке повідомлення. Варто погодитись із думкою про те, що більш оправдано було б вручати підозрюваному (рівно як і потерпілому) більш змістовний і функціональний документ – декларацію прав [6, с. 67–69, 78–80].

Таким чином, можна підсумувати, що ч. 3 ст. 42 КПК України, на наш погляд, окрім уже внесених пропозицій вченими, в царині прав підозрюваного має бути доповнена такими правами:

1) на повагу до його честі, гідності і репутації;

2) вимагати невідкладного освідування судово-медичним експертом у разі заподіяння йому тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю;

3) коли допит підозрюваного відбувається за відсутності захисника, вимагати повного безперервного технічного документування процедури допиту;

4) отримувати копії всіх матеріалів технічного документування дій, в яких він брав участь;

5) вимагати не допускати розголошення принижуючої його честь, гідність чи ділову репутацію недостовірної інформації, а в разі необхідності заявляти клопотання про вилучення такої інформації;

6) затребувати та отримувати від підприємств, установ, організацій та об'єднань громадян копії необхідних для захисту своїх прав документів, окрім тих, таємниця яких охороняється законом;

7) заявляти цивільний позов у кримінальному провадженні щодо компенсації моральної й фізичної шкоди, заподіяної приниженням його честі, гідності чи репутації, а також порушення його інших прав і свобод за рахунок Державного бюджету.

Незважаючи на позитивні моменти, що стосуються надання більш широких прав потерпілому, зазначимо, що положення ст. 55 КПК України, згідно з якою «потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди», не є вдалим, оскільки юридичній особі може бути злочином завдана не тільки матеріальна шкода, а й значна шкода діловій репутації, що може для останньої мати більш негативні наслідки. Отже, має бути не тільки уточнено поняття потерпілого, а й юридичній особі має бути надано право пред'явити цивільний позов у кримінальній справі про відшкодування шкоди, завданої діловій репутації.

Права потерпілого в ч. 1 ст. 56 КПК України, на наш погляд, мають бути доповнені такими правами: на повагу до його честі, гідності і репутації; отримувати копії протоколів слідчих дій та всіх матеріалів технічного документування дій, в яких він брав участь; вимагати не допускати розголошення принижуючої його честь, гідність чи ділову репутацію недостовірної інформації, а в разі необхідності заявляти клопотання про вилучення такої інформації; затребувати та отримувати від підприємств, установ, організацій та об'єднань громадян копії необхідних для захисту своїх прав документ, крім тих, таємниця яких охороняється законом; заявляти цивільний позов у кримінальному провадженні щодо відшкодування матеріальної та компенсації моральної і фізичної шкоди, заподіяної злочином, а також діями посадових осіб, пов'язаними з приниженням його честі, гідності чи репутації, за рахунок Державного бюджету.

Література

1. Тертишник В. Концептуальні проблеми зміцнення гарантій захисту честі, гідності, прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному процесі. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2004. № 5. С. 67–76.

2. Авраменко А.М. Моніторинг засуджених, які відбувають покарання у вигляді арешту. Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Запоріжжя: ЗЮІ ДДУВС, 2010. № 2. С. 163–169.

3. Уваров В.Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України: монографія / за заг. ред. докт. юрид. наук В.М. Тертишника. Дніпропетровськ, 2012. 268 с.

4. Тертишник В.М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ; Ліра ЛТД, 2009. 404 с.

5. Шибіко В. П. Проблеми забезпечення прав потерпілого за новим КПК України. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1(5). С. 312.

6. Тертишник В.М. Зразки юридичних документів: Настільна книга слідчого. К.: Правова єдність, 2009. 344 с.

Кушнір Л. В.,
аспірант кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету

УДК 343.135

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ.СТ. 97 ТА 105 КК: НАСТУПНІСТЬ У ПРОБЛЕМАХ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Марченко О. А.

Досліджено кримінально-процесуальні особливості кримінального правосуддя щодо неповнолітніх, специфічні ознаки досудового та судового кримінальних проваджень стосовно цього спеціального суб'єкта правопорушень. З'ясовано, наскільки чинні положення кримінально-процесуального законодавства в зазначеній сфері оптимальні за обсягом та змістом. Визначено відповідність матеріальних основ – порядку та умов застосування, які визначені у чинному кримінальному законодавстві. Здійснено поглиблений аналіз та співставлення відповідних правових норм. Доведено необхідність виокремлення спеціальної кримінально-процесуальної норми, яка б регламентувала порядок судового розгляду, визначення характеру рішення суду щодо застосування примусових заходів виховного характеру під час звільнення як від кримінальної відповідальності, так і від покарання.

Ключові слова: *звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання, кримінальна відповідальність, кримінально-процесуальний порядок, неповнолітні, примусові заходи виховного характеру, судовий розгляд.*

Исследованы уголовно-процессуальные особенности уголовного правосудия в отношении несовершеннолетних, специфичные признаки досудебного и судебного уголовных производств по данному специальному субъекту преступления. Выяснено, насколько действующие положения уголовно-процессуального законодательства в указанной сфере оптимальны по объему и содержанию. Определено соответствие материальных основ – порядка и условий применения, которые определены в действующем уголовном законодательстве. Осуществлен углубленный анализ и сопоставление соответствующих правовых норм. Доказана необходимость выделения специальной уголовно-процессуальной нормы, которая бы регламентировала порядок судебного рассмотрения, определение характера решения суда по применению принудительных мер воспитательного характера во время освобождения как от уголовной ответственности, так и от наказания.

Ключевые слова: *освобождение от уголовной ответственности, освобождение от наказания, уголовная ответственность, уголовно-процессуальный порядок, несовершеннолетние, принудительные меры воспитательного характера, судебное разбирательство.*

It has been investigated the criminal procedural features of criminal justice in relation to minors, specific features of pre-trial and judicial criminal proceedings on this special subject of crime. It has been cleared up how the current provisions of the criminal procedure legislation in this sphere are optimal in terms of scope and content. It has been determined, compliance of material foundations – the order and conditions of application, which are defined in the current criminal legislation. Depth analysis and comparison of relevant legal norms have been carried out. It has been proved that there is a need to set out a special criminal procedure code that would regulate the procedure for judicial review, determine the nature of the court's decision on the application of compulsory educational measures, both at the time of release from criminal responsibility, and during release from punishment.

Key words: *exemption from criminal liability, exemption from punishment, criminal liability, criminal procedure, minors, compulsory educational measures, judicial proceedings.*

Постановка проблеми. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх та покарання передусім відтворюються у можливості застосування спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 97 КК) та покарання (ст. 105 КК), які супроводжуються призначенням примусових заходів виховного характеру (далі ПЗВХ), передбачених ч. 2 ст. 105 КК. За сутністю реакції держави на вчинене діяння ці інститути полягають у різних кримінально-правових наслідках: у відмові держави у застосуванні кримінальної відповідальності взагалі (у разі застосування ст. 97 КК); у реалізації специфічної форми кримінальної відповідальності (у разі застосування ст. 105 КК). Відповідно, вони застосовуються на різних етапах кримінального правосуддя: на стадії досудового розслідування або судового розгляду справи застосовується звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням ПЗВХ; на стадії судового провадження та постановлення вироку – звільнення від покарання із застосуванням ПЗВХ. Логічним є очікування зовсім різних підходів законодавця під час визначення кримінально-процесуального порядку реалізації розглядуваних інститутів.

Адже загальновизнаним є те, що ефективність здійснення кримінального правосуддя щодо неповнолітніх, у широкому розумінні цієї соціально-правової та соціально-психологічної категорії, крім іншого, в значній мірі залежить від дієвості та системної відповідності положень кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Необхідність комплексного сприйняття, тлумачення, застосування цих положень обумовлюється їхнім досить тісним системним зв'язком. Зокрема тим, що за чинною редакцією відповідних законодавчих визначень саме кримінально-процесуальна регламентація надає підстави для уточнення змісту та сутності реалізації кримінально-правових інститутів стосовно неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених (підсудних). І навпаки, наявність досить суттєвих суперечностей в законодавстві породжує відповідні проблеми у правозастосуванні під час досудового розслідування та судового провадження щодо певної категорії справ.

Марченко О. А., 2017

Зміст окремих кримінально-процесуальних норм, що містяться у Главі 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх» та визначені в інших Розділах та Главах кримінально-процесуального законодавства, які безпосередньо (або ж опосередковано) стосуються порядку притягнення та реалізації кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх осіб, потребує більш прискіпливої уваги з точки зору поглиблення спеціалізації судової системи у сфері здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх.

Виокремлення чинного інституту кримінально-процесуальних особливостей кримінального правосуддя щодо неповнолітніх, дослідження специфічності ознак досудового та судового кримінальних проваджень щодо цього спеціального суб'єкту правопорушень передбачає з'ясування того, наскільки чинні положення кримінально-процесуального законодавства в зазначеній сфері оптимальні за обсягом та змістом, а також, наскільки вони відповідають своїй матеріальній основі – порядку та умовам застосування, визначеним у чинному кримінальному законодавстві.

Стан дослідження. Особливістю предмета нашого дослідження є те, що він охоплює проблеми як суто кримінологічного та кримінально-правового характеру, так і кримінально-процесуального. Питання, які стосуються змісту, сутності, правової природи інститутів, визначених у ст. ст. 97 та 105 КК, безпосередньо ПЗВХ, які є невід'ємним складником звільнення неповнолітніх від відповідальності та покарання, можуть безпосередньо впливати на удосконалення кримінально-процесуального законодавства. Останнім часом вчені (В.М. Бурдін, Є.М. Герасимчук, Т.О. Гончар, О.В. Козаченко, Є.С. Назимко, Т.Г. Северин, О.О. Ямкова, О.С. Яцун та інші), досліджуючи кримінологічні засади некарального кримінально-правового впливу на неповнолітніх в Україні, проблеми застосування до неповнолітніх певних обмежень, які не містять кари, співвідношення каральних та виховних характеристик кримінально-правових заходів впливу на неповнолітніх тощо, все частіше звертають увагу саме на ПЗВХ як такі, що, з одного боку, є наслідком вчиненого злочину, призначаються судом, проте, з іншого боку, містять ознаки некарального кримінально-правового впливу на неповнолітніх, не пов'язані із суворими правообмеженнями (або правообмеженнями взагалі), стимулюють активну позитивну посткримінальну поведінку, а отже, можуть бути спрямовані на досягнення у більш оптимальні терміни таких завдань, як відновлення, компенсація, безпека, перевиховання тощо.

Доволі дискусійним в доктрині кримінального та кримінально-процесуального права залишається питання визначення правової природи зазначених інститутів та безпосередньо примусових заходів виховного характеру. В сучасних підручниках, коментарях та спеціальних дослідженнях доводяться різні точки зору та обґрунтування. Більш чітко визначається правова природа інституту, передбаченому у ст. 97 КК, який розглядається як спеціальний інститут звільнення від кримінальної відповідальності, де примусові заходи виховного характеру не охоплюються поняттям кримінальної відповідальності. Проте практично оминається це питання стосовно ст. 105 КК.(6, С. 988, 989), і зовсім не надається характеристика правової природи інституту, передбаченого ст. 105 КК.

Окремими вченими проблеми правової природи інститутів, визначених у ст.ст. 97 та 105 КК, аналізуються на тлі подальшого спрямування України до впровадження та удосконалення ювенальної юстиції, ювенального кримінального правосуддя. А відповідно, пропонується розглядати звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру як різні форми некарального ювенального впливу, засоби ювенального кримінально-правового впливу, елементи специфічної системи ювенального правосуддя. (С.М. Вечерова, Т.Г. Пономарьова) [1, с. 4, 11; 12, с. 14].

Безпосередньо проблемам співвідношення кримінального та кримінально-процесуального права та законодавства щодо реалізації особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх, аналізу змісту, сутності, недосконалості окремих кримінально-процесуальних норм, які регулювали (за попереднім КПК 1960 р.) та регулюють в сучасний період сферу звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням ПЗВХ, присвячені наукові праці В.О. Меркулової [8; 9; 10].

Враховуючи важливість дотримання принципу наступності та взаємозв'язку між попереднім та чинним кримінально-процесуальним законодавством, маємо підстави для комплексного системно-правового тлумачення та співставлення зазначених у відповідних нормах кримінального та кримінально-процесуального законодавства положень (враховуючи тенденції та результати окремих досліджень щодо особливостей реалізації кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх осіб). Вважаємо за потрібне виокремити ті питання, які потребують свого вирішення, а відповідно, удосконалення кримінально-процесуального законодавства як шляхом усунення протиріч між законодавчими положеннями, так і шляхом поглиблення та більшої конкретизації окремих положень у зазначеній сфері.

Виклад основних положень. Намагаючись з'ясувати тенденції ставлення законодавця України до питання регулювання порядку звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності у попередньому столітті, ми не можемо оминути той факт, що за чинності попереднього КПК (1960 р.) до 1993 року звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх могли застосовувати і не судові органи: матеріали щодо неповнолітнього на попередніх стадіях процесу могли передаватися в комісію у справах неповнолітніх, які могли застосовувати виховні заходи. Так, до 1993 року у ст. 9 КПК, яка визначала порядок звільнення від кримінальної відповідальності з передачею матеріалів справи на розгляд комісії по справам неповнолітніх, йшлося про те, що суд, прокурор, а також слідчий за згодою прокурора у разі вчинення неповнолітньою особою діяння, яке не становить значної суспільної небезпеки, можуть припинити стосовно цієї особи кримінальне провадження та направити матеріали справи на розгляд комісії у справах неповнолітніх [13, с. 23–24]. Отже, регулювалася взаємодія органів дізнання, слідства та прокуратури із іншими державними органами, у складі яких була широко представлена громадськість, що дозволяло залучати суспільство до вирішення досить важливого питання – визначення доцільного обсягу кримінальної репресії стосовно неповнолітньої особи. Проте застосування примусових заходів виховного характеру покладалося

лише на суд. Паралельно існувала кримінально-процесуальна норма – ст. 447 КПК, яка регламентувала порядок застосування судом до неповнолітньої особи примусових засобів виховного характеру та порядок їх скасування. Йшлося про те, що якщо суд дійде висновку про можливість виправлення неповнолітнього, який вчинив злочин, що не становить значної суспільної небезпеки, без застосування кримінального покарання, він приймає ухвалу щодо закриття справи та вирішує питання про застосування одного із примусових заходів виховного характеру. Право ж скасування цього заходу у зв'язку із виправленням неповнолітнього покладалося на комісію у справах неповнолітніх [13, с. 581]. Законом України від 23 грудня 1993 р. комісії у справах неповнолітніх були позбавлені права вирішувати будь-які питання стосовно ПЗВХ [3]. Всі справи про суспільно небезпечні діяння, вчинені неповнолітніми, були передані до суду. Постановою Верховної Ради України від 15 листопада 1994 р. комісії у справах неповнолітніх були ліквідовані [11]. Розглядувані норми набули нового змісту. Проте є всі підстави розглядати факт залучення комісії у справах неповнолітніх до вирішення кримінально-правового конфлікту як історичний досвід України у впровадженні елементів позасудового розгляду справи щодо неповнолітньої особи, коли справа вирішувалася взагалі не судовими органами, що є досить актуальним на сьогодні, враховуючи загальне спрямування судової системи до євро стандартів та позитивного світового досвіду.

Надалі зміст зазначених статей зазнав суттєвих змін. На нашу думку, враховуючи специфіку предмету дослідження, заслуговує аналіз зазначених норм у їх останній редакції, перед набуттям чинності новим КПК. Відтепер у ст. 9 КПК, яка визначала «Порядок звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру», йшлося (крім іншого) про те, що прокурор, слідчий за згодою прокурора на підставі ч. 1 ст. 97 КК виносять мотивовану постанову про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності і з обвинувальним висновком направляють матеріали до суду. А суд, за наявності підстав, зазначених у ч. 1 ст. 97 КК, у судовому засіданні виносить постанову про закриття справи [4, с. 12–13]. Посилання у цій кримінально-процесуальній нормі на ст. 97 КК логічно передбачає, що мова йде саме про звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Проте, не зважаючи на те, що в назві норми йдеться про ПЗВХ, в змісті норми про це ані слова. Порядок застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру визначається лише ст. 447 КПК, яка набула конкретизації. Йдеться про те, що коли суд під час розгляду кримінальної справи дійде висновку про можливість виправлення неповнолітнього, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, без застосування покарання, він виносить ухвалу (суддя – постанову) про закриття кримінальної справи і вирішує питання про застосування до неповнолітнього одного з примусових заходів виховного характеру [4, с. 265].

Редакція положень розглядуваної статті попереднього кримінально-процесуального законодавства ускладнювала розуміння того, про який взагалі вид звільнення йдеться у цій правовій нормі. Те, що в ній йшлося про злочини невеликої та середньої тяжкості, свідчило про те, що визначений кримінально-процесуальний порядок стосується застосування примусових заходів виховного характеру лише у разі звільнення неповнолітнього від покарання, отже, статті 105 КК. Саме в ній відповідна ступінь тяжкості вчиненого злочину визначалася як одна із кримінально-правових підстав (злочин невеликої або середньої тяжкості). Проте, з іншого боку, винесення судом ухвали (суддею – постанови) про закриття кримінальної справи є елементами кримінально-процесуального порядку звільнення від кримінальної відповідальності, а не звільнення від покарання.

Отже, комплексне співвідношення змісту цих двох норм у їх історичному розвитку доводить наявність досить суттєвих суперечностей як між положеннями кримінального та кримінально-процесуального законодавства, так і між конкретними правовими нормами попереднього КПК.

Позитивним законодавчим фактом стало виокремлення *у новому КПК (2012 р.)* спеціальної Глави 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх», яка містить окремі параграфи, значний перелік норм (з ст. 484 по ст. 502 КПК), в яких визначається кримінально-процесуальний порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх. Зокрема, конкретній регламентації піддаються питання загальних правил кримінального провадження щодо неповнолітніх (ст. ст. 484-497) та питання застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності (ст. ст. 498-502). Проте слід зазначити, що якщо особливості застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, регламентуються положеннями п'яти статей (визначення підстав застосування; особливості досудового розслідування та судового розгляду справ; визначення вимог до змісту відповідної ухвали суду; регламентація умовно-дострокового звільнення від примусових заходів виховного характеру), то про кримінально-процесуальний порядок застосування ПЗВХ до неповнолітньої особи, яка є суб'єктом злочину, йдеться лише в одній статті – ст. 497 КПК, незважаючи на те, що ці заходи мають застосовуватися під час реалізації досить різних за своєю правовою природою кримінально-правових інститутів, визначених різними кримінально-правовими нормами (ст.ст. 97 та 105 КК) [5, С. 228–234].

Актуальність звернення саме до конкретного змісту ст. 497 КПК, яка має назву «Порядок застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру», обумовлюється тим, що за чинним кримінальним правом особливість кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх насамперед пов'язується з існуванням спеціальної системи кримінально-правових заходів – примусових заходів виховного характеру, які не належать до покарання, полягають переважно у виховному впливі на неповнолітню особу, є головним складником таких інститутів, як звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності (ст. 97 КК), звільнення неповнолітніх від покарання (ст.105 КК). В частині першій зазначеної норми йдеться лише про те, що якщо під час досудового розслідування прокурор дійде висновку про можливість

виправлення неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, без застосування кримінального покарання, він складає клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру і надсилає його до суду (ч. 1 ст. 497). Відповідно до частини другої клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру може бути складене і надіслане до суду за умови, що неповнолітній обвинувачений та його законний представник цьому не заперечують. Насамкінець, зміст третьої частини засвідчує можливість призначення ПЗВХ і на стадії судового розгляду справи у разі наявності підстав, визначених у ч. 1 ст. 497 КПК (отже у разі вчинення вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості) [5, С. 232].

Така редакція кримінально-процесуальних положень залишає за межами правового регулювання чималу кількість питань, які, зважаючи на особливі вимоги до гарантій справедливості та законності відправлення кримінального правосуддя щодо неповнолітніх, мали б отримати законодавче регулювання.

Зокрема, буквальне тлумачення цієї норми надає підстави для наступних узагальнень. Чинний зміст ст. 497 КПК доводить, що називаються лише ті кримінально-правові підстави, які мають обумовлювати рішення суду про звільнення від кримінальної відповідальності (вчинення злочину невеликої тяжкості, необережного злочину середньої тяжкості вперше, можливість виправлення без застосування покарання). Отже, підстави, які пов'язуються із характером вчиненого злочину, стосуються лише факту реалізації положень ст. 97 КК. Відповідно, чинний закон не містить ані слова про процесуальний порядок застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх осіб, які вчинили злочин невеликої або середньої тяжкості вдруге, у разі їх звільнення від покарання на підставі ст.105 КК. Отже, не існує норми, яка б містила підстави та порядок реалізації ст. 105 КК. За такою редакцією зазначеної кримінально-процесуальної норми немає можливості не лише з'ясувати відмінності у процесуальному порядку застосування примусових заходів виховного характеру у разі звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності (ст. 97 КК) та у разі звільнення неповнолітнього від покарання (ст. 105 КК), але й взагалі упевнитися у наявності цих особливостей.

Актуальність аналізу змісту ст. 497 КПК посилюється також і тим, що в ній містяться положення щодо порядку та форми прийняття судом рішення у разі застосування ПЗВХ. У ч. 3 ст. 497 КПК йдеться про те, що суд може прийняти рішення про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру і на стадії судового розгляду справи, у разі наявності підстав, визначених у ч. 1 ст. 497 КПК. Вважаємо, що в даній редакції положення носить доволі узагальнюючий характер. За такою редакцією зазначеної кримінально-процесуальної норми немає можливості визначитися із тим, у якій формі завершується розгляд судом справи, якої форми набуває рішення суду. Відповідно до ст. 369 КПК є два види рішень суду: вирок та ухвала. Слід відзначити те, що законодавець це питання конкретизує стосовно неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності: судовий розгляд завершується постановленням ухвали про застосування цих заходів (ст. 500 КПК). Такий же підхід має бути і в цьому разі. Оскільки ми вже дійшли висновку, що у ст. 497 КПК йдеться лише про звільнення від кримінальної відповідальності, то вочевидь мова може йти лише про ухвалу суду [7].

Проте, якщо поглибити розгляд цього питання, то маємо зазначити про доцільність виокремлення порядку судового розгляду справи у разі вирішення питання про звільнення від покарання із застосуванням ПЗВХ. Відсутність спеціальної, визначеної кримінально-процесуальним законодавством, регламентації зазначеної сфери кримінально-процесуальних відносин надає додаткові підстави для подовження дискусії щодо того, чи призначає (має призначати) суд покарання із вказівкою конкретного виду та терміну, чи у вироку без призначення покарання має зазначатися лише про те, що особа звільняється від покарання із застосуванням ПЗВХ. Таке удосконалення кримінально-процесуального законодавства суттєво вплине на якість правозастосування. Адже у сучасних дослідженнях звертається увага на те, що недосконалість та суперечливість кримінальних та кримінально-процесуальних положень призводять до того, що інколи суди приймають рішення у формі постанов тоді, коли мають бути постановлені вироки, і навпаки, у формі вироків, коли потрібно приймати постанови. Не проводиться належний аналіз підстав обрання кожного із видів звільнення, передбачених ст.ст. 97 та 105 КК [2, С. 12]. Отже, бажано було б, подібно до змісту ст. 500 КПК, яка визначає порядок судового розгляду застосування ПЗВХ до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, сформулювати спеціальну норму щодо порядку судового розгляду справи щодо застосування ПЗВХ до неповнолітніх, які є суб'єктами злочину. Проте не лише виокремити порядок прийняття рішення стосовно застосування ПЗВХ у разі звільнення від кримінальної відповідальності, але й додати додаткову частину норми, де б йшлося про порядок застосування ПЗВХ у разі звільнення від покарання. Потенційна можливість недотримання неповнолітнім умов звільнення, ухилення від примусових заходів виховного характеру посилює значення законодавчого визначення порядку скасування судового рішення та поновлення кримінального провадження (у разі звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням ПЗВХ) або ж виконання (відбування) призначеного судом покарання (у разі звільнення від покарання із застосуванням ПЗВХ). Останнє свідчить про доцільність визнання правильності такого порядку, коли суд ухвалює вирок із призначенням виду та строку покарання, а потім вже звільняє від його відбування з призначення ПЗВХ.

Висновки. Проведений нами аналіз положень попереднього та чинного кримінально-процесуального законодавства, які регулюють розглядувану нами сферу, підтверджує той факт, що ці питання до сьогодні залишаються не вирішеними та складними. Чинне кримінальне процесуальне законодавство (порівняно із попереднім законодавством) не набуло чіткості та повноти в частині регулювання порядку та умов застосування до неповнолітніх ПЗВХ, а відповідно, реалізації кримінально-правових інститутів, визначених у ст.ст. 97 та 105 КК. Якщо у КПК 1960 р. у ст. 447 КПК визначалися лише кримінально-правові підстави, зазначені у ст. 105 КК, то у чинному

законодавстві (ст. 497 КПК) все навпаки – зазначаються лише підстави, сформульовані у ст. 97 КК.

Взагалі поза увагою законодавця залишилося виокремлення особливостей порядку звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Якщо виходити із того, що правова сутність інститутів, передбачених ст.ст. 97 та 105 КК, є неоднаковою, процесуальний порядок розгляду цих справ, підстави та характер прийняття судом відповідного рішення, процесуальний порядок його ухвалення, формалізація цього рішення також мають бути різними. І ці відмінності мають бути чітко визначеними нормами кримінально-процесуального характеру.

Виокремлення спеціальної кримінально-процесуальної норми, яка б регламентувала порядок судового розгляду, визначення характеру рішення суду щодо застосування ПЗВХ під час звільнення як від кримінальної відповідальності, так і від покарання, сприяло б більшій чіткості у правозастосовній діяльності у розмежуванні підстав для застосування різних кримінально-правових інститутів, передбачених ст. 97 та 105 КК, та полегшило б вирішення сталої теоретичної проблеми визначення правового характеру як зазначених інститутів загалом, так і ПЗВХ зокрема.

Література

1. Вечерова Є.М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні (кримінологічні засади): автор. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса: МГУ. 2010, 20 с.

2. Герасимчук Л.В. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру: автор. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук за спец.: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. К.: НАВСУ, 2013. 19 с.

3. Закон України від 23 грудня 1993 р. «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України та до Положення про комісії в справах неповнолітніх УРСР». Відомості Верховної Ради України. 1994. № 11. Ст. 48.

4. Кримінально-процесуальний кодекс України. Х.: ТОВ «Одіссей», 2002. 272 с.

5. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та доповн. на 24 жовтня 2016 року: Офіц. текст К.: Алерта, 2016. 288 с.

6. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред.. А.С. Беницького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, В.Г. Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.

7. Марченко О.А. Кримінально-процесуальний порядок застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру. Матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Хмельницький: Державна прикордонна служба, 2 березня 2018 р.).

8. Меркулова В.О. Тенденції реформування інституту звільнення від кримінальної відповідальності: кримінально-правові та кримінально-процесуальні аспекти. Південноукраїнський правничий часопис. 2013. № 1. С. 146–152.

9. Меркулова В.О. Кримінальна відповідальність та заходи кримінально-правового впливу: проблеми чинного законодавства. Південноукраїнський правничий часопис. 2013. №2. С. 193–196.

10. Меркулова В.О. Звільнення від кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх: суперечливість кримінально-правових та кримінально-процесуальних положень. Південноукраїнський правничий часопис. 2017. № 4. С. 51–65.

11. Постанова Верховної Ради України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу України про адміністративні правопорушення» від 15 листопада 1994 р. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 49. Ст. 432.

12. Пономарьова Т.Г. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі: порівняльний аналіз: автор. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса: ОДУВС, 2016. 19 с.

13. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий: ответ.ред. Первый заместитель Председателя Верховного Суда УССР П.Г. Цупренко. Киев, Изд-во «Политической литературы Украины», 1984. 559 с.

Марченко О. А.,
аспірант кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 343.1

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА НАПРЯМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ОКРЕМИХ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ІНСЦЕНУВАННЯМ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНОЇ ПОДІЇ

Осадчий Ю. І.

Стаття присвячена визначенню напрямів розслідування окремих злочинів, пов'язаних з інсценуванням дорожньо-транспортної події, залежно від наявної слідчої ситуації, яка поєднує комплекс відповідної інформації щодо учасників дорожньо-транспортної події, обстановки та своєрідної (нетипової для дорожньо-транспортної події) слідової картини. Залежно від складу злочину, пов'язаного з інсценуванням дорожньо-транспортної події, виникають типові слідчі ситуації, які обумовлюють висування відповідних версій та застосування комплексу слідчих (розшукових) дій та заходів. Ознаки застосування інсценування дорожньо-транспортної події можуть бути виявлені як на місці дорожньо-транспортної події, так і в процесі проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: *типові слідчі ситуації, напрями розслідування, інсценування, дорожньо-транспортна подія.*

Статья посвящена определению направлений расследования отдельных преступлений, связанных с инсценировкой дорожно-транспортного происшествия, в зависимости от имеющейся следственной ситуации, которая сочетает комплекс соответствующей информации об участниках дорожно-транспортного происшествия, обстановки и своеобразной (нетипичной для дорожно-транспортного происшествия) следовой картины. В зависимости от состава преступления, связанного с инсценировкой дорожно-транспортного происшествия, возникают типичные следственные ситуации, обуславливающие выдвижения соответствующих версий и применение комплекса следственных (розыскных) действий и мероприятий. Признаки применения инсценировки дорожно-транспортного происшествия могут быть обнаружены как на месте дорожно-транспортного происшествия, так и в процессе проведения отдельных следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: *типичные следственные ситуации, направления расследования, инсценировки, дорожно-транспортное происшествие.*

The article is devoted to the determination of the directions of investigation of certain crimes related to the road accident re-enactment, depending on the existing investigative situation, which combines a set of relevant information on the participants of the road accident, circumstances and original (non-typical for road accident) picture of traces. Depending on the body of a crime related to road accident re-enactment typical investigative situations arising and stipulating the nomination of the relevant versions and the using of a set of investigative (search) actions and measures. The signs of the road accident re-enactment can be detected both at the place of the road accident and during conducting certain investigative (search) actions.

Key words: *typical investigative situations, directions of investigation, re-enactment, road accident.*

Постановка проблеми. Поняття слідчої ситуації не є новим. Як категорія суто криміналістична, вона відбиває сукупність матеріальних, інформаційних й інших чинників, що склалися на певний момент розслідування, та обумовлює основні напрями розслідування, ухвалення рішень і вибір способів дій. Вибір тих або інших показників (характеристик) слідчої ситуації дозволяє в ході досліджень диференціювати вплив вказаних показників на характер конструктивної зміни ситуації з метою розкриття і розслідування злочину.

Водночас аналіз слідчої і судової практики показує, що специфіка криміналістики як науки і її прикладний характер вимагають постійного вивчення, дослідження і виявлення усіх (у тому числі нових) закономірностей, які можуть сприяти вдосконаленню діяльності, спрямованої на протидію проявам злочинної діяльності. Особливо це стосується тієї категорії злочинів, які пов'язані з інсценуванням загалом та з інсценуванням дорожньо-транспортної події зокрема. Але, на жаль, такі непорушні істини іноді забуваються. Важливо відзначити, що головною метою будь-якого дослідження в криміналістиці є підвищення ефективності вирішення завдань, пов'язаних з розкриттям і розслідуванням злочинів, а відносно означеної категорії злочинів – встановлення самого факту вчинення злочину, замаскованого під дорожньо-транспортну подію. Успішному виконанню цих завдань сприятиме всебічний аналіз і оцінка виділених ознак, властивостей і показників слідчих ситуацій, у тому числі під час виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з інсценуванням дорожньо-транспортної події.

Актуальність теми дослідження підтверджується відсутністю достатніх наукових досліджень, спрямованих на визначення типових слідчих ситуацій, а також напрямів розслідування злочинів, пов'язаних з інсценуванням дорожньо-транспортної події, з урахуванням сучасних умов.

Латентність злочинів, пов'язаних з інсценуванням дорожньо-транспортної події, невизначеність ознак, які свідчать про інсценування дорожньо-транспортної події, відсутність аналізу матеріалів слідчої та судової практики розслідування означеної категорії злочинів, спонукає до систематизації слідчих ситуацій, які виникають залежно від виду злочину за різними підставами, з подальшим визначенням напрямів розслідування.

Стан дослідження. Аналіз наявних точок зору щодо поняття та сутності слідчої ситуації в криміналістиці дає підстави констатувати відсутність єдиного підходу до розуміння означеної категорії.

Так, деякі криміналісти [1, с. 132; 2, с. 229; 3, с. 44, 45; 4, с. 316; 6, с. 161; 7, с. 8; 8, с. 159] розуміють слідчу ситуацію як сукупність умов, у яких у відповідний момент здійснюється розслідування злочину. Інші визначають слідчу ситуацію як обстановку, в якій протікає процес доказування [1, с. 132], або як сукупність умов та обставин, в яких на цей момент триває процес доказування [10, с. 14], чи поєднання умов і обставин на будь-якому етапі досудового розслідування злочинів, які сприяють швидкому і повному їх розкриттю і розслідуванню або навпаки

Осадчий Ю. І., 2017

[13, с. 469]. Деякі розуміють під слідчою ситуацією характеристику умов, за яких протікає процес розслідування [9, с. 525], тощо.

Деякі слідчі ситуації, що виникають під час розслідування злочинів, пов'язаних з інсценуванням дорожньо-транспортної події, розглянуті у дисертаційних дослідженнях А.А. Саковського, В.В. Семеногова [11; 12]. Однак слід зазначити, що дотепер класифікації слідчих ситуацій, які виникають під час розслідування злочинів, пов'язаних з інсценуванням дорожньо-транспортної події, а також визначення напрямів розслідування залежно від тієї чи іншої ситуації та складу злочину, з урахуванням сучасних умов, не здійснено.

Метою та завданням статті є визначення типових слідчих ситуацій та напрямів розслідування окремих злочинів, пов'язаних з інсценуванням дорожньо-транспортної події

Методи та використані матеріали. Задля досягнення мети використовувались такі загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, як: формально-логічний метод – під час визначення особливостей поведінки осіб, причетних до інсценування дорожньо-транспортної події, з метою приховати факт вчинення злочину; системно-структурний метод – під час систематизації слідчих ситуацій та напрямів розслідування; статистичний та соціологічний метод – під час вивчення слідчої та судової практики.

Висновки та результати дослідження ґрунтуються на аналізі наукових джерел з криміналістики, кримінального процесу, кримінології, теорії оперативно-розшукової діяльності, психології тощо.

Викладання основного матеріалу. Виникаючі слідчі ситуації залежать від виду злочину, пов'язаного з інсценуванням дорожньо-транспортної події.

Так, інсценування дорожньо-транспортної події може бути складником способу вчинення та приховування наслідків вчинення вбивств (наприклад, вбивств на замовлення, замаскованих під дорожньо-транспортну подію).

За таким злочином можливо виникнення наступних слідчих ситуацій:

Перша слідча ситуація. На місці дорожньо-транспортної події виявлено труп з явними зовнішніми ознаками наслідків ДТП (сліди шин, мікрочастинки скла на одязі потерпілого, вдавлені сліди на тілі потерпілого, відкриті переломи тощо), відсутні видимі сліди вчинення іншого злочину, наявність транспортного засобу з ушкодженнями внаслідок ДТП, відсутні свідки. До того ж можливо висування наступних версій: 1) стався нещасний випадок; 2) має місце інсценування з метою приховування іншого злочину (наприклад, навмисного вбивства) або з метою приховати інформацію щодо участі окремих осіб у дорожньо-транспортній події. На наш погляд, головним у зазначеній ситуації є встановлення особи потерпілого. Якщо означена особа належить до можновладців або до осіб, які є політичними діячами, представниками крупного бізнесу, журналістами тощо, обов'язково необхідно встановити останні події, які відбувалися у житті означених осіб. Крім того, особливу увагу слід звернути на осіб, які отримали вигоду внаслідок означеної події.

Так, у 1999 році сталася дорожньо-транспортна подія, внаслідок якої загинув народний депутат України, лідер Народного Руху України В. Чорновіл. На думку журналістів-розслідувачів та родичів, обставини означеної події не були у повному обсязі встановлені під час проведення досудового слідства. Крім того, загибель В. Чорновола суттєво вплинула на політичні події, які відбувалися на той момент в Україні. Таких «невизначених» у повному обсязі подій забагато [див., наприклад: 14].

Друга слідча ситуація. На місці дорожньо-транспортної події (або в іншому місці – неподалік від дорожнього полотна) виявлено труп потерпілого із зовнішніми ознаками наслідків ДТП та вбивства із застосуванням вогнепальної або холодної зброї; наявність транспортного засобу з ушкодженнями внаслідок ДТП, відсутні свідки. Версії, які висуваються, стосуються злочинної події, яка передувала ДТП, а саме: 1) сталося навмисне вбивство, а інсценування дорожньо-транспортної події застосовано як спосіб приховування ознак його вчинення; 2) сталося ненавмисне вбивство, а інсценування ДТП теж використано як спосіб приховування ознак його вчинення. Водночас особливого значення набувають результати проведення судово-медичної експертизи, яка має встановити причино-наслідковий зв'язок між ушкодженнями та особливостями механізму ДТП. Можливо проведення судово-медичної експертизи в межах комплексної автотехнічної експертизи, задля визначення механізму ДТП та слідоутворення.

Третя слідча ситуація. На місці дорожньо-транспортної події знаходяться транспортні засоби, які приймали участь у події, є потерпілі з явними ознаками-наслідками ДТП, а також є труп без слідів-ознак ДТП. У цій ситуації висуваються наступні версії: 1) мала місце природна смерть, внаслідок чого сталася ДТП; 2) мало місце навмисне вбивство, приховане під ДТП (при цьому під підозру повинні підпадати інші учасники ДТП). У зазначеній ситуації також суттєвого значення набуває судово-медична експертиза.

Під час вчинення розбійних нападів на інкасаторів, інсценування дорожньо-транспортної події може стати складовим елементом способу зупинення транспортного засобу інкасаторів, а також створення уявлення випадковості самої події.

Перша слідча ситуація. На місці вчинення ДТП знаходяться: всі транспортні засоби, які приймали участь у події (одна з автомашин може бути службового призначення – інкасаторська тощо), потерпілі від явного нападу, відсутній предмет злочинного посягання (гроші, коштовності, документи тощо), не встановлені злочинці. Означена ситуація свідчить про те, що злочинці після заволодіння предметом злочинного посягання зникли з місця вчинення злочину, використовуючи інший автотранспорт, заздалегідь підготовлений. Також можливо припустити, що означений злочин вчинено у складі організованої злочинної групи з чітким розподілом ролей, лідером, а також наводчиком, який володів інформацією про наявність предмету злочинного посягання у службовому автотранспорті і вказав маршрут транспортування.

Друга слідча ситуація. На місці вчинення ДТП знаходяться: транспортний засіб, на який вчинено розбійний напад, потерпілі від нападу, відсутній предмет злочинного посягання (гроші, коштовності, документи тощо), не встановлені злочинці. У цій ситуації злочинці скористалися автотранспортом, який набув ушкоджень внаслідок ДТП, тому необхідно проведення тактичної операції «Перехоплення» із задіянням можливостей патрульної поліції.

Як свідчить аналіз соціальних мереж та матеріалів слідчої практики, досить розповсюдженими сьогодні є шахрайства та вимагання, пов'язані з використанням

інсценування дорожньо-транспортної події, як обов'язкового складового елементу способу вчинення означеної категорії злочинів (так звані «автоподстави»).

Ґрунтуючись на визначених у криміналістиці слідчих ситуаціях [5, с. 75], що виникають під час розслідування вимагань та шахрайств, можливо виділити наступні слідчі ситуації.

Перша слідча ситуація. Шахраїв-вимагачів затримано на місці інсценованої дорожньо-транспортної події під час отримання предмету вимагання. На місці інсценованої ДТП знаходяться всі учасники події та їх транспортні засоби. До того ж слід зазначити, що злочинці можуть використовувати транспортний засіб за довіреністю, або на ньому відсутні державні знаки чи наявні євро номери. Тим самим ускладнюючи процес встановлення власника автотранспорту. Особливого значення у цій ситуації набувають наступні слідчі (розшукові) дії: огляд місця події, слідчий експеримент (за можливістю), допити (як потерпілих, так і затриманих, і свідків), застосування спеціальних знань криміналіста та автотехніка.

Друга слідча ситуація. Шахраїв-вимагачів затримано на місці інсценованої дорожньо-транспортної події в результаті спланованої та проведеної оперативно-тактичної комбінації «Затримання на місці вчинення злочину». Тут можуть виникати дві підситуації залежно від джерела та часу отримання інформації про злочинну діяльність: інформація отримана від потерпілого до передачі предмету вимагання; інформація отримана в результаті оперативно-розшукової діяльності (тобто після передачі предмету вимагання). Існують певні особливості тактики проведення означеної оперативно-тактичної комбінації залежно від вказаних підситуацій. У першій підситуації приймає участь потерпілий після інструктажу від оперативних працівників, у другій підситуації приймає участь оперативний працівник.

Крім того, слід зазначити, що шахрайство з ініціюванням дорожньо-транспортної події може бути спрямоване на отримання страхових відшкодувань або завищення розміру збитків. За таких умов виникають наступні слідчі ситуації.

Перша слідча ситуація. Особа заявляє у страхову компанію про страховий випадок. Інформація про інсценування незначна або взагалі відсутня. При цьому можливо висунути наступні версії щодо осіб, причетних до вчинення шахрайств у сфері страхування автотранспорту: а) шахрайство вчинено страховиками та (або) співробітниками страхових компаній; б) шахрайство вчинено страхувальниками та іншими особами з метою отримання страхової виплати. Інколи заявники можуть використовувати корумповані зв'язки з працівниками патрульної поліції задля отримання довідки про ДТП, якої не було, або обстановку, яку було змінено.

Друга слідча ситуація. Особу, причетну до інсценування дорожньо-транспортної події з метою вчинення шахрайських дій, спрямованих на отримання страхових премій, встановлено співробітниками служби безпеки страхової компанії внаслідок проведення перевірки матеріалів страхового випадку.

Третя слідча ситуація. Особу, причетну до інсценування дорожньо-транспортної події з метою вчинення шахрайських дій, спрямованих на отримання страхових премій, затримано на місці вчинення злочинних дій або відразу після них.

У підсумку можливо зазначити, що виділені слідчі ситуації потребують подальшого опрацювання та формування відповідних алгоритмів дій залежно від злочину, а також комплексу наявної інформації.

Успішність діяльності з розкриття і розслідування злочинів, пов'язаних з інсценуванням дорожньо-транспортної події, залежить не лише від умінь, які злочинець застосовує під час інсценування ДТП, але й від умінь слідчого визначати об'єктивні і суб'єктивні чинники, які вплинули на появу тих або інших ознак інсценування. Придбати необхідні знання, уміння і навички, як справедливо відзначено у криміналістичній літературі, неможливо без відповідної підготовки слідчого або оперативного працівника. Сліди злочину завжди відбивають суттєву інформацію, проте це не виключає їх невірної оцінки. Помилка часто приховується не в слідах, а в суб'єктові доказування, який робить невірні висновки з оцінки цих слідів. Успішному виконанню слідчим завдань під час розслідування означеної категорії злочинів сприятиме всебічний аналіз і оцінка виділених ознак і властивостей розглянутих слідчих ситуацій.

Література

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3 т. Москва: Юристъ, 1997. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. 480 с.
2. Головин А.Ю. Криминалистическая систематика: монография / под общ. ред. Н.П. Яблокова. М.: ЛексЭст, 2002. 307 с.
3. Ищенко Е.П. Криминалистика: курс лекций. М.: КОНТРАКТ: АСТ-МОСКВА, 2007. 416 с.
4. Ищенко Е.П. Криминалистика: учебник. Изд. 2 -е, испр., доп. и перераб. М.: КОНТРАКТ: ИНФРА-М, 2010. 784 с.
5. Криминалистика. Методика расследования преступлений новых видов, совершаемых организованными преступными сообществами: учеб. под ред, Ю.Г. Корухова. М., 1999. С. 75
6. Криминалистика. Схемы и терминология: учеб-метод. пособ. / под ред. И.А. Возгрина, К.И. Сотникова. СПб.: Санкт-Петербург. ун-т МВД России, 2000. 165 с.
7. Криминалистика: тактика, организация и методика расследования преступлений: учебник / под ред. А.П. Резвана, М.В. Субботиной, Ю.В. Харченко. Волгоград: ВА МВД России, 2000. 221 с.
8. Криминалистика: Учебник / Под ред. Е.П. Ищенко. М.: Юристъ, 2000. 751 с.
9. Криминалистика: учебник для вузов / под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. М.: Высш. шк., 2000. 672 с.
10. Криміналістика: навч. посіб. / за заг. ред. Є.В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 540 с.
11. Саковський А.А. Криміналістичні засади розслідування інсценувань злочинів: дис. … канд.. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 202 с.
12. Семеногов В.В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням: дис. … канд.. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 183 с.
13. Скригонюк М.І. Криміналістика: підручник. К.: Атіка, 2007. 496 с.
14. ТОП-12 найрезонансніших ДТП з українськими політиками URL: https:// 24tv.ua/top12_nayrezonansnishih_dtp_z_ukrayinskimi_politikami_n596950).

Осадчий Ю. І.,
аспірант кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

УДК 343.985.7

СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ КОНСПІРАЦІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ТА СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ

Пасечник М. Л.

У статті визначено сутність і значення принципу конспірації в діяльності оперативних та слідчих підрозділів у рамках дій чинного кримінального процесуального законодавства, що фактично віднесло до компетенції органів досудового розслідування весь інструментарій оперативно-розшукової діяльності під назвою слідчі (розшукові) дії. Звернуто увагу на недосконалість закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві статусу оперативних підрозділів та запропоновано відповідні зміни. Підтримано точку зору вчених, які вважають, що функціональна спрямованість діяльності оперативних підрозділів визначається характером функціональної спрямованості діяльності слідчого. Констатовано фактичне існування кримінально-правового інституту негласного розслідування як особливої форми досудового розслідування. Наголошено, що подальше розроблення методології здійснення такого розслідування – це актуальне завдання криміналістичної науки.

Ключові слова: *конспірація, негласне розслідування, оперативні підрозділи, органи досудового розслідування, негласні слідчі (розшукові) дії.*

В статье определена сущность и значение принципа конспирации в деятельности оперативных и следственных подразделений в рамках действий действующего уголовного процессуального законодательства, что фактически относит к компетенции органов досудебного расследования весь инструментарий оперативно-розыскной деятельности под названием следственные (розыскные) действия. Обращено внимание на несовершенство закрепления в уголовном процессуальном законодательстве статуса оперативных подразделений и предложены соответствующие изменения. Поддерживается точка зрения ученых, которые считают, что функциональная направленность деятельности оперативных подразделений определяется характером функциональной направленности деятельности следователя. Констатировано фактическое существование уголовно-правового института негласного расследования как особой формы досудебного расследования. Отмечено, что дальнейшая разработка методологии осуществления такого расследования – это актуальная задача криминалистической науки.

Ключевые слова: *конспирация, негласное расследование, оперативные подразделения, органы досудебного расследования, негласные следственные (розыскные) действия.*

In the article defined the entity and value of the principle of conspiracy in work of tactical and investigative subdividings within current criminal procedural legislation is actual referred to competence of pre-judicial investigation organs all tools of operational search activities under the name investigative (search) actions. Special focus is faced to imperfection of consolidation in the criminal procedural legislation the status of operational subdividings and offered corresponding changes. Also support the point of view to scientists who consider that the functional orientation of operational subdividings activities is defined by the nature of the functional focus of investigator work. Determined the actual existence of criminal and legal institute of non-public investigation as special form of pre-judicial investigation. Mentioned that further methodology development of such type investigation – is the urgent task of criminalistic science.

Key words: *conspiracy, secret investigation, operational units, bodies of pre-trial investigation, secret investigative (search) actions.*

Постановка проблеми. Кримінальний процесуальний кодекс України у ст. 41 певним чином закріпив статус оперативних підрозділів як учасників кримінального провадження, проте водночас зробив це доволі суперечливо. Наприклад, у п. 19 ст. 3 КПК – «Оперативні підрозділи» – розміщена у параграфі 2 глави 3, що регламентує статус учасників з боку обвинувачення. Більшістю вчених підтримується підхід щодо віднесення оперативних підрозділів до учасників кримінального провадження з боку обвинувачення [1, с. 6; 2, с. 259; 3, с. 333], здійснення ними кримінального переслідування [4], а також оперативно-розшукового переслідування [5], однак останнє як суб'єкт оперативно-розшукової діяльності, а не кримінального провадження. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» це питання не регламентує.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення сутності і значення принципу конспірації у діяльності оперативних та слідчих підрозділів, а також власне місця оперативних підрозділів серед суб'єктів кримінального провадження активно досліджується у спеціальній літературі. Зокрема, ці проблеми розроблювали В.М. Бесчастний, І.В. Гловюк, М.А. Погорецький, О.О. Подобний, О.В. Римарчук, О.О. Сухачов, Д.М. Цехан, О.В. Швидкова, О.В. Швидкова та інші [1–6; 8; 14]. А проте ще й досі більшість аспектів зазначених проблем залишаються дискусійними.

Постановка завдання. Завданням статті є визначення сутності і значення принципу конспірації у діяльності оперативних та слідчих підрозділів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 41 КПК під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Слід повністю погодитися із думкою, що хоча співробітник оперативного підрозділу і користується повноваженнями слідчого під час виконання доручення на проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, проте він не наділений процесуальною самостійністю слідчого [6, с. 382]. Відповідно до відомчих інструкцій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень слідчий надає відповідним оперативним підрозділам, а в разі створення слідчо-оперативних груп – конкретним співробітникам оперативного підрозділу, включеним до її складу, письмові доручення про проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій [7]. Співро-

Пасечник М. Л., 2017

бітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого, судді чи прокурора (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України). Доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом.

Необхідно приєднатися до точки зору тих вчених, які наголошують на певній вторинності діяльності оперативних підрозділів щодо діяльності слідчого, зокрема на обслуговуючому характері їхніх дій (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, які, будучи одночасно і органами досудового розслідування, мають більше повноважень) [8, с. 112–113]. Відповідно, враховуючи положення КПК про обов'язковість виконання доручень слідчого та про те, що під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого, можна стверджувати, що функціональна спрямованість діяльності оперативних підрозділів визначається характером функціональної спрямованості діяльності слідчого. Відповідно, до повідомлення про підозру оперативні підрозділи здійснюють функцію розслідування у формі сприяння слідчому шляхом виконання доручень про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а також сприяння слідчому під час проведення слідчих (розшукових) дій, а після повідомлення про підозру оперативні підрозділи здійснюють функцію кримінального переслідування у формі сприяння слідчому шляхом виконання доручень про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, під час проведення слідчих (розшукових) дій, здійснення розшуку підозрюваного.

Наведений перелік повноважень оперативних підрозділів у рамках кримінального провадження, власне повноваження, пов'язані з можливістю проведення під час досудового розслідування комплексу негласних слідчих (розшукових) дій, обумовлює необхідність у рамках сучасного наукового дискурсу з'ясувати сутність принципу забезпечення таємниці досудового слідства, а також дослідити такий принцип діяльності, розроблений у теорії оперативно-розшукової діяльності, як конспірація у роботі оперативних підрозділів.

Так, теорія оперативно-розшукової діяльності постійно наголошує на забезпеченні принципу конспірації як на невід'ємному складнику слідчих (розшукових) дій. В.М. Атмажитов вважає, що цей принцип має реалізовуватися за умови дотримання таких правил: використання оперативно-розшукової інформації у кримінальному процесі шляхом надійного зашифровування джерел, засобів і методів її отримання; перехід до реалізації лише у разі забезпечення можливості виведення негласних працівників, які брали участь в оперативній розробці; категорична заборона долучення оперативної документації до матеріалів кримінального провадження [9, с. 72–73].

Необхідно зазначити, що перші із двох наведених правил забезпечення дотримання принципу конспірації, безперечно, актуальні і сьогодні. Водночас остання із наведених тез була відкоригована ще положенням КПК України (1960 р.), коли до ч. 2 його ст. 65 було внесено доповнення, відповідно до якого протоколи з відповідними додатками, складені уповноваженими органами за результатами ОРЗ, визнавалися доказами [10]. Своєю чергою ст. 93 КПК України (2012 р.) передбачено процедуру збирання доказів, відповідно до якої таке збирання здійснюється сторонами кримінального провадження. Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом провадження слідчих (розшукових) дій та НС(Р)Д, витребування та отримування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій [11].

На сьогодні негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НС(Р)Д) відповідно до ст. 246 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) – це різновид слідчих (розшукових) дій (далі – С(Р)Д), відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню [12]. НС(Р)Д проводяться у разі, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб, тобто шляхом проведення С(Р)Д, а також виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Особливості проведення дій, передбачених главою 21 КПК, та введення до їх назви терміну «негласні», з одного боку, підкреслюють відмінності від «традиційного» інструментарію слідчого, яким є С(Р)Д, а з іншого – обумовлюють необхідність неухильного дотримання у їх здійсненні саме принципу конспірації.

Сьогодні принцип конспірації у проведенні як НС(Р)Д, так і оперативно-розшукових заходів обумовлює необхідність забезпечення таких трьох вимог:

1) про проведення цих дій не повинні знати особи, відносно яких вони здійснюються;

2) аналогічний підхід щодо працівників слідчих та оперативних підрозділів, які не є організаторами чи виконавцями НС(Р)Д;

3) суворе та неухильне забезпечення режиму секретності, як особливого порядку обігу тих документів та інших матеріальних носіїв інформації, що є власністю держави й охороняються Законами України «Про державну таємницю» і КПК [13, с. 325–327].

Можливості конспіративного проведення комплексу НС(Р)Д у рамках кримінального провадження, що надані законодавцем у ст. ст. 246, 253 КПК, які передбачають максимальний строк проведення такої дії у вісімнадцять місяців та момент повідомлення про факт і результати її проведення протягом дванадцяти місяців з дня припинення дії, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом, дозволяють констатувати фактичне існування кримінально-правового інституту негласного розслідування як особливої форми досудового розслідування. Подальше розроблення методології здійснення такого розслідування – це актуальне завдання криміналістичної науки.

Висновки. Таким чином, доходимо висновку, що в умовах дії чинного кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства особливого значення в роботі як оперативних, так і слідчих підрозділів на сьогодні набуває дотримання принципу конспірації, який активно досліджується вченими [14]. Останні дослідження виявили, що конспірацію в діяльності оперативних підрозділів потрібно розуміти як систему

заходів, спрямованих на забезпечення негласності цієї діяльності. Метою конспірації є збереження у таємниці відомостей про факти, час, місця, об'єкти, методи та засоби проведення оперативно-розшукових заходів та НС(Р)Д, належність їх суб'єктів та використовуваних ними засобів, приміщень, транспорту, обладнання тощо до правоохоронних органів.

Література

1. Бесчастний В.М. Правила взаємодії слідчого з оперативними підрозділами із розкриття злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Розкриття злочинів за новим Кримінальним процесуальним законодавством України: матеріали наук.-практ. конф., 8 листоп. 2012 р. /Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2012. С. 6–8.

2. Римарчук О.В. Оперативні підрозділи: реалії нового кримінального процесуального законодавства України. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. №2. С. 257–261.

3. Цехан Д.М. Місце та роль оперативно-розшукової діяльності у кримінальному переслідуванні. Сучасні проблеми криміналістики: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В. П. Колмакова (м. Одеса, 27-28 верес. 2013 р.). Одеса, 2013. С. 332–335.

4. Левендаренко О.О. Сторони обвинувачення та захисту в контексті реалізації принципу змагальності у стадії досудового розслідування Правничий часопис Донецького університету. 2012. №1. URL: http//:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=...

5. Цехан Д.М. Оперативно-розшукова діяльність та кримінальне переслідування: проблеми співвідношення (функціональний аспект) / Д.М. Цехан, І.В. Гловюк. Порівняльно-аналітичне право. 2013. №4. С. 345–349.

6. Швидкова О.В. Процесуальні повноваження оперативних підрозділів на стадії досудового розслідування. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». 2013. Т. 26, №2-1 (ч. 2). С. 377–383.

7. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень: затв. Наказом МВС України № 700 від 14 серп. 2012 р.

8. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теорія методологія та практика реалізації на основі положень кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія. Одеса: Юридична література, 2015. 712 с.

9. Атмажитов В.М. Требования, предъявляемые к реализации оперативно-розыскной информации. Межвузовский сборник научных трудов. Омск: ВШ МВД СССР, 1985. С. 70–73.

10. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України: закон України від 21 червня 2001 р. № 2533-III. Електрон. дан. (1 файл). URL: http://zakon1.rada.gov.ua.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012: за станом на 10. 06. 2012 р. № 4651а-17. Електрон. дан. (6 файлів). URL: http://zakon1.rada.gov.ua.

12. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5.

13. Криміналістика: підручник. За ред. В.В. Тіщенка. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 556 с.

14. Сухачов О.О. Поняття конспірації в діяльності оперативних підрозділів. Форум права. 2014. № 4. С. 316–321.

Пасечник М. Л.,
аспірант кафедри криміналістики
Національного університету
«Одеська юридична академія»

УДК 343.131

ПОНЯТТЯ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ

Пахлеванзаде Альборз

У статті досліджено семантичний, філософський та правий підходи до визначення поняття кримінально-процесуальних строків, а також визначено їх функціональне призначення. Наголошується на тому, що саме в українській мові, на відміну від російської, для позначення моменту часу і тривалості є два поняття – «термін» і «строк», але тільки в Цивільному кодексі України 2003 р. їх використано у точному значенні. Із використанням зазначених підходів запропоновано зміни у ч. ч. 1 і 2 ст. 113 та у ч. 1 ст. 115 КПК України.

Ключові слова: *строк, термін, принцип, кримінальне провадження, досудове розслідування.*

В статье исследованы семантический, философский и правовой подходы к определению понятия уголовно-процессуальных сроков, а также определено их функциональное назначение. Особенно подчеркивается, что именно в украинском языке, в отличие от русского, для обозначения момента времени и продолжительности существуют два понятия – «термин» и «срок», но только в Гражданском кодексе Украины 2003 их используют в правильном значении. С использованием указанных подходов предложены изменения в ч. ч. 1 и 2 ст. 113 и в ч. 1 ст. 115 УПК Украины.

Ключевые слова: *срок, момент, принцип, уголовное производство, досудебное расследование.*

The article investigates the semantic, philosophical and legal approaches to the definition of the concept of criminal procedural terms, as well as their functional purpose is defined. It is particularly emphasized that it is in the Ukrainian language, in contrast to the Russian language, there are two terms for the time and duration of the term "termin" and "term", but only in the Civil Code of Ukraine 2003 they are used in the strict sense. With the use of these approaches, changes are proposed in ch. 1 and 2 page 113 and in the part 1 of Art. 115 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine.

Key words: *term, point, principle, criminal procedure, pretrial investigation.*

Постановка проблеми. У ході соціального та наукового розвитку чинник часу набуває все більшого значення в різних галузях пізнання й у суспільному житті. Це не може не викликати постійно зростаючого інтересу до дослідження самого часу в різних аспектах, у тому числі юридичному. Увага, яка приділяється категорії часу, являє собою одну з характерних особливостей сучасної системи наукових знань [1, с. 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз спеціальної літератури підтверджує постійний науковий інтерес вчених у галузі кримінального процесу до дослідження таких актуальних аспектів, як визначення поняття, функціонального призначення та здійснення класифікації процесуальних строків. Вказаних питань у своїх роботах у різний час торкалися С. Бутенко, Л. Васильев, А. Гель, А. Гуляев С. Заїка, Г. Коваленко, Е. Коваленко, С. Колос, В. Маляренко, І. Маслов, Г. Мацьків, О. Михайленко, І. Сопронюк, М. Токарева, А. Туманянц, С. Фомін, К. Хатмулліна, Р. Якупов та інші вчені [1–4].

Пахлеванзаде Альборз, 2017

Постановка завдання. Завданням статті є визначення поняття та функціонального призначення кримінально-процесуальних строків у досудовому розслідуванні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У тлумачному словнику української мови зазначається, що строк – це встановлений, визначений для кого-, чого-небудь відрізок часу; відрізок часу взагалі; встановлений, призначений час, момент [5, с. 340–341]. Дещо аналогічною є категорія «строк», яка семантично трактується у російській мові як відрізок, проміжок часу, як правило, встановлений, призначений для будь-чого; момент виконання чи настання чогось [6, с. 241]; тривалість часу та сама межа часу [7, с. 304–305]; визначена тривалість часу, момент настання чи виконання будь-чого [8, с. 699].

У вітчизняній філософській науці сталою є точка зору про те, що строки, в тому числі у кримінальному процесі, – це не тільки проміжок часу, а час взагалі, який має два прояви – тривалість і мить, що має свій вираз у часових одиницях виміру (секунда, година, доба, місяць, рік, сторіччя) і часових відносинах, які визначаються словами «пізніше», «раніше» [9, с. 16]. Мить позбавлена тривалості. Тривалість – час існування та збереження об'єкта або його елементів. Таким чином, у кримінальному судочинстві фахівці констатують наявність строків-періодів і строків-моментів [4, с. 15–16].

Дослідження аспекту функціонального призначення процесуальних строків обумовлюють необхідність констатувати той факт, що окремі процесуалісти одночасно визнають їх процесуальними гарантіями. Зокрема, Л.А. Маріупольський підкреслював, що наявність процесуального обмеження в часі, в рамках якого повинно бути закінчено досудове слідство, є однією із правових гарантій, наданих обвинуваченому, що захищає від незаконного та необґрунтованого обмеження його громадянських прав через тяганину та неповоротність органів розслідування [10, с. 10].

Розвиваючи це положення, Є.Г. Коваленко запропонував розглядати кримінально-процесуальні строки як різновид процесуальних гарантій, що полягають в обмеженні часу для виконання тих чи інших процесуальних дій. На цьому підґрунті автором запропоновано таке визначення процесуальних строків в кримінальному процесі. Процесуальні строки – це різновид правових засобів, спрямованих на забезпечення правильного здійснення в кожній кримінальній справі завдань судочинства, тобто різновид процесуальних гарантій. Цей висновок має принципове значення для правильного розуміння і застосування кожної норми закону, яка містить вимогу про додержання визначеного строку [11, с. 188].

У юридичній літературі запропоновано і розуміння процесуальних строків як передбачених законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжків часу, в межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні

дії, з настанням чи перебігом якого виникають, змінюються чи припиняються процесуальні правовідносини, а у визначених в законі випадках і настає юридична відповідальність фізичних чи юридичних осіб [12, с. 44].

Безумовно, віддаючи належне семантичному підходу до визначення поняття процесуальних строків, а також цінності функціонального підходу до вирішення цього теоретико-прикладного питання, одночасно вважаємо за доцільне основні темпоральні категорії кримінального провадження визначати, передусім відштовхуючись від право-часових дефініцій, розроблених теорією права.

Тому необхідно ще раз наголосити на тій обставині, що у дослідженнях, присвячених темпоральній проблематиці [13], вченими було констатовано два способи обчислення часу, які засновані на його метричних властивостях: по-перше, хронологічний, основними одиницями якого є момент часу, термін, дата; по-друге, хронометричний, який полягає у вимірюванні часових відрізків – строків. Таким чином, час у хронологічному вимірі постає як певна послідовність явищ, фактів; а в хронометричному – як певна тривалість. Та особливого, дуже вагомого значення ці способи набувають у сфері правового регулювання під час розгляду такої категорії, як «строки».

Отже, основними дефініціями хронологічного підходу (календарного часу) є «датування», «одночасність» і «послідовність», які дозволяють точно встановити місце юридичного факту на шкалі часу, визначити темпоральне співвідношення між декількома юридичними фактами через поняття «раніше», «пізніше», «одночасно», і, нарешті, встановити їх часову послідовність. Своєю чергою хронометричний підхід у сфері правового регулювання має прояв у вченні про строки, яке є однією з найважливіших точок дотику хронометрії із хронологією, оскільки строк обмежується початковим і кінцевим термінами.

У цьому зв'язку І.Г. Оборотов дуже слушно зазначив, що в українській мові, на відміну від російської, для позначення моменту часу і тривалості існують два поняття – це, відповідно, «термін» і «строк», але тільки в Цивільному кодексі України 2003 р. (далі – ЦК) їх використано у точному значенні, у багатьох же інших нормативно-правових актах такої однозначності немає, і зазначені поняття вживаються як синоніми [14].

Так, Цивільний кодекс України (далі – ЦК) у ч. 1 ст. 251 строком називає певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення, а терміном – певний момент у часі, із настанням якого пов'язана дія чи подія, що має юридичне значення. Відповідно до ст. 252 ЦК України строк визначається роками, місяцями, тижнями, днями або годинами, а термін – календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати [15]. В зв'язку з цим необхідно приєднатися до пропозицій щодо доцільності приведення законодавчої термінології до єдиного стандарту і використання понять «строк» і «термін» у розумінні положень ЦК України [14, с. 11].

На жаль, необхідно констатувати, що вітчизняним законодавцем під час готування та прийняття чинного КПК [16] не було враховано зазначених нормотворчих здобутків, продемонстрованих у ЦК, у підходах щодо застосування понять «строк» і «термін». Так, у ч. 1 ст. 113 КПК України процесуальні строки визначені як встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом *проміжки часу*, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії. У ч. 2 вказаної статі зазначається, що будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути виконані без невиправданої затримки і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного відповідним положенням цього Кодексу.

Очевидним є застосування некоректних термінів «проміжки часу» у ч. 1 та «строку» у ч. 2 ст. 113 КПК України.

Висновки. Таким чином, доходимо висновку, що вірною буде така редакція ст. 113 КПК України:

1. Процесуальні строки – це встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом **періоди у часі,** в межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії.

2. Будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути виконані без невиправданої затримки і в будь-якому разі не пізніше граничного **терміну,** визначеного відповідним положенням цього Кодексу.

3. Граничним **терміном** є певний момент у часі, із настанням якого учасники кримінального провадження не мають права приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії.

Також не слугує уніфікованому підходу щодо розуміння категорій «строки» і «терміни» відповідно до ст. ст. 251 і 252 ЦК України законоположення, зафіксовані у ч. 1 ст. 115 КПК України «Обчислення процесуальних строків». Так, якщо у зазначеній статті цілком слушно і з урахуванням специфіки кримінального процесу визначено, що «строки, встановлені цим Кодексом, обчислюються годинами, днями і місяцями», то із положенням про те, що «строки можуть визначатися вказівкою на подію», можна погодитися лише з певною долею умовності. Більш правильним і таким, що забезпечить уніфікований підхід до розуміння розглядуваних категорій у вітчизняному законодавстві, буде таке формулювання ч. 1 ст. 115 КПК України: «Строки, встановлені цим Кодексом, обчислюються годинами, днями і місяцями. Граничний термін може визначатися як вказівка на подію».

Література

1. Фомін С.Строки у кримінальному судочинстві: поняття, класифікація та функціональне призначення: дис… канд.. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 207 с.

2. Заїка С. Строки у кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів: дис… канд.. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 271 с.

3. Маслов И. Актуальные проблемы правовой регламентации процессуальных сроков в досудебном производстве по уголовным делам: дис… канд.. юрид. наук: 12.00.09 / Маслов Игорь Викторович. М., 2003. 175 с.

4. Коваленко Є. Кримінально-процесуальні строки при застосуванні заходів процесуального примусу: монографія / Є. Коваленко, Г. Коваленко. К.: Юрінком Інтер, 2010. 192 с.

5. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. К., 1999. Т. 3. 892 с.

6. Словарь русского языка: в 4 т. / под ред. А. Евгеньевой. 2-е изд., испр. и доп. М., 1981–1984. Т. 4. 1984. 702 с.

7. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка 6 в 4 т. / В.И. Даль. М., 1989–1991. Т. 4. 1991. 555 с.

8. Ожегов С. Словарь русского языка; под ред. Н.Ю. Шведовой. 10-е изд., стереотип. М. Сов энциклопедия, 1973. 846 с.

9. Аскин Я. Проблема времени. Ее философское истолкование / Я.Ф. Аскин. М.: Мысль, 1966. 200 с.

10. Настольная книга следователя / Александров Г., Апурин А., Арзуманян Т., Арсеньев Б. и др.; Под общ. ред.: Сафонов Г.; Редкол.: Розенблит С., Тарасов-Родионов П., Шейнин Л. М.: Госюриздат, 1949. 879 с.

11. Коваленко Є. Кримінальний процес України: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2004. 576 с.

12. Тертишник В. Кримінальний процес України: підручник. 7-ме вид., доповн. і перероб. К.: Алерта, 2017. 840 с.

13. Оборотов І. Темпоральні грані права: Монографія. Миколаїв: ТОВ «Фірма «Іліон», 2009. 230 с.

14. Оборотов І. Темпоральні характеристики права: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Одеса., 2008. 20 с.

15. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003: за станом на 05.04.2017 р. № 1999-VIII. URL: http://zakon1.rada.gov.ua.

16. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012: за станом на 16.03.2017 р. № 1950-VIII. (6 файлів). URL: http://zakon1.rada.gov.ua.

Пахлеванзаде Альборз,
аспірант кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету

УДК 343.01

СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ НЕРОЗКРИТИХ ЗЛОЧИНІВ МИНУЛИХ РОКІВ

Стародубов С. В.

У статті проаналізовано наявні дисертаційні дослідження, присвячені проблематиці розкриття та розслідування злочинів минулих років. Крім того, проведено аналіз навчально-методичних матеріалів, присвячених вивченню цієї проблематики. На основі проведеного аналізу виокремлено основні здобутки науковців та систематизовано їх позиції щодо ключових проблем розслідування таких злочинів. Виокремлено перелік проблем, які потребують вирішення для формування завершеної криміналістичної методики розкриття таких злочинів.

Ключові слова: *розкриття злочинів, розслідування, злочини минулих років, криміналістична методика розслідування.*

В статье проанализированы имеющиеся диссертационные исследования, посвященные проблематике раскрытия и расследования преступлений прошлых лет. Кроме того, проведен анализ учебно-методических материалов, посвященных изучению этой проблематики. На основе проведенного анализа выделены основные достижения ученых и систематизированы их позиции по ключевым проблемам расследования таких преступлений. Выделен перечень проблем, требующих решения для формирования завершенной криминалистической методики раскрытия таких преступлений.

Ключевые слова: *раскрытие преступлений, расследование, преступления прошлых лет, криминалистическая методика расследования.*

The article analyzes existing dissertation researches devoted to problems of disclosure and investigation of crimes of past years. In addition, an analysis of educational methodological materials devoted to the study of this problem has been conducted. On the basis of the conducted analysis, the main achievements of scientists are outlined and their positions on the key issues of investigation of such crimes are systematized. The list of problems that need to be resolved for the formation of a complete forensic methodology for the disclosure of such crimes is set out.

Key words: *crime detection, investigation, crimes of past years, forensic investigation technique.*

Актуальність наукового аналізу. Оптимізація розслідування окремих кримінальних правопорушень вимагає постійного оновлення наявних методичних напрацювань та приведення їх у відповідність до сучасних досягнень науки, законодавчих новел та передової практики роботи оперативних та слідчих підрозділів. Не є виключенням і методика розкриття та розслідування злочинів минулих років, яка потребує суттєвого оновлення у зв'язку зі змінами кримінального процесуального законодавства, структурно-функціональною перебудовою підрозділів НП України тощо. Проте перед початком власного наукового пошуку, вироблення відповідної моделі вирішення конкретного наукового завдання кожному досліднику необхідно звернутись до аналізу наукових положень та розробок, які отримані іншими вченими та можуть використовуватись як теоретична основа для власного наукового пошуку та отримання науково-обґрунтованих висновків та пропозицій.

Варто зауважити, що незважаючи на питому вагу нерозкритих кримінальних проваджень та наявність значної кількості труднощів у працівників слідчих підрозділів із розслідуванням таких злочинів, вказана проблематика не привертала значної уваги науковців, і навіть більше, протягом тривалого часу вказана проблема аналізувалась на рівні керівництв для слідчих та розділів підручників із криміналістики щодо положень методики розслідування окремих категорій злочинів. Саме тому з метою розроблення позавидової методики розкриття та розслідування таких злочинів існує необхідність системного аналізу наукових напрацювань щодо цієї проблематики та виокремлення комплексів проблем, які залишились невирішеними, що і зумовлює актуальність представленої статті.

Метою статті є систематизація наукового доробку вітчизняних та зарубіжних науковців щодо формування методики розкриття та розслідування злочинів минулих років, а також виокремлення спектру наукових проблем, які недостатньо висвітлені чи взагалі нерозроблені у науковій літературі.

Викладення основного матеріалу. Необхідно зауважити, що вказана проблематика досліджувалась і на рівні дисертаційних робіт. Насамперед необхідно звернути увагу на дисертаційне дослідження І. Ю. Кулєєвої на тему «Правове регулювання та криміналістичне забезпечення розслідування нерозкритих злочинів минулих років»[1]. У цьому дисертаційному дослідженні автором встановлено наступне: фактори, які негативно впливають на розслідування нерозкритих злочинів минулих років, і фактори, що утворюють систему; визначено поняття «нерозкриті злочини минулих років»; уточнено понятійно-категоріальний апарат щодо розслідування таких кримінальних проваджень; розглянуто систему основних заходів щодо встановлення особи, яка вчинила злочин, та визначено їх ефективність; визначено види пошукових та розшукових заходів за такими провадженнями; визначено сутність криміналістичного забезпечення розслідування нерозкритих злочинів минулих років; встановлено типові слідчі ситуації здійснення розслідування після поновлення кримінального провадження; розроблено алгоритм дій слідчого у вказаних ситуаціях; виокремлено форми взаємодії та окреслено тактичні особливості проведення слідчих дій.

Також необхідно виокремити дисертацію Н.М. Самилева «Розслідування нерозкритих злочинів минулих років (за матеріалами Республіки Таджикистан и Російської Федерації)»[2]. У вказаному дослідженні надано криміналістичну характеристику нерозкритих злочинів минулих років; охарактеризовано основні умови діяльності слідчого під час розслідування таких злочинів; окреслено основні способи вчинення таких злочинів; запропоновано методику аналізу ма-

Стародубов С. В., 2017

теріалів кримінальних проваджень за призупиненими справами; визначено особливості планування розслідування за справами такої категорії; виокремлено типові форми та методи протидії розслідуванню злочинів минулих років. Принагідно відзначимо, що архітектоніка вказаного дисертаційного дослідження та окремі його положення є доволі дискусійними, зокрема невиправданим видається поглиблений аналіз криміналістичної характеристики та способів вчинення таких злочинів, оскільки мова йде про великий масив кримінальних проваджень, які розпочато за різними статтями КК України, що характеризуються різним інформаційним наповненням та результатами розслідування до моменту призупинення досудового розслідування (наприклад: а) у межах кримінального провадження пред'явлено підозру конкретній особі; б) кримінальне провадження розпочато за фактом вчинення злочину тощо). Проте варто відзначити позитивні та унікальні напрацювання вченого, зокрема щодо методики аналізу матеріалів призупинених кримінальних проваджень, які будуть обов'язково використані у наших подальших дослідженнях як підґрунтя для формування моделі аналітичного опрацювання даних щодо кримінально-релевантної події, яка вчинена невстановленою особою і залишилась нерозкритою.

Вважаємо за потрібне відзначити також дисертацію О.В. Морозова «Використання експертно-криміналістичних обліків у розслідуванні злочинів минулих років»[3]. У цьому дисертаційному дослідженні науковцем визначено проблеми окремої теорії криміналістичної реєстрації; вивчено сучасний стан і зміст системи експертно-криміналістичних обліків; виявлено та систематизовано проблеми щодо використання експертно-криміналістичних обліків у розслідуванні злочинів минулих років; запропоновано конкретні зміни до законодавства щодо оптимізації інформаційного забезпечення розслідування злочинів минулих років; визначено типову слідчу ситуацію щодо таких злочинів, типові версії щодо кримінально-релевантної події та особи злочинця; розроблено адаптований до типової слідчої ситуації алгоритм дій слідчого.

Також особливу увагу необхідно звернути на дисертацію вітчизняного дослідника О.В. Лускатова «Розслідування нерозкритих злочинів минулих років»[4]. У вказаній дисертації вченим вирішено відповідну систему завдань, які своєю чергою розв'язали окрему наукову проблему, зокрема: визначено поняття «нерозкриті злочини минулих років»; розроблено методичні рекомендації щодо аналізу результатів та матеріалів кримінальних проваджень, які належать до нерозкритих злочинів минулих років; досліджено та систематизовано фактори, які впливають на розкриття злочинів минулих років; визначено типові слідчі ситуації, які виникають на різних етапах розслідування; запропоновано методичні рекомендації щодо особливостей планування непроцесуальних заходів та слідчих дій.

Вказана проблематика досліджувалась вченими і у контексті розслідування окремих категорій злочинів, минулих років, зокрема дослідники акцентували свою увагу на особливостях розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів минулих років загальнокримінальної спрямованості. У цьому контексті необхідно відзначити дисертацію Є.М. Войтовича на тему «Теоретичні і практичні питання методики розслідування вбивств минулих років»[5], у якій вченим вирішені такі конкретні завдання: формування методики розслідування вбивств як окремої криміналістичної методики; формування криміналістичної характеристики вбивств минулих років; визначення системи обставин, які підлягають встановленню під час розслідування вбивств минулих років; з'ясування особливостей організації і планування розслідування; формування системи тактичних прийомів проведення допитів та інших слідчих дій; визначення основних форм та тактичних прийомів використання спеціальних знань під час розслідування, зокрема системи та специфіки призначення судових експертиз; визначення основних форм та методів взаємодії слідчого з іншими підрозділами; виокремлено особливості оцінки та використання оперативно-розшукової інформації під час розкриття таких злочинів.

Аналогічний предмет проаналізовано й у дисертаційному дослідженні В.Ю. Нізамова на тему «Питання теорії та практики розслідування та розкриття вбивств минулих років»[6]. Вивчаючи вказаний предмет дослідження, автор розробив криміналістичну характеристику вбивств минулих років; виокремив систему слідчих дій як інструмента розкриття та розслідування злочинів минулих років; окреслив основні форми взаємодії слідчих та працівників оперативних підрозділів під час розкриття вбивств минулих років; детально проаналізував психологічні особливості взаємодії, у тому числі й ті, які виникають під час процесуальної та непроцесуальної взаємодії; охарактеризував особливості огляду місця події під час розкриття вбивств минулих років, а також дослідження трупа; визначив особливості проведення впізнання та окремі проблемні питання тактики допиту осіб.

Необхідно зауважити, що у контексті висвітлення предмета нашого дослідження вказані наукові праці можуть бути використанні для обґрунтування окремих власних наукових позицій та вирішення визначених завдань. Зокрема, суттєвий науковий інтерес становлять напрацювання авторів щодо тактичних особливостей проведення окремих слідчих дій, хоча й необхідно відзначити, що більшість науковців під час аналізу тактичних особливостей не враховують наступні чинники: а) слідчі дії проводяться повторно; б) слідчі дії, зокрема ті, які спрямовані на отримання та фіксацію ідеальних слідів кримінально-релевантної події, проводяться через значний проміжок часу відносно до часу вчинення злочину та / або першого допиту особи; в) специфічна мета слідчої дії, яка спрямована на уточнення інформації, перевірку нової інформації. Важливе значення мають також положення вказаних дисертацій і щодо визначення типових слідчих ситуацій, які складаються на момент призупинення кримінального провадження, а також системи завдань, які підлягають розв'язанню.

Отже, необхідно наголосити, що вказана проблематика, через те, що вона має вагоме прикладне значення для забезпечення роботи оперативних та слідчих підрозділів органів внутрішніх справ, аналізувалась значною кількістю вчених на рівні навчальних посібників, підрозділів у підручниках з криміналістики та інших джерелах. Незважаючи на те, що

вказані праці за своїм функціональним спрямуванням є навчально-методичними, описані у них методики та підходи щодо розкриття та розслідування злочинів минулих років мають вагоме значення у дослідженні предмету нашої роботи та отриманні об'єктивних науково обґрунтованих висновків.

Так, витоки окреслення досліджуваної проблематики навчально-методичних виданнях сягають у радянські часи, де вказана проблематика ґрунтовно опрацьовувалась у контексті формування навчально-методичних матеріалів для курсантів та слухачів вищих навчальних закладів системи МВС. Розпочинаючи аналіз, необхідно відзначити навчальний посібник Г.Є. Фірсова «Розкриття злочинів минулих років. Питання організації, методики і тактики» [7]. У вказаній праці автором проаналізовано кримінологічну характеристику вбивств минулих років; основні причини несвоєчасного розкриття вбивств; організацію діяльності підрозділів карного розшуку щодо розкриття вбивств минулих років; тактичні особливості виявлення осіб, які становлять оперативний інтерес, у зв'язку з розкриттям вбивств минулих років; особливості документування злочинних дій осіб, які становлять оперативний інтерес щодо нерозкритих вбивств; зміст і форми координації взаємодії між слідчим прокуратури і працівником карного розшуку; окремі аспекти координації взаємодії між службами і органами внутрішніх справ та населенням під час розкриття вбивств категорії минулих років.

Далі необхідно відзначити навчально-практичний посібник «Організаційно-тактичні особливості розкриття вбивств минулих років»[8], який в основному присвячено таким питанням: організації роботи з розкриття вбивств минулих років; тактичними особливостями проведення оперативно-розшукових заходів по цій категорії справ. У іншій навчально-практичній роботі на тему «Організаційні основи діяльності органів внутрішніх справ щодо розкриття злочинів минулих років»[9] автори приділили увагу таким питанням, як кримінально-правова і оперативно-тактична характеристика нерозкритих злочинів минулих років; вплив стану розкриття злочинів минулих років на оперативну обстановку; основи структурно-функціональної будови слідчо-оперативних груп щодо розкриття злочинів минулих років; методика аналізу оперативно-розшукової інформації по кожній нерозкритій справі; удосконалення інформаційної бази і планування роботи оперативних підрозділів під час розкриття злочинів минулих років.

Крім наведених робіт, особливої уваги заслуговує навчальний посібник Л.Н. Гаврилова, В.В. Дєдюхіна та В.Д. Пахомова «Розкриття злочинів минулих років оперативними апаратами ІТТ»[10], у якому окреслено наступне: основні причини несвоєчасного розкриття злочинів оперативними підрозділами виправно-трудових установ; організація діяльності оперативних підрозділів виправно-трудових установ щодо розкриття вбивств минулих років; тактика проведення агентурно-оперативної роботи щодо виявлення осіб, які становлять оперативний інтерес у зв'язку із вчиненням ними злочинів, які залишилися нерозкритими. Необхідно наголосити на особливій теоретичній цінності вказаної роботи у контексті висвітлення предмета нашої статті, оскільки, як свідчить опрацювання нами матеріалів кримінальних проваджень, значна частина злочинів минулих років розкривається саме за результатами роботи оперативних підрозділів у місцях позбавлення волі, зокрема й шляхом отримання агентурної інформації чи доказів-поведінки серед засуджених. Водночас, зважаючи на час виконання цієї роботи, а також кардинальну трансформацію ідеології виконання кримінальних покарань, структурної характеристики місць позбавлення волі, нами будуть використані лише окремі положення щодо тактики придбання негласного апарату у місцях позбавлення волі та загальні принципи організації функціонування агентурних мереж щодо розкриття злочинів минулих років.

Аналіз наведених дисертаційних досліджень та інших наукових праць свідчить про те, що вченими зроблено значні кроки у формуванні методики розслідування нерозкритих злочинів минулих років. Водночас, на нашу думку, вказана методика не може вважатись сформованою, оскільки ряд важливих прикладних проблем залишається фактично невисвітленим. Так, необхідно звернути увагу на те, що більшість дослідників пропонували криміналістичну характеристику вказаних злочинів, тоді як питання криміналістичної класифікації злочинів цієї категорії залишилися поза увагою вчених. Крім того, як відзначалось вище, значна кількість злочинів минулих років розкривається за інформацією отриманою від органів та установ виконання кримінальних покарань, але у наукових джерелах проблематика щодо організації функціонування негласних працівників у місцях позбавлення волі, спрямованих на отримання інформації щодо злочинів минулих років, фактично не досліджена. Навіть більше, замало, на нашу думку, приділено уваги питанням організації взаємодії оперативних підрозділів установ виконання покарань із слідчими та оперативними підрозділами НП України у частині розкриття злочинів минулих років.

Зважаючи на те, що усі наявні вітчизняні дослідження виконано в умовах чинності КПК України 1960 року, невисвітленими залишаються можливості використання інноваційних засобів розслідування таких злочинів, зокрема використання негласних слідчих розшукових дій.

Висновки. Підсумовуючи, можна відзначити, що сьогодні вченими розроблено теоретичну основу для формування завершеної позавидової методики розслідування нерозкритих злочинів минулих років, а наявні наукові положення потребують доповнення та систематизації.

Література

1. Кулеева И.Ю. Правовое регулирование и криминалистическое обеспечение расследования нераскрытых преступлений прошлых лет: дисс… канд. юрид. наук. 12.00.09. Омск, 2010. 231 с.

2. Самилев Н.М. Расследование нераскрытых преступлений прошлых лет (по материалам Республики Таджикистан и Российской Федерации): дисс… канд. юрид. наук. 12.00.12. М., 2016. 221 с.

3. Морозов А.В. Использование экспертно-криминалистических учетов в расследовании преступлений прошлых лет: автореф. дис… канд. юрид. наук. М., 2016. 26 с.

4. Лускатов О.В. Розслідування нерозкритих злочинів минулих років: автореф. дис… канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 20 с.

5. Войтович Е.М. Теоретические и практические вопросы методики расследования убийств прошлых лет: дис… канд. юрид. наук. 12.00.09. Запорожье. 2005. 249 с.

6. Низамов В.Ю. Вопросы теории и практики расследования и раскрытия убийств прошлых лет: дис….канд. юрид. наук.: 12.00.09., Иркутск, 2005. 217 с.

7. Фирсов Г.Е. Раскрытие преступлений прошлых лет. Вопросы организации, методики и тактики: учебно-практическое пособие. К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1976. 100 с.

8. Коханов В.А. Организационно-тактические особенности раскрытия убийств прошлых лет: учебно-практическое пособие. М.: ВНИИ МВД СССР, 1980. 44 с.

9. Гнеушев А.Г. Организационные основы деятельности органов внутренних дел по раскрытию преступлений прошлых лет: учебное пособие / А.Г. Гнеушев. Омск.: ОВШМ МВД СССР, 1985. 94 с.

10. Гаврилов Л.Н. Раскрытие преступлений прошлых лет оперативными аппаратами ИТУ: учебное пособие. Л.Н. Гаврилов, В.В. Дедюхин, В.Д. Пахомов. М.: ВНИИ МВД СССР, 1989. 56 с.

Стародубов С. В.,
здобувач кафедри криміналістики
Національного університету
«Одеська юридична академія»

УДК 243.98

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ВПІЗНАННЯ ОСОБИ, РЕЧЕЙ, ТРУПА

Теслюк І. О.

Автор статті розглядає питання щодо використання криміналістичного прогнозування під час слідчої (розшукової) дії – впізнання особи, речей, трупа. Наголошує на тому, що цей метод направлений на передбачення найбільш імовірних форм виявлення та зміни обєктів дослідження протягом певного часу. Тому для слідчого важливим є визначення тактики застосування методу криміналістичного прогнозування під час впізнання особи, речей, трупа.

Зазначено, що метод криміналістичного прогнозування слідчий застосовує на підготовчій стадії та в процесі самого впізнання. Виділено об'єкти та суб'єкти криміналістичного прогнозування.

Ключові слова: *криміналістичне прогнозування, впізнання особи, речей, трупа; слідчий, метод, тактика.*

Автор статьи рассматривает вопрос об использовании криминалистического прогнозирования при следственном (розыскном) действии – опознании лица, вещей, трупа. Отмечает, что этот метод направлен на предсказания наиболее вероятных форм выявления и изменения объектов исследования в течение определенного времени. Поэтому для следователя важным является определение тактики применения метода криминалистического прогнозирования при опознании лица, вещей, трупа.

Отмечено, что метод криминалистического прогнозирования следователь применяет на подготовительной стадии и при самом опознании. Выделяет объекты и субъекты криминалистического прогнозирования.

Ключевые слова: *криминалистическое прогнозирование, опознание личности, вещей, трупа; следователь, тактика.*

The author of the article considers the use of the criminological forecasting method during an investigative (detective) action – a person, objects, corpse identification. It is stressed that this method is aimed at prediction of the most possible form of detecting and changing the object of study for some time. Therefore, determining tactics of the criminological forecasting method while person, objects, corpse identification is of importance to an investigator.

It is noted, that the criminological forecasting method is applied by an investigator at the preparatory stage and at the identification itself. Objects and subjects of criminological forecasting are highlighted.

Key words: *criminological forecasting, person, objects, corpse identification; investigator, method, tactics.*

Постановка проблеми. Безумовно, проведення слідчих (розшукових) дій вимагає витрачання сил, засобів та застосування різних методів, серед яких провідне місце займає криміналістичне прогнозування.

Через прогнозування подій можна завчасно підготуватись до тих чи інших наслідків й за можливості – втрутитись в процес їх розгортання, контролювати їх, цілеспрямовано працювати над втіленням у життя однієї з виявлених альтернатив майбутнього, що є необхідною передумовою оптимального управління будь-якою системою.

Криміналістичне прогнозування – це стратегічний метод планування імовірного майбутнього явищ та процесів, в основі якого лежить передбачення (пророкування) їх закономірностей [1].

Криміналістичне передбачення необхідне для своєчасної розробки практичних рекомендацій щодо попередження можливих, розкриття та розслідування вже здійснених злочинів.

Метод криміналістичного прогнозування під час проведення слідчих (розшукових) дій являє собою пізнавальний процес, що здійснюється в межах доказування по певному кримінальному провадженню та спрямований на передбачення найбільш імовірних форм виявлення та змін об'єктів дослідження протягом певного періоду.

Невирішеним залишається питання щодо застосування методу криміналістичного прогнозування під час такої слідчої (розшукової) дії, як впізнання особи, речей, трупа. Слідчому дуже важливо спрогнозувати подальші дії під час підготовки та безпосередньо в процесі впізнання особи, речей, трупа. Адже несподівані дії особи, що впізнає, власна поведінка та будь-які спонтанні обставини можуть призвести до неочікуваних наслідків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цей метод направлений на передбачення найбільш імовірних форм виявлення та зміни об'єктів дослідження протягом певного часу. Дослідження криміналістичного прогнозування можна зустріти у працях таких вчених, як В.Д. Берназа [2], Л.Г. Горшеніна [3], Г.Л. Грановського [4], Г.А. Зоріна [5], О.М. Цільмак [6], В.Ю. Шепітька [7], Н.П. Яблокова [8] та інших.

Оскільки вченими дослідження стосовно тактики застосування методу криміналістичного прогнозування під час проведення впізнання особи, речей, трупа не проводилося, то це й буде метою та завданням нашої статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впізнання є складним психофізіологічним процесом, під час якого особа проводить зіставлення об'єктів реальної дійсності, що сприймаються в цей момент, враховуючи зафіксовані раніше суб'єктивні образи, роблячи висновки щодо наявності або відсутності тотожності між ними.

Воно є багатоаспектним, адже включає в себе організаційні, процесуальні, криміналістичні, кримінологічні, тактичні, психологічні, етичні характеристики. Тому слідчому необхідно не тільки знати але й уміло застосувати норми законодавства, життєвий досвід, психологічні уміння та творчий підхід. Знання правових, психологічних та тактичних характеристик, особливостей підготовки та безпосередньо пред'явлення

Теслюк І. О., 2017

для впізнання, відповідних методів впливу та уміння їх застосовувати є, на нашу думку, запорукою успішного прогнозування під час розслідування кримінального провадження.

Аналізуючи ст. ст. 228-232 КПК України, що регламентують процес проведення впізнання особи, речей, трупа, слід зазначити, *що суб'єктами криміналістичного прогнозування* під час пред'явлення для впізнання можуть бути слідчий, прокурор, суддя та інші особи, які безпосередньо проводять впізнання.

У п.1 ст. 228 КПК України наголошено, що «перед тим, як **пред'явити особу для впізнання,** слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол...» [9].

Криміналістична ідентифікація об'єкта впізнання (особи, речей, трупа) за його психофізіологічним слідом у пам'яті особи, що впізнає, розкриває сутність пред'явлення для впізнання.

Отже, об'єктами криміналістичного прогнозування під час впізнання є:

– криміналістична ситуація;

– поведінка слідчого (або іншої особи, що пред'являє для впізнання);

– особа, що впізнає;

– модель (форма) поведінки особи, що впізнає;

– тактичні методи, прийоми, способи та засоби, які застосовуються в процесі впізнання;

– реакція особи, що впізнає, на пред'явлені речі, особу чи предмети;

– рішення, які приймаються в ході впізнання;

– інформація, яка отримується в ході впізнання.

Метою криміналістичного прогнозування під час впізнання є впізнання особи, речей, трупа, що має відношення до злочину.

Для досягнення мети криміналістичного прогнозування слідчий повинен вирішити ряд таких *завдань*, як:

– можливість дослідження об'єкта через впізнання;

– припущення можливості впізнання (тотожності) особи, речей, трупа, що має відношення до злочину;

– імовірність перевірки (підтвердження чи заперечення) попередніх показань.

Процес пред'явлення для впізнання особи, речей, трупа має три етапи – попередній, наступний та заключний. Так, на попередньому етапі пред'явлення для впізнання слідчий прогнозує:

– імовірну тактику власної поведінки;

– імовірну поведінку особи, яка впізнає;

– імовірність факту впізнання (чи невпізнання) особи, речей трупа та ї наслідки;

– можливості сприйняття та збереження в пам'яті особи об'єкта впізнання;

– імовірність у особи небажання (бажання) впізнавати іншу особу, річ, труп.

Отже, *на підготовчому етапі* пред'явлення для впізнання метод криміналістичного прогнозування важливий для:

– аналізу слідчої ситуації, яка склалася на той час, з подальшим вирішенням тактичного рішення щодо доцільності проведення пред'явлення для впізнання;

– визначення тактичних завдань та заходів;

– підготовки об'єктів для пред'явлення для впізнання;

– вибору учасників зазначеної слідчої (розшукової) дії, а саме понятих, осіб, що будуть пред'являтися як пізнавальний об'єкт, та інших;

– забезпечення належних умов проведення пред'явлення для впізнання та відповідних технічних засобів (зв'язку, транспорту, фіксації ходу та результатів слідчої (розшукової) дії та ін.);

– вибору місця та часу;

– забезпечення охорони для осіб, які цього потребують (підозрюваний, обвинувачений).

Щодо наступного етапу (основного) пред'явлення для впізнання. Оскільки для впізнання може пред'являтись особа, *річ* або труп, то слід зупинитись на кожному об'єкті впізнання та визначити, що необхідно спрогнозувати безпосередньо під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії та взагалі, які особливості застосування методу криміналістичного прогнозування під час проведення останніх.

Отже, під час *пред'явлення для впізнання особи*, слідчому необхідно спрогнозувати:

1) власну форму поведінки відповідно до ситуації, що складеться, а саме:

– можливу власну реакцію від самого проведення впізнання;

– необхідність зміни тактики проведення впізнання;

– імовірні засоби впливу та дії для переконання задля того, щоб свідчення були правдивими (наприклад, якщо особа нервується, вагається у виборі, боїться сказати правду та інше);

– перелік можливих запитань у разі впізнання (невпізнання);

– можливі власні дії під час обдумування особи, що впізнає;

– можливі власні дії при певних жестах, виразу обличчя, жестикуляції особи, що впізнає;

– власну тактику дій за умови утруднення чи вагання особи у виборі впізнання;

– необхідність особі, яка впізнається, виконати певні рухи (пройтись, повернутись);

– необхідність забезпечення приміщення з відповідними акустичними засобами (у разі впізнання за голосом);

– необхідність забезпечення спеціальних умов для проведення впізнання за ходою;

2) поведінку особи, що впізнає (на основі вивчення характеристики особи та попереднього допиту), а саме:

– можливу емоційну нестійкість від самого процесу проведення впізнання;

– імовірну неправдиву дачу показань (невпізнання особи) через побоювання розплати;

– можливе утруднення чи вагання у виборі;

– можливу забудькуватість;

3) поведінку особи, яка впізнається (за вивченням типу характеру), а саме:

– імовірність виказування себе через зовнішні ознаки хвилювання;

– можливість емоційної нестійкості;

– імовірність протестних активих дій;

– можливість вчинення перешкод для проведення впізнання.

Коли особа, яка впізнає, вказує на об'єкт впізнання, важливо не упустити прогнозну інформацію стосовно того, яким тоном вона говорить (впевнено, голосно, тихо), як вона жестикулює. Важливе значення для

прогнозування має інформація відносно обґрунтування вибору об'єкта впізнання. А саме, як особа, що впізнає, мотивує свій вибір (пояснює, за якими ознаками вона впізнає).

Якщо для впізнання підпадають фотознімки, то важливо спрогнозувати:

– імовірність того, що особа могла змінити власну зовнішність;

– необхідність надання особі, що впізнає, більше часу для обмірковування;

– імовірність необхідності задавання уточнюючих чи конкретизуючих запитань.

Якщо під об'єкт впізнання підпадає певна річ (предмети), то важливо передбачити:

– імовірність наявності особливих ознак;

– можливий порядок розміщення речей;

– імовірність невпізнання (впізнання) речі за певними ознаками, прикметами.

Застосування методу криміналістичного прогнозування важливе і під час пред'явлення для впізнання *трупа*. У такому разі передусім необхідно передбачити:

– тактику пред'явлення для впізнання на місці злочину відразу після огляду місця події;

– необхідність проведення «косметичного туалету» трупа;

– власні емоційні реакції;

– моральний стан особи, що впізнає;

– необхідність надання медичної та психологічної допомоги особі, що впізнає;

В процесі самого впізнання трупа важливо передбачити:

– можливість впізнання трупа по особливим прикметам (татуювання, шрам, одяг та ін.);

– імовірність того, що виникне необхідність детального огляду тіла чи його частин;

– імовірність побоювання особи що впізнає;

– імовірність невпізнання трупа.

На заключному етапі пред'явлення для впізнання метод криміналістичного прогнозування важливий для того, аби припустити:

– необхідність проведення пред'явлення для впізнання (речі, особи, трупа) за участю інших учасників (свідка, потерпілого тощо);

– необхідність проведення додаткового допиту (у разі, коли інформації не достатньо);

– необхідність проведення інших слідчих (розшукових) дій;

– імовірність залякування особи, яка впізнає, особою, яку впізнають (наприклад, під час підпису особою, яку впізнають, протоколу про пред'явлення для впізнання ознайомлюється з відомостями про особу, що впізнає);

– можливість того, що особа, яку впізнають, може побачити того, хто впізнає (для вживання заходів запобігання випадкової зустрічі).

Отже, на нашу думку, слідчий повинен:

1) перед з'ясуванням у особи, яка впізнає, спрогнозувати, на скільки особа обізнана інформацією про дану особу, її вигляд, прикмети;

2) безпосередньо під час впізнання, спираючись на реакцію особи, яка впізнає та її результат, спрогнозувати імовірний результат впізнання (чи співпадають попередні дані особи з показаннями).

Висновок. Таким чином, перед слідчим стоїть головна мета – прогнозуючи, встановити певну індивідуальну тотожність в той час, коли особа, що впізнає, порівнює характерні ознаки пред'явлених йому об'єктів з ознаками раніше сприйнятого (побаченого) та з тими, що збереглися в пам'яті, відповідаючи на запитання, чи це той об'єкт, характерні ознаки якого він запам'ятав.

Тому метод криміналістичного прогнозування є особливо важливим під час підготовки та проведення пред'явлення для впізнання. Адже, застосовуючи такий метод, слідчий припускає можливі варіанти перебігу подій, що дає змогу виявити та виправити недоліки та можливі негативні ситуації, що можуть позначитись на результаті та ході кримінального провадження.

Література

1. Теслюк І.О. Сутність криміналістичного прогнозування. Право і суспільство. № 6 (1) 2014. С. 222–226
2. Криміналістика: підручник / [В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв]; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2011. 665 с.
3. Горшенин Л.Г. Теория криминалистического прогнозирования: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Минск, 1994. С. 45.
4. Грановський Г.Л. О криминалистическом прогнозировании. М., 1976.
5. Зорин Г.А. Проблемы применения специальных логико-психологических методов при подготовке и проведении следственных действий. Дис. … д-ра ю.н. М., 1991. С. 162.
6. Цільмак О.М. Загальнотеоретичні положення криміналістичного прогнозування. [Текст]. Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових статей. Юридичні науки. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2013. № 4. С. 178–184
7. Криміналістика: підручник / [В.Ю. Шепітько, В.- Коновалова, В.А. Журавель та ін]; за ред. В.Ю. Шепітька. [5-е вид., перероб. і доп.]. Х.: Право, 2011. 464 с.
8. Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Н.П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2005. 781 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: станом на 1 вересня 2012 р.: відповідно офіц. тексту. Х.: Право, 2012. 392 с. URL: http://zakon.rada.gov.ua

Теслюк І. О.,
аспірант
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 342.9

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ЗАХОДІВ УДОСКОНАЛЕННЯ РІВНЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ЯК ГОЛОВНОГО ЧИННИКА УСПІШНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПРАЦІВНИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Бурангулов А. В.

У даній науковій статті визначаються сутність, особливості та характерні риси професіоналізму працівника Національної поліції України. Акцентується увага на деяких заходах удосконалення рівня професіоналізму як головного чинника успішної діяльності майбутнього працівника Національної поліції України щодо захисту прав та свобод громадян.

Ключові слова: *поліцейський, професіоналізм, Національна поліція України, професійні якості, професійна підготовка, службова підготовка, професійні знання.*

В данной научной статье определяются сущность, особенности и характерные черты профессионализма работника Национальной полиции Украины. Акцентируется внимание на некоторых мероприятиях совершенствования уровня профессионализма как главного фактора успешной деятельности будущего работника Национальной полиции Украины по защите прав и свобод граждан.

Ключевые слова: *полицейский, профессионализм, Национальная полиция Украины, профессиональные качества, профессиональная подготовка, служебная подготовка, профессиональные знания.*

The following tasks are assigned to the employee of National police of Ukraine: ensuring public safety and order; protection of the rights and freedoms of the person, and also interests of society and state; crime counteraction; assistance to persons who of the personal, economic, social reasons or owing to emergency situations need such help.

The qualitative solution of the specified tasks is assigned only to highly qualified specialists who have the corresponding knowledge, skills of professional activity. Unfortunately, sharp requirement available of professional wardrobe trunks of National police of Ukraine is observed today. This position speaks to the following reasons as banal shortage of personnel, continuous outflow of professional shots, insufficient material security and social security of workers, weak level of skills of work, irrational use of personnel potential etc. Therefore the problem of professionalism of police officers has rather difficult character and deserves special attention

Also the attention is focused on actions of improvement of level of professionalism of future employee of National police of Ukraine. Treat such measures: existence of desire of the police officer grow professionally; studying of special literature, the thematic magazines connected with the police officer's profession; viewing of training video records; participation in various trainings, special seminars and an additional educational or practical training; communication and receiving councils from professionals; passing of advanced training courses; acquisition of English.

Key words: *police officer, professionalism, National police of Ukraine, professional qualities, vocational training, office preparation, professional knowledge.*

Бурангулов А. В., 2017

Постановка проблеми. Забезпечення публічної безпеки і порядку; охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидія злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги, – це вичерпний перелік завдань, які покладені законодавцем на працівника Національної поліції України [1, ст. 2].

Безумовно, якісне вирішення зазначених завдань покладається тільки на висококваліфікованих професіоналів, які мають відповідні знання, уміння та навички професійної діяльності – фізичні, розумові, психологічні, професійно-етичні та інші якості. На жаль, сьогодні спостерігається нагальна потреба в наявності професійних кафрів Національної поліції України. Дана позиція зумовлюється такими причинами, як банальний некомплект персоналу, постійний відтік професійних кадрів, недостатня матеріальна забезпеченість та соціальна захищеність працівників, слабкий рівень навичок роботи, нераціональне використання кадрового потенціалу тощо. Тому проблема визначення сутності та механізму формування та вдосконалення феномену професіоналізму тих, хто стоїть на варті захисту прав та свобод громадян, має досить складний характер і заслуговує особливої уваги [2, с. 282].

Виходячи із цього, метою даної статті є визначення сутності та особливостей поняття професіоналізму працівників Національної поліції України, а також звернення уваги на деякі заходи вдосконалення рівня професіоналізму майбутніх правоохоронців України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти професіоналізму працівників правоохоронних органів України досліджувалися в працях великої кількості науковців. Серед останніх можна назвати М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурку, В.П. Бакуменка, І.В. Банікевича, В.Л. Білоліпецького, В.С. Венедіктова, І.П. Голосніченка, О.П. Єгошина, Р.А. Калюжного, Ю.А. Кондратьєва, О.П. Коренєва, Ю.Ф. Кравченка, В.Л. Лапшина, К.П. Матюхіну, О.Є. Малиновського, В.С. Медведєва, О.М. Музича, В.М. Плішкіна, М.П. Пихтіна, О.В. Поволоцького, В.В. Посметного, О.В. Савельєва, В.О. Соболєва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на триваючі дискусії в наукових колах із приводу питання щодо тлумачення поняття професіоналізму, й досі серед науковців не вироблено єдиного погляду в цьому напрямі. На підтвердження цього наведемо запропоновані визначення професіоналізму деяких науковців. Так, у своєму дисертаційному дослідженні «Адміністративно-правові засади боротьби з корупцією» Р.М. Тучак пов'язує поняття професіоналізму безпосередньо з такими термінами, як «професія», «професіонал», «спеціальність», «кваліфікація» того чи іншого працівника. На думку науковця, професіонал – це той,

хто зробив яке-небудь заняття предметом своєї постійної діяльності; добрий фахівець своєї справи [3, с. 565].

У свою чергу, В.В. Посметний із приводу тлумачення поняття «професіоналізм в органах внутрішніх справ» пропонує розуміти останнє як здатність працівника органів внутрішніх справ, колективу працівників визначати найбільш ефективні шляхи та способи реалізації поставлених перед ними правоохоронних завдань у межах нормативно визначених повноважень [4, с. 183].

Разом із тим у підручнику Бандурки О.М. Бандурки «Партнерські взаємовідносини між населенням і міліцією» професіоналізм працівника правоохоронних органів визначається як: сукупність знань, умінь, навичок, що дозволяють виконувати відповідні професійні функції, а саме належний обсяг знань та інтелектуальний рівень; тривалий термін навчання й підготовки; відповідність функцій, що виконуються, системі загально-соціальних цінностей; адекватна мотивація, спрямована на досягнення кінцевої мети; бажання служити людям, охороняти й захищати їх життя та власність [5, с. 129].

У дисертаційному дослідженні Ю.Ф. Кравченка «Свобода як принцип демократичної правової держави» пропонується розуміти професіоналізм як відповідний набір та стан розвитку системи діяльнісних, професійно-ділових, комунікативних та особистісних якостей правоохоронців, що забезпечують ефективну професійну діяльність, які реалізуються в професійній культурі та етиці [2, с. 283].

Водночас у наукових дослідженнях І.В. Жданова підкреслюється, що професіоналізм – це не лише досягнення людиною високих професійних результатів, не лише висока продуктивність праці, а й обов'язково наявність його психологічних компонентів: внутрішнього ставлення людини до своєї праці, до професії, її психічних станів та якостей [6, с. 352]. Через це, на нашу думку, серед основних ознак професіоналізму майбутнього працівника Національної поліції України, крім професійних здібностей і вмінь, варто також розглядати професійну правосвідомість, професійну культуру та професійну освіту.

Із метою усунення прогалини з приводу відсутності єдиного визначення нами пропонується під поняттям професіоналізму працівників Національної поліції України розуміти здатність останніх ефективно виконувати покладені на них законодавцем завдання на належному рівні, базуючись на отриманих знаннях, вміннях, навичках та професійних якостях. Водночас для того, щоб у сучасних умовах майбутньому працівнику Національної поліції України стати справжнім професіоналом, він має бути всебічно розвиненим, обізнаним у багатьох сферах, відкритим до набуття нового досвіду, здатним інноваційно мислити.

Із приводу особистісних якостей, які мають бути в працівників Національної поліції України, важливо відмітити, що точного переліку таких якостей не існує. Проте, на нашу думку, до особистісних якостей відносяться: терпимість, толерантність, чутливість, доброзичливість, переконаність у необхідності служіння народу, безкорисливість, творчий склад розуму, самовладання, принципова вимогливість до себе та оточуючих тощо.

Підкреслимо, що підвищувати свій професіоналізм майбутній працівник Національної поліції України повинен упродовж усієї служби, адже сучасний поліцейський – це одночасно правоохоронець, юрист, економіст, психолог, знавець основ соціології, втілювач правил етики та етикету тощо. Водночас здобуття та підвищення рівня діяльнісних та професійно-ділових якостей працівниками Національної поліції України передбачається шляхом проходження службової підготовки останніми. Дані позиції передбачено Наказом Міністерством внутрішніх справ України № 5 від 26 січня 2016 року, яким затверджено Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України. Відповідно до зазначеного нормативно-правового акту основними завданнями службової підготовки працівників Національної поліції України є [7, п. 5]:

1) підвищення рівня знань, умінь, навичок та професійних якостей поліцейських із метою забезпечення їх здатності до виконання завдань з охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічного (громадського) порядку та безпеки;

2) вивчення нормативно-правових актів, які регламентують діяльність Національної поліції України;

3) вдосконалення керівним складом органів (закладів, установ) поліції навичок управління поліцейськими.

Окрім вищезазначеного переліку, до заходів удосконалення рівня професіоналізму майбутнього поліцейського України вважаємо за доцільне віднести, по-перше, бажання останнього професійно зростати. По-друге, підвищити свій рівень професіоналізму майбутній поліцейський України може шляхом методичного та регулярного вивчення періодичної спеціальної літератури, тематичних журналів, пов'язаних із його професією, книг або статей щодо успішного просування по кар'єрних сходах, а також шляхом перегляду навчальних відеоматеріалів. Важливо також у цьому напрямі приймати участь у різноманітних тренінгах, спеціальних семінарах та додаткових навчальних або практичних заняттях. А також у разі нагоди не втрачати можливості спілкуватися, отримати пораду або перейняти досвід роботи від працівників-професіоналів.

По-третє, під час проходження курсів підвищення кваліфікації працівник поліції отримує інформацію щодо відкриття нових можливостей його професійного зростання; а також професійні знання та спеціальні навички, компетенції, які допоможуть співробітнику поліції в повсякденній роботі.

По-четверте, знання працівником Національної поліції України англійської мови надасть останньому можливість не лише спілкуватися з іноземними громадянами під час виконання службових обов'язків, але й читати технічну літературу щодо техніки, обладнання, комп'ютерних програм та додатків, що, безперечно, підвищить цінність поліцейського як професіонала.

Підводячи підсумок дослідженню питання щодо визначення деяких заходів удосконалення рівня професіоналізму як головного чинника успішної діяльності майбутнього працівника Національної поліції України, варто ще раз закцентувати увагу на тому, що на сьогодні відсутнє єдине визначення поняття професіоналізму працівників Національної поліції України. Із метою усунення цієї прогалини нами пропонується під поняттям професіоналізму працівників Національної поліції України розуміти здатність останніх ефективно виконувати покладені на них законодавцем завдання на належному рівні, базуючись на отриманих знаннях, вміннях, навичках та професійних якостях. Водночас для того, щоб у

сучасних умовах працівнику Національної поліції України стати справжнім професіоналом, він має бути всебічно розвиненим, обізнаним у багатьох сферах, відкритим до набуття нового досвіду, здатним інноваційно мислити. Адже виключно плідна та старанна праця є недостатньою умовою для професійного зростання поліцейського України. Підвищувати свій професіоналізм працівник Національної поліції України повинен упродовж усієї служби, тим більше, що це нескладно. Головне – щодня проявляти наполегливість в оволодінні новими навичками, вести облік своїх професійних досягнень та крок за кроком підвищувати свою особисту ефективність.

Література

1. Про Національну поліцію України: Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/ laws/show/580-19.

2. Кравченко Ю.Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави: дис. докт.. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2003. 403 с.

3. Тучак Р.М. Адміністративно-правові засади боротьби з корупцією: автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право та процес; фінансове право; інформаційне право»; Харківський нац. ун-т внутр. справ. Х., 2007. 21 с.

4. Посметний В.В. Поняття професіоналізму працівників ОВС як визначальної категорії їх професійної підготовки. Форум права. 2007. № 2. С. 179–184.

5. Бандурка О.М. Партнерські взаємовідносини між населенням і міліцією: [підручник]. Х.: НУВС, 2003. 346 с.

6. Жданов І.В. Мотиваційна складова професіоналізму працівників органів внутрішніх справ. Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2004. № 28. С. 351–356.

7. Положенням про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 5 від 26 січня 2016 року. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16/page?text=%EF%F0%EE%F4%E5 %F1%B3%E9.

Бурангулов А. В.,
викладач кафедри тактико-спеціальної
та вогневої підготовки
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 342.9

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Конєв О. Ю., Дьорова О. М.

У даній науковій статті запропоновано новий підхід щодо комплексного вивчення майбутніми поліцейськими тактико-спеціальної підготовки, вогневої підготовки та тактичної медицини, яке сприятиме виробленню в майбутніх поліцейських та офіцерів поліції навичок щодо застосування вогнепальної зброї в різних стресових умовах та миттєвому наданню медичної допомоги постраждалим.

Обґрунтовано поєднання викладання курсів із вогневої підготовки, тактичної медицини та тактико-спеціальної підготовки, а також удосконалення існуючих напрацювань із зазначених дисциплін і втілення в практичну діяльність поліції типових засобів, методів і прийомів бойових дій особового складу і підрозділів в екстремальних ситуаціях.

Ключові слова: *тактико-спеціальна підготовка, вогнева підготовка, тактична медицина, професійна підготовка, вогнепальна зброя, екстремальні умови, навчальна дисципліна.*

В данной научной статье предложен новый подход к комплексному изучению будущими полицейскими тактико-специальной подготовки, огневой подготовки и тактической медицины, которое будет способствовать выработке у будущих полицейских и офицеров полиции навыков по применению огнестрельного оружия в различных стрессовых условиях и мгновенному предоставлению медицинской помощи пострадавшим.

Обосновано сочетание преподавания курсов по огневой подготовке, тактической медицине и тактико-специальной подготовке, а также совершенствование существующих наработок по указанным дисциплинам и воплощение в практическую деятельность полиции типовых средств, методов и приемов боевых действий личного состава и подразделений в экстремальных ситуациях.

Предложено создание комплексных учебных и рабочих программ в сочетании с тактико-специальной подготовкой, огневой подготовкой и тактической медициной как единой учебной дисциплины.

Ключевые слова: *тактико-специальная подготовка, огневая подготовка, тактическая медицина, профессиональная подготовка, огнестрельное оружие, экстремальные условия, учебная дисциплина.*

In this scientific article proposes a new approach to the integrated study of future police special tactical training, fire training and tactical medicine, which will contribute to the development of future policemen and police officers skills in the use of firearms under various stress conditions, and providing immediate medical assistance to the victims.

Reasonable combination of teaching courses for fire training, tactical medicine and tactical and special training, and improvement of the existing developments on these subjects and translated into operational policing model means, methods and techniques of fighting of personnel and units in extreme situations.

Proposed the creation of a comprehensive training and operational programs in combined special tactical training, fire training and tactical medicine as a single educational discipline.

Key words: *special tactical training, fire training, tactical medicine, vocational training, firearms, extreme conditions, educational discipline.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах професійна діяльність поліцейських у багатьох випадках пов'язана із застосуванням вогнепальної зброї та наданням медичної підготовки. Це вимагає від поліцейських володіння відповідним рівнем вогневої та медичної підготовки. У цьому аспекті основним засобом формування готовності до професійної діяльності стають засоби, форми і методи викладання вогневої підготовки та тактичної медицини в курсантів вищих навчальних закладів системи МВС (далі – ВНЗ МВС).

Виходячи із цього, метою даної наукової статті є визначення та обґрунтування нового підходу щодо комплексного вивчення майбутніми поліцейськими тактико-спеціальної підготовки, вогневої підготовки та тактичної медицини, яке сприятиме виробленню в майбутніх поліцейських та офіцерів поліції навичок щодо застосування вогнепальної зброї та надання першої медичної допомоги в різних стресових умовах та екстремальних ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти вироблення методичних рекомендацій щодо викладання тактико-спеціальної підготовки, вогневої підготовки та тактичної медицини у ВНЗ МВС України досліджувалися в працях: М.І. Ануфрієва, С.М. Банаха, В.Р. Булачека, Г.Н. Будаг'янц, І.С. Винярчука, А.А. Гудими, І.П. Закорко, Ю.Р. Йосипіва, В.О. Крилюка, В.Д. Юрченка та інших провідних науковців. Однак не було наукового дослідження з пропозиціями щодо комплексного вивчення майбутніми поліцейськими тактико-спеціальної підготовки, вогневої підготовки та тактичної медицини.

Виклад основного матеріалу дослідження. У попередніх дослідженнях нами було зазначено положення наказу МВС України від 26.01.2016 № 50 «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України», якими визначено порядок планування, проведення та обліку занять, здійснення контролю знань, умінь та навичок осіб молодшого, середнього та вищого складу Національної поліції України. Відповідно до п. 6 зазначеного підзаконного нормативно-правового акту різновидами службової підготовки, серед іншого, є тактична, загальнопрофільна та вогнева підготовка. Нагадаємо, що згідно із чинним законодавством під тактичною підготовкою слід розуміти комплекс заходів, спрямований на набуття і вдосконалення поліцейським навичок практичного застосування теоретичних знань щодо правильного оцінювання конкретних подій із подальшим прийняттям правомірних рішень та психологічної готовності до дій у ситуаціях різних ступенів ризику [1]. Роль тактико-спеціальної підготовки поліції в сучасних умовах надзвичайно велика, адже наслідки різноманітних надзвичайних ситуацій будуть успішно і з мінімальними втратами усунені за умови добре організованих дій сил,

Конєв О. Ю., Дьорова О. М., 2017

що забезпечують громадський порядок, безпеку руху, встановлений режим у зоні надзвичайної ситуації. Тому тактико-спеціальна підготовка є важливою частиною спеціальної підготовки майбутніх поліцейських. Деякі вітчизняні науковці взагалі вважають тактико-спеціальну підготовку найдинамічнішою частиною спеціальних знань у сфері правоохоронної діяльності [2, с. 10].

У свою чергу, вогнева підготовка передбачає комплекс заходів, спрямований на вивчення поліцейським основ стрільби з вогнепальної зброї, правомірного її застосування (використання) та вдосконалення навичок безпечного поводження з нею, швидкісної та влучної стрільби по нерухомих і рухомих цілях, із різних положень, в обмежений час, у русі тощо [1]. Рівень володіння вогнепальною зброєю курсантами, їх знання нормативної бази щодо застосування цієї зброї зумовлює в подальшому належне виконання ними своїх службових обов'язків як офіцерів поліції, а також створює основи для особистої безпеки і дотримання громадського порядку в нашій країні.

Натомість загальнопрофільна підготовка являє собою комплекс заходів, спрямованих на набуття і вдосконалення поліцейським умінь та навичок практичного застосування теоретичних знань щодо формування готовності до дій у ситуаціях різних ступенів ризику, а також надання домедичної допомоги в процесі виконання службових завдань [1]. Домедична підготовка – це навчання, спрямоване на здобуття поліцейським теоретичних знань з основ медичної допомоги та оволодіння практичними уміннями і навичками, необхідними для надання домедичної допомоги особам, які її потребують. Навчання з домедичної підготовки передбачає формування в поліцейських знань і вдосконалення практичних умінь та навичок щодо надання само- і взаємодопомоги в разі отримання травматичних пошкоджень і поранень, отруєння, нещасного випадку, раптового захворювання тощо.

У контексті цього поняття для нашої наукової роботи викликає інтерес саме рівень та можливість надання майбутніми поліцейськими домедичної та першої медичної допомоги, а точніше надання допомоги на догоспітальному етапі, спрямоване передусім на усунення попереджуваних причин смерті, за принципами, що враховують загрозу від бойових дій чи дій активного стрільця [3], іншими словами – рівень знань тактичної медицини.

Ураховуючи те, що службова підготовка з усіма її складовими частинами є базовою для підготовки майбутніх поліцейських, деякі її види, а саме тактична підготовка, вогнева підготовка та тактична медицина, які були зазначені нами вище, передбачені навчальними планами всіх відомчих навчальних закладів МВС України. Водночас у системі ВНЗ МВС України вищезазначені дисципліни відносяться до профільних [4; 5; 6]. Мета викладання цих дисциплін спрямована на те, щоб забезпечити майбутніх співробітників поліції необхідним комплексом знань, умінь і практичних навичок застосування теоретичних знань щодо подальшого прийняття правомірних рішень та психологічної готовності до дій у ситуаціях різних ступенів ризику, а також застосування вогнепальної зброї, надання першої медичної допомоги постраждалим, у тому числі в екстремальних ситуаціях, щодо проведення операцій із затримання правопорушників, самооборони, захисту громадян від різного роду посягань.

У сучасний період розвитку вищої школи навчальний процес у вузах МВС України, як правило, передбачає окреме вивчення навчальних дисциплін «Тактико-спеціальна підготовка», «Вогнева підготовка» та «Тактична медицина». Слід відзначити, що остання є складовою частиною долікарської допомоги. Водночас відокремлення вогневої підготовки від інших спеціально-прикладних навчальних дисциплін стало традиційним. У межах даної наукової роботи ми пропонуємо власне бачення поєднання викладання зазначених навчальних дисциплін та обґрунтуємо власну позицію.

Прийнято вважати, що для професійної підготовки майбутнього поліцейського розрізне вивчення та набуття практичних навичок вищезазначених нами дисциплін професійної та практичної підготовки є більш доречним, оскільки предмет цих дисциплін є уособленим. Уважається, що засвоєння курсантами знань тактичної підготовки, вогневої підготовки та тактичної медицини впродовж підготовки у вищих навчальних закладах МВС України має бути зорієнтованим на формування базових навичок окремо з кожної із зазначених навчальних дисциплін.

Проте такий підхід до вивчення вказаних дисциплін у сучасних умовах себе іноді не виправдовує, оскільки практиці відомі випадки, коли поліцейському доводиться в рамках проведення однієї спецоперації, крім застосування вогнепальної зброї, надавати першу медичну допомогу чи то своїм пораненим колегам, чи то постраждалим громадянам. Підтвердженням цьому також служить зростання кількості випадків, коли поліцейські виявляються нездатними застосовувати вогнепальну зброю та протистояти правопорушникам у певній ситуації різного ступеня ризику. Дослідження показали, що основною причиною таких випадків є недостатній рівень освоєння практичних навичок володіння вогнепальною зброєю, спеціальними і підручними засобами, а також недостатній рівень фізичної, психологічної підготовленості поліцейських до виконання цілеспрямованих дій, застосування табельної зброї та інших методів впливу на правопорушників, які вивчалися в вузах, у конкретній ситуації. Іншими словами, практика показує, що під час здійснення певних заходів у процесі проведення спецоперації поліцейські припускаються помилок через недостатній рівень освоєння практичних навичок володіння вогнепальною зброєю в поєднанні із здійсненням певних тактичних дій.

Поряд із цим останнім часом зросла кількість випадків, коли поліцейські виявляються нездатними надати першу медичну допомогу своїм пораненим колегам, постраждалим громадянам, можливо, і собі, в певній ситуації різного ступеня ризику. Вважаємо, що однією з основних причин таких випадків є недостатній рівень освоєння практичних навичок долікарської допомоги щодо надання працівниками поліції само- та взаємодопомоги в умовах службово-бойової діяльності, в зонах обстрілу та укриття під час проведення оперативних заходів (спецоперацій) та на етапах евакуації поранених.

Поєднання викладання зазначених навчальних дисциплін сприятиме тому, що майбутні поліцейські отримають необхідні комплексні знання і будуть готовими до екстремальних ситуацій, в яких їм доведеться застосовувати вогнепальну зброю та протистояти правопорушникам у певній ризиковій ситуації та одночасно вміти надати першу медичну допомогу пораненим ко-

легам або постраждалим особам. Вважаємо, що закріпленню зазначених знань у майбутніх поліцейських із вказаних профільних навчальних дисциплін може сприяти відпрацювання спеціально розроблених комплексних вправ, спрямованих на застосування поліцейським вогнепальної зброї та надання медичної допомоги постраждалим під час проведення конкретної тактичної операції.

Водночас, на нашу думку, поєднання та комплексне вивчення тактико-спеціальної підготовки, вогневої підготовки і тактичної медицини особливо в курсантів випускних курсів та слухачів магістратури також сприятиме виробленню в майбутніх поліцейських та дійсних офіцерів, по-перше, навичок щодо застосування вогнепальної зброї в різних стресових умовах під час відпрацювання до автоматизму типових тактичних дій особовим складом за основними напрямами службової діяльності, тактики комунікації, тактики евакуації, тактики дій під час надзвичайних ситуацій; по-друге, навичок щодо надання першої невідкладної долікарської допомоги, та, як наслідок, зменшить кількість можливих жертв у конкретній екстремальній ситуації. У подальшому під час здійснення практичної діяльності випускники матимуть можливість не тільки застосовувати набуті вищезазначені навички, але й передавати свій досвід іншим колегам. До вказаного слід додати, що вирішенню цих завдань сприятиме використання в навчальному процесі елементів високих технологій, заснованих на сучасних досягненнях (мультимедійний тир, смуга перешкод тощо).

Таким чином, на підставі викладеного виникає необхідність у новому підході щодо комплексного вивчення майбутніми поліцейськими тактико-спеціальної підготовки, вогневої підготовки і тактичної медицини, яке сприятиме підвищенню рівня професійної підготовки співробітників поліції. Вважаємо, що в цьому напрямі необхідним є створення комплексних навчальних та робочих програм у поєднанні тактико-спеціальної підготовки, вогневої підготовки і тактичної медицини, а також удосконалення існуючих напрацювань з вогневої підготовки та тактичної медицини шляхом розроблення вправ і комплексів, які враховують практичні аспекти відпрацювання і втілення в практичну діяльність поліції типових засобів, методів і прийомів бойових дій особового складу і підрозділів в екстремальних ситуаціях.

Література

1. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 50 від 26 січня 2016 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#n17.
2. Тактико-спеціальна підготовка працівників ОВС України: [навч. посібник] / [С.М. Банах, В.Р. Булачек, І.С. Винярчук, Ю.Р. Йосипів та ін.]. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 300 с.
3. Tactical Medicine. Valkyries Austere Medical Solutions. URL: https://www.valkyriesaustere.com/tactical/.
4. Ануфрієв М.І. Службова підготовка працівників органів внутрішніх справ. К.: РВВ МВС України, 2003. 440 с.
5. Будагьянц Г.Н. Огневая подготовка. Пути повышения профессионального мастерства. Луганск: РИО ЛАВД, 2005. 460 с.
6. Домедична допомога в умовах бойових дій. Методичний посібник / В.Д. Юрченко, В.О. Крилюк, А.А. Гудима та ін. К.: Середняк Т.К., 2014. 80 с.

Конєв О. Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
т. в. о. завідувача кафедри тактико-спеціальної
та вогневої підготовки
Одеського державного університету внутрішніх справ
Дьорова О. М.,
викладач кафедри тактико-спеціальної
та вогневої підготовки
Одеського державного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

ОСНОВНА РОЛЬ ТА ЗАВДАННЯ АДВОКАТУРИ ЯК ПРАВОЗАХИСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ.....3
Нікітченко В. В.

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ПРОТИДІЇ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ ВІДНОСНО ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ.....7
Албул С. В., Домніцак Р. В.

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ: СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ.....12
Меркулова В. О.

КРИМІНОГЕННІ РИЗИКИ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ ВИМІРІ.....16
Степанченко О. О.

ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ ДЕФІНІЦІЇ «ІНКЛЮЗІЯ».....19
Берендєєва А. І.

МІЖГАЛУЗЕВІ ПРАВИЛА ЧИННОСТІ ТЕМПОРАЛЬНИХ НОРМ У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ.....22
Маковій В. П., Мамедов Р. Ю.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....26
Манойленко К. М.

ПРАВО СПАДКУВАННЯ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНИ ТА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.....29
Середницька І. А., Мусаєва С. С.

ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНОГО, АГРАРНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЛІСІВ ВІД НЕЗАКОННОЇ ВИРУБКИ В УКРАЇНІ: (1917–1929 рр.).....34
Будяченко О. М.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ.....41
Максименко А. В.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ В ПРОВАДЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ МІЖНАРОДНИМ СПІВРОБІТНИЦТВОМ.....44
Бойко І. І.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВАГИ ДО ЧЕСТІ І ГІДНОСТІ ОСОБИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.....49
Кушнір Л. В.

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ.СТ. 97 ТА 105 КК: НАСТУПНІСТЬ У ПРОБЛЕМАХ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....53
Марченко О. А.

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА НАПРЯМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ОКРЕМИХ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ІНСЦЕНУВАННЯМ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНОЇ ПОДІЇ.....58
Осадчий Ю. І.

СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ КОНСПІРАЦІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ТА СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ.....61
Пасечник М. Л.

ПОНЯТТЯ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ.....64
Пахлеванзаде Альборз

СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ НЕРОЗКРИТИХ ЗЛОЧИНІВ МИНУЛИХ РОКІВ.....67
Стародубов С. В.

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ВПІЗНАННЯ ОСОБИ, РЕЧЕЙ, ТРУПА.....71
Теслюк І. О.

ДО НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ЗАХОДІВ УДОСКОНАЛЕННЯ РІВНЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ЯК ГОЛОВНОГО ЧИННИКА УСПІШНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПРАЦІВНИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....74
Бурангулов А. В.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ.....77
Конєв О. Ю., Дьорова О. М.

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
4’2017

Науковий журнал

Комп’ютерне верстання Кузнєцова Н. С.

Формат 60х90/8. Гарнітура «Trebuchet MS».
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 11,32. Ум.-друк. арк. 9,53.
Підписано до друку 28.12.2017. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.